

Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Filologiczny
Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej

Agata Arkabus

**ŹRÓDŁA INFORMACJI
W PRACY NAUCZYCIELA EDUKACJI REGIONALNEJ
(NA PRZYKŁADZIE CZĘSTOCHOWY)**

Promotor: prof. dr hab. Elżbieta Gondek

Katowice 2016

SPIS TREŚCI

WSTĘP

CZĘŚĆ I. TEORETYCZNE PODSTAWY I PRAKTYCZNE POTRZEBY DYDAKTYKI REGIONALNEJ – NA PRZYKŁADZIE CZĘSTOCHOWY I OKOLIC

ROZDZIAŁ I. Współczesne rozumienie zjawisk kultury jako podstawa do badań i opisu kultury regionalnej

- 1.1. Kultura – pojęcie, założenia, rodzaje
- 1.2. Globalizacja a współczesna kultura
- 1.3. Szkoła – środowisko zmian edukacji kulturalnej

ROZDZIAŁ II. Regionalizm w wymiarze społecznym, kulturowym, edukacyjnym

- 2.1. Regionalizm i edukacja regionalna - założenia wstępne
- 2.2. Historia i wybrane zagadnienia ruchu regionalnego do 1989 roku
- 2.3. Regionalizm współczesny
- 2.4. Idee regionalistyczne w życiu Polaków

ROZDZIAŁ III. Regionalizm - jego znaczenie i rola w procesie edukacji

- 3.1. Edukacja regionalna wczoraj i dziś
- 3.2. Edukacja regionalna w polskiej szkole
- 3.3. Cele, aspekty i funkcje edukacji regionalnej
- 3.4. Edukacja regionalna a edukacja europejska. Dziedzictwo kulturowe w narodowych i międzynarodowych dokumentach prawnych

ROZDZIAŁ IV. Regionalizm w oświacie polskiej po 2008 roku

- 4.1 Edukacja regionalna w świetle obowiązującej podstawy programowej
- 4.2 Wspierająca rola bibliotek w realizacji treści regionalnych przez nauczycieli
- 4.3 Źródła wykorzystywane przez nauczycieli Częstochowy i okolic w realizacji edukacji regionalnej – badania porównawcze

PODSUMOWANIE

BIBLIOGRAFIA PUBLIKACJI WYKORZYSTANYCH W CZĘŚCI I

STRESZCZENIE

STRESZCZENIE W JĘZYKU ANGIELSKIM

SPIS TABEL I WYKRESÓW

ANEKS

INDEKS OSOBOWY DO CZĘŚCI I

CZĘŚĆ II. PRZEWODNIK DLA NAUCZYCIELI I BIBLIOTEKARZY CZĘSTOCHOWY I OKOLIC PO ŹRÓDŁACH INFORMACJI REGIONALNEJ

- A. Uwagi wprowadzające dla użytkowników
- B. Ogólna charakterystyka źródeł informacji o Częstochowie i okolicy
- C. Dokumentacja bibliograficzna źródeł
 - C.1. Wykaz skrótów użytych w opisach
 - C.2. Spis źródeł

WSTĘP

Współczesny regionalizm różni się od regionalizmu z XIX i XX stulecia. Stał się bardziej widoczny i ekspansywny za sprawą zmiany środków komunikowania masowego, aktywności różnorodnych instytucji i polityki lokalnej w relacji do międzynarodowej. Przeszedł drogę od autentycznej ludowości, anonimowego folkloru środowisk wiejskich, z czasem też podmiejskich – przez zaprogramowaną politycznie „cepeliadę” - do folkowych nurtów w muzyce, motywów w stroju i odświeżania mowy gwarowej przez tych, którzy jej jeszcze nie zapomnieli, rodzajem narzędzia obrony tożsamości przez mniejsze grupy środowiskowe. Współczesna lokalność ma egzystencjalne cele: folklorem lub regionalnymi żywnościowymi specjałami chce przyciągnąć do siebie dla zysku, uwagę ludności wyzwolonej z folklorystycznego autentyzmu zwrócić na to, co lokalne albo przez indywidualne cechy pozwolić wyróżnić się z masowej jednolitości. Sedno regionalizmu jest „niby” takie samo, bo odnosi się do tego, co zostało z przeszłości. Jednak coś jest już tylko „muzealne”, więc pielęgnowane jak zabytek, a inne jest „niby” dawne, nawiązujące tylko do przeszłości jako fakt teraźniejszy. Muzyczne dźwięki dawnych gęśli, cytry czy basetli można uzyskać za pomocą syntetyzatora dźwięków. Dawny strój obejrzeć na fotografii czy rycinie w e-książce. Regionalizm jest też – zwłaszcza dla swoistych entuzjastów – ożywieniem minionego, łącznikiem między przeszłością oraz zmienną, ewoluującą współczesnością. Przechowuje pamiątki materialne i symboliczne. Buduje tradycję. Bywa wykorzystywany instrumentalnie w różnych celach. Wymaga świadomego zakonserwowania obiektów i innych śladów, co jeszcze tkwią w pamięci starszych, autentycznych użytkowników tego, co przemija. Jako potrzeba kulturowa wartość ta przetrwa być może dzięki ukierunkowanej edukacji, dostosowanej w treści, celach oraz metodach interpretacji.

Rozwój nowoczesnych technologii, w szczególności Internetu, przyczynił się do udostępniania i promowania kultury regionalnej, do działań i przedsięwzięć lokalnych społeczności, a jednocześnie do akcji wszczynanych na rzecz tych społeczności poza regionem. Wydarzenia o charakterze regionalnym bardzo szybko są omawiane i przekazywane szerszej liczbie odbiorców przez zastosowanie różnego

typu tzw. starych i nowych mediów. Są pomocne w promowaniu działań lokalnych oraz dorobku kulturowego regionu. Dawne i nowe dzieła o charakterze naukowym, literackim, malarskim, muzycznym oraz filmowym można znaleźć nie tylko w muzeach i bibliotekach, ale także udostępnione na stronach internetowych gmin i miast, towarzystw regionalnych, instytucji kulturalnych i oświatowych. Także internetowe portale społecznościowe odgrywają wielką rolę w kształtowaniu postaw - w szczególności u ludzi młodych – w krótkim czasie dostarczając informacji o aktualnych i historycznych wydarzeniach regionalnych. Dodatkowym atutem jest umożliwienie każdemu internaucie przestrzeni do tworzenia własnych informacji tekstowych, audio lub audiowizualnych i przekazywania ich szerszej grupie odbiorców. Wraz z rozwojem urządzeń mobilnych i darmowych aplikacji korzystanie z regionalnych zasobów internetowych i udostępnianie informacji regionalnej jest możliwe w każdym miejscu na Ziemi.

Biblioteki były i są miejscami, w których gromadzi się oraz przechowuje różne materiały i dokumenty regionalne: książki, prasę, grafikę, mapy i inne obiekty (np. numizmaty, niektóre dzieła sztuki, osobiste pamiątki). Biblioteki nadal spełniają swe tradycyjnie ustalone zadania, jednak forma ich pracy uległa zmianie. Lista usług rozszerzyła się. Oprócz tworzenia regionalnych centrów informacji bibliograficznej, biblioteki digitalizują swoje zbiory i udostępniają w Internecie. Bardzo ważną rolę w upowszechnianiu kultury regionalnej odgrywają wprowadzone do sieci biblioteki cyfrowe, które nie tylko gromadzą i udostępniają online tradycyjną informację bibliograficzną o regionie, przekształconą w profesjonalną bazę opisów dokumentów przystosowaną do wyszukiwania danych, ale również dostarczają użytkownikom piśmiennictwo w pełnotekstowej wersji. Zasoby elektroniczne, chociaż rozrastają się systematycznie, to cykl wprowadzania do cyfrowego obiegu dziedzictwa dawnej kultury lokalnej trwać będzie jeszcze jakiś czas, a i nowo powstająca twórczość, chroniona prawem autorskim, zapewne z czasem trafi do internetowej sieci także za zgodą autorów, gdy będą dostrzegać w tym osobistą korzyść.

Zasoby internetowe są niewątpliwie bogatym źródłem informacji, jednakże nadal istnieje wiele materiałów i spisów o tematyce regionalnej wciąż niedostępnych publicznie. Należą do nich liczne zasoby przechowywane

w bibliotekach i muzeach: zbiory rękopiśmienne, wspomnienia utrwalone w pamiętnikach, prasa, książki, dokumenty życia społecznego. Bibliotekarze dokumentujący lokalne życie i regionaliści z innych środowisk (np. dziennikarze, nauczyciele), porządkując różnorodne fakty, tworząc bibliografie, przyczyniają się do ładu i systematyzacji piśmiennictwa powstałego w regionie lub twórczości o tematyce regionalnej.

Nauczyciele wszystkich etapów kształcenia korzystają ze źródeł informacji bibliograficznej oraz zbiorów o tematyce regionalnej. Zdobytą wiedzę dzielą się przez pracę w grupach uczniów i wychowanków lokalnych kół zainteresowań, prowadząc zajęcia z zakresu edukacji regionalnej, organizując spotkania z ludźmi związanymi z regionem. Takich nauczycieli, angażujących się w promowanie wartości regionalnych, jest wielu. Są to najczęściej osoby, dla których przekazywanie treści o tematyce regionalnej to nie tylko obowiązek zawodowy, ale przede wszystkim pasja i przywiązanie do rodzinnej ziemi. Wśród pedagogów realizujących treści z zakresu edukacji regionalnej jest także wielu bibliotekarzy szkolnych oraz pracowników bibliotek pedagogicznych. W pracy dydaktycznej łączą metody tradycyjne z wykorzystaniem technologii informacyjno-komunikacyjnych. Dzięki tym działaniom dzieci i młodzież chętnie uczestniczą w zajęciach i spotkaniach, w których historia łączy się z nowoczesnością.

Dotarcie przez nauczycieli i bibliotekarzy do poszukiwanych źródeł, potrzebnych do realizacji zajęć z edukacji regionalnej, jest często bardzo czasochłonne. Poszukiwania są jednak niezbędnym warunkiem przygotowania ciekawych i atrakcyjnych zajęć dla uczniów. Wielką popularnością cieszą się źródła informacji bibliograficznej udostępnione przez biblioteki za pośrednictwem Internetu. Różnorodne bazy danych, spisy bibliograficzne, autorskie wykazy publikacji i opracowań są rozproszone w sieci, toteż dotarcie do nich często sprawia nauczycielom kłopot. Wiele źródeł pozostaje nadal odnotowanych tylko na kartach katalogowych lub w drukowanych bibliografiach regionalnych. Nauczyciele muszą więc poświęcić dużo czasu na wyszukanie potrzebnych materiałów dydaktycznych. Brak jest zwłaszcza specjalistycznych spisów, kierowanych wyłącznie do nauczycieli realizujących treści z edukacji regionalnej. Również w Częstochowie i powiecie częstochowskim tego typu opracowanie dotychczas nie powstało.

Częstochowscy nauczyciele w swojej pracy uwzględniają w bardzo dużym stopniu zagadnienia związane z regionalizmem. Ich zaangażowanie przyjmuje różne formy przydatne w procesie nauczania. Praca i działania nauczycieli oraz nauczycieli bibliotekarzy realizujących treści z zakresu edukacji regionalnej w ciągu ostatnich kilkunastu lat stały się przedmiotem wielu dyskusji. Powstało także szereg opracowań, w szczególności poświęconych założeniom teoretycznym wycofanej już przez Ministerstwo Edukacji Narodowej ścieżki dydaktycznej *Edukacja regionalna - dziedzictwo kulturowe w regionie*, obowiązującej w pracy nauczycieli w latach 1999-2008. W piśmiennictwie dotyczącym realizacji tych treści poruszano zagadnienia dotyczące: historii i rozwoju edukacji regionalnej w Polsce, wspominając jej prekursorów, główne cele, metody pracy dydaktycznej przydatne w polskiej szkole. Po 2008 roku, mimo zmiany podstawy programowej, wszystkie uwzględnione wcześniej problemy nie straciły swej wartości, ale metody i zasoby, z których nauczyciele korzystają, zmieniły swą rangę. Pedagodzy sięgają nadal po tradycyjne zbiory, tj. książki i publikacje o tematyce regionalnej, gdyż z nich czerpią potrzebną wiedzę, albo widzą w nich autentyczne dobra kulturalne. Chętnie także wykorzystują zasoby Internetu i aplikacje przydatne do tworzenia prezentacji lub filmów, by następnie udostępnić je uczniom, a często starają się z nimi je przygotować. Szczególna rola w tym procesie przypada nauczycielom bibliotekarzom, którzy odpowiedzialni są za gromadzenie zbiorów regionalnych, opracowywanie kartotek i baz bibliograficznych, organizację spotkań autorskich, konkursów, kół zainteresowań związanych z promocją lokalnego życia kulturalnego. Także wykorzystanie nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych należy obecnie do zadań nauczycieli bibliotekarzy. Mogą więc oni tematy, projekty, metody pracy należące tradycyjnie do ich obowiązków łączyć z praktycznym przekazywaniem treści regionalnych z użyciem nowoczesnych technik i form informacji.

Prace nad rozprawą *Źródła informacji w pracy nauczyciela edukacji regionalnej (na przykładzie Częstochowy)* trwały kilka lat. Zostały one poprzedzone obserwacjami zachowań oraz potrzeb nauczycieli korzystających ze zbiorów regionalnych w częstochowskich bibliotekach. Jednocześnie prowadzono także

analizę dokumentów na temat regionalizmu, edukacji regionalnej i jej realizacji w szkołach. Temat rozprawy skłaniał mnie do ujęcia sformułowanego w tytule zadania w interdyscyplinarne ramy: na styku bibliologii i informatologii, wiedzy o kulturze, pedagogiki, psychologii osobowości i innych. Praca oddaje stan badań oraz uwzględnia te reformy i programy oświatowe, które zostały wytyczone przez Ministerstwo Edukacji Narodowej w latach 2008-2015. Wprowadzane rozporządzeniami modyfikacje odczuli w szczególności dyrektorzy szkół oraz nauczyciele, którzy proces nauczania musieli dostosować do nowych ram organizacyjnych i metodycznych.

Za główny cel napisanej pracy uznano rozpoznanie zagadnień związanych z edukacją regionalną – jej teoretycznymi podstawami, historią, przeobrażeniami oraz stanem obecnym. Zauważalne stało się, że wpływ na treści z zakresu wiedzy o własnym regionie w polskiej szkole zależy od sytuacji politycznej: zasadniczą rolę odgrywają decyzje Ministerstwa Edukacji Narodowej, kształtujące politykę oświatową w państwie. Do 1989 roku nie zawsze przychylnie było nastawienie do promowania wartości edukacji regionalnej przez szkołę wśród uczniów; zmieniały się także zapisy treści w poszczególnych programach nauczania. Środowiska regionalne – świadczy o tym piśmiennictwo – starają się zawsze zabierać głos w okresach wprowadzania zmian, aby edukacja regionalna nie została pominięta w programach nauczania oraz w innych aktach prawnych. Założenia teoretyczne, dotyczące funkcji regionalizmu w edukacji, zostały w tej rozprawie uporządkowane pod kątem bieżących potrzeb współczesnych nauczycieli realizujących treści regionalne zgodnie z podstawą programową Ministerstwa Edukacji Narodowej.

Ważnym celem rozprawy jest zwrócenie uwagi na miejsce i rolę biblioteki pedagogicznej i biblioteki szkolnej w kształtowaniu wśród nauczycieli i uczniów postaw prioregionalnych oraz przywiązania do małej ojczyzny. Biblioteka szkolna jest miejscem, w którym uczniowie nie tylko zdobywają wiedzę, poszukują wiadomości na różne tematy, korzystają ze źródeł informacji. Biblioteka to także miejsce relaksu i odpoczynku uczniów, miejsce inne niż szkolna ława. Nauczyciele bibliotekarze realizujący treści edukacyjne z zakresu edukacji regionalnej mogą łączyć naukę z zabawą oraz wykorzystywać tradycyjne i nowoczesne metody i formy nauczania. Gromadzone w bibliotekach zbiory o tematyce regionalnej, warsztat

informacyjno-bibliograficzny, współpraca z lokalnymi instytucjami kulturalnymi i wiele innych działań – to baza ułatwiająca realizację treści regionalnych przez nauczyciela bibliotekarza współpracującego z pedagogami wszystkich poziomów edukacji.

Kierując się pragmatyzmem, praktycznym celem pracy, uczyniono opracowanie *Przewodnika po źródłach dla nauczycieli i bibliotekarzy Częstochowy i okolic*. Sięgnięto więc do odpowiednich zasobów gromadzonych w różnych księgozbiorach: Bibliotece Publicznej im. dr. Władysława Biegańskiego, Bibliotece Jasnogórskiej Sanktuarium Matki Bożej Częstochowskiej, Publicznej Bibliotece Pedagogicznej Regionalnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli „WOM” w Częstochowie, Bibliotece Głównej Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie oraz w bibliotekach szkolnych. Ponieważ wyszukiwanie i korzystanie z rozproszonych źródeł i zbiorów jest czasochłonne i trudne, to autorskiemu *Przewodnikowi po źródłach...* przyświecała myśl o publikacji skierowanej do nauczycieli, by stanowiła pomoc w wyborze źródeł z edukacji regionalnej. Przewodnik został opracowany zgodnie z założeniami podstaw programowych z 1999 i 2008 roku.

W niniejszej rozprawie odwołano się do licznych samoistnych i niesamoistnych wydawniczo publikacji dotyczących regionalizmu oraz edukacji regionalnej, powstałych w końcu XX wieku oraz na początku XXI stulecia. Największą liczbę opracowań dotyczących realizacji zajęć z edukacji regionalnej opublikowano po 1999 roku, wraz z wejściem do szkół edukacyjnej ścieżki *edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie*¹. Po wprowadzeniu nowej podstawy programowej w 2008 roku² i likwidacji ścieżek edukacyjnych stopniowo zanikło zainteresowanie publikowaniem opinii, poglądów i materiałów z tego zakresu. Wśród opracowań znalazły się publikacje o różnej tematyce, powstałe w środowisku regionalnych stowarzyszeń kulturalnych. Jako przykłady można wskazać książki:

¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 15 lutego 1999 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego. Dz. U 1999, nr 14, poz. 129.

² Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz. U. z dnia 15 stycznia 2009 r. Nr 4, poz. 17.

- Stefana Bednarka (ur. 1944) *W kręgu małych ojczyzn, Szkice regionalistyczne* (Wrocław-Ciechanów 1966) oraz pod jego redakcją praca zbiorowa *Edukacja regionalna* (Wrocław 2001); *Edukacja regionalna dziedzictwo kulturowe w zreformowanej szkole. Materiały dla nauczycieli* (Wrocław 2000);
- Barbary Olszewskiej-Dyoniziak (1942-2012) wielokrotnie wznawiana rozprawa *Człowiek – kultura osobowość. Wstęp do klasycznej antropologii kulturowej* (ostatnie wydanie Wrocław 2003);
- Piotra Pawła Petrykowskiego (ur. 1956) *Regionalne towarzystwa kultury wobec nowych wyzwań* (Ciechanów 2000); *Edukacja regionalna. Problemy podstawowe i otwarte* (Toruń 2003); *Edukacyjne konteksty regionalizmu – stowarzyszenia społeczne* (Toruń 2004); *Społeczno-kulturowe aspekty podstaw wychowania* (Toruń 2005);
- Andrzeja Radziejwicz-Winnickiego (ur. 1945) *Społeczeństwo w trakcie zmiany* (Gdańsk 2004);
- Jerzego Nikitorowicza (ur. 1951) *Kultury tradycyjne a kultura globalna* (T. 1-2. Białystok 2001); *Edukacja regionalna i międzykulturowa* (Warszawa 2009), współredagowana wraz z Jerzym Halickim;
- Jolanty Muszyńskiej praca zbiorowa *Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego. Globalizm versus regionalizm* (Białystok 2003);
- Jana Grzegorza Morawskiego *Geograficzna edukacja regionalna. Koncepcja dydaktyczna, organizacja i wyniki* (Gdańsk 1999).

Jednocześnie opublikowano też szereg ukierunkowanych na potrzeby edukacyjne poradników wspomagających edukację regionalną w poszczególnych regionach: Dolnym i Górnym Śląsku, Małopolsce, Mazowszu, Warmii i Mazurach i innych, co dowodzi, że tworzenie odpowiedniego warsztatu dla nauczycieli uznano za niezbędną pomoc, rozszerzającą wiedzę dydaktyków o środowisku przyrodniczo-geograficznym i kulturze poszczególnych ziem Rzeczypospolitej.

Artykuły nauczycieli w fachowej prasie świadczyły o dyskusji nad regionalizmem prowadzonej w tym samym czasie. Ze środowiska dydaktyków głos zabrały np. Małgorzata Kutrzeba (*Realizacja ścieżki edukacyjnej: edukacja*

regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie)³, Monika Nagowska (*Nowa podstawa programowa. O współpracy nauczycieli z biblioteką szkolną*)⁴. Niektóre wypowiedzi opublikowano jako plon konferencji, jak np. *Regionalizm. Tradycja i współczesność. Materiały z sesji popularnonaukowej* (Olsztyn 1994) i przy okazji VIII Kongresu Regionalnych Towarzystw Kultury (*A to Polska właśnie. Referaty, wypowiedzi, głosy w dyskusji, dokumenty programowe i metodyczne*. Warszawa 2006).

Wprowadzaniu ustaleń programowych towarzyszyło wydawanie oświatowych aktów prawnych przez Ministerstwo Edukacji Narodowej. Wykazano je w bibliografii załącznikowej na końcu pracy.

Powyższe źródła, zarówno te o wartości historycznej, jak i te o znaczeniu teoretycznym, stanowiły materiały pomocne w rozpoznawaniu ewolucji poglądów na temat regionalizmu, ze szczególnym nastawieniem na kierunek zachodzących zmian i dostrzegalnych potrzeb, by stały się podstawą do ustalenia naukowego, teoretycznego oraz praktycznego celu rozprawy. Zwłaszcza społeczny aspekt dydaktyki regionalnej wspomaganej przez odpowiednio ukierunkowaną pracę biblioteki szkolnej oraz pedagogicznej uznano za podstawowe zadanie, mając na uwadze Częstochowę oraz jej okolice. Dostrzeżono w tym konkretną potrzebę.

Właściwa redakcja rozprawy została poprzedzona wstępnymi badaniami, które wykonano w styczniu 2006 roku, w celu rozpoznania stanu realizacji ówczesnej ścieżki *Edukacja regionalna dziedzictwo kulturowe w regionie*. Chodziło o ustalenie poziomu wykorzystania treści i źródeł przez nauczycieli szkół Częstochowy i okolic. Badania potwierdziły tezę, iż nauczyciele z dużym zaangażowaniem skupili uwagę na edukacji regionalnej oraz korzystali z różnych rodzajów zbiorów w celu uatrakcyjnienia zajęć dydaktycznych.

Kolejne badania w roku 2012 zostały przeprowadzone po wprowadzeniu przez Ministerstwo Edukacji Narodowej *Rozporządzenia z dnia 23 grudnia 2008 r.*

³ Małgorzata Kutrzeba. Realizacja ścieżki edukacyjnej: edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie // *Kwartalnik Edukacyjny* 2004, nr 1, s. 38-51.

⁴ Monika Nagowska. Nowa podstawa programowa. O współpracy nauczycieli z biblioteką szkolną // *Biblioteka w Szkole* 2010, nr 10, s. 5-8.

w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, zgodnie z którym likwidacji uległy ścieżki edukacyjne, w tym także ścieżka z zakresu edukacji regionalnej. Badania te wykazały, że mimo wprowadzonych zmian programowych, nauczyciele kontynuują wprowadzanie treści regionalnych do swych zajęć w szkołach na terenie Częstochowy i okolic. Różnorodność wykorzystywanych zasobów i źródeł wymienianych przez nauczycieli w czasie badania ankietowego, ugruntowała me przekonanie, że istnieje potrzeba opracowania źródła, które ułatwi im wyszukiwanie i dobór materiałów do prowadzenia zajęć edukacyjnych. Po rozpoznaniu celów dydaktycznych realizowanych przez nauczycieli, metodą bibliograficzną oraz analizy i selekcji piśmiennictwa mogącego być zbiorem źródeł informacji regionalnej w zakresie kultury, gospodarki, życia społecznego, został opracowany *Przewodnik po źródłach dla nauczycieli o Częstochowie i ziemi częstochowskiej*. Niezbędne jest dalsze systematyczne badanie realizacji przez nauczycieli i bibliotekarzy zajęć z zakresu edukacji regionalnej. Powinno ono ukierunkować uzupełnianie *Przewodnika po źródłach* o nowe działy tematyczne oraz dopełniać opisy bibliograficzne publikacji o Częstochowie i ziemi częstochowskiej.

Dla osiągnięcia zaplanowanych celów i w toku pisania pracy zostały wykorzystane następujące metody badawcze:

- metoda historyczna, która pozwoliła na ustalenie chronologii faktów dotyczących rozwoju teorii i praktyki regionalizmu oraz edukacji regionalnej w Polsce;
- metoda analizy, oceny selekcji źródeł informacji (książek, artykułów, aktów prawnych, programów nauczania, baz danych, statystyk bibliotecznych), użyta w celu zebrania materiału bibliograficznego;
- metoda analizy, krytyki i interpretacji piśmiennictwa dostarczającego podstawowych terminów i ich definicji związanych z regionalizmem, jak również właściwego działowego uformowania bibliografii źródeł dla nauczycieli;
- metoda empiryczna obserwacyjna (z użyciem technik rozmowy oraz ankietowania), mająca na celu rozpoznanie wykorzystania dokumentów o tematyce regionalnej przez nauczycieli, opinii bibliotekarzy częstochowskich bibliotek publicznych, biblioteki pedagogicznej oraz bibliotek szkolnych;

- metoda klasyfikacji formalnej i rzeczowej zastosowana w bibliografii źródeł dla nauczycieli.

Rozprawa składa się z dwóch części. Pierwsza z nich zatytułowana *Teoretyczne podstawy i praktyczne potrzeby dydaktyki regionalnej – na przykładzie Częstochowy i okolic* obejmuje rozważania na temat regionalizmu, edukacji regionalnej, roli bibliotek w realizacji założeń edukacji regionalnej nauczycieli i przez uczniów. Rozdział I - *Współczesne rozumienie zjawisk kultury jako podstawy do badań i opisu kultury regionalnej* - przedstawia teoretyczne zagadnienia rozumienia pojęć kultury, regionalizmu, edukacji regionalnej oraz określenia roli nauczycieli i bibliotekarzy w kształtowaniu postaw osobowych i uznania przywiązania młodego pokolenia do małej ojczyzny za jedną z wartości. W wyborze teoretycznego rozumienia zjawisk kultury skupiono uwagę głównie na zagadnieniu kultury symbolicznej, jej zależności od warunków społecznych, ekonomicznych, podziałów w obrębie społeczeństwa, kształtowaniu się tradycji regionalnych. Twierdzi się już od co najmniej dwóch dekad – wskazując szereg widocznych symptomów – że nasilająca się w kulturze fala globalizacji wpływa na rozwój modelu kultury i w jej wyniku nasila się zjawisko dyfuzji kultur we wszystkich krajach rozwijających się.

Kolejne zagadnienie, które zostało omówione w pracy, dotyczy teorii regionalizmu, a przede wszystkim wielu aspektów tego terminu, definiowanego na podstawie różnych kryteriów i celów, stosowanych czy wyrażonych przez różnych autorów i znawców tematu. Zdefiniowaniem regionalizmu dawniej i współcześnie zajmowali się między innymi Aleksander Patkowski⁵, Karol Buczek⁶, Krzysztof Kwaśniewski⁷, Stanisław Dąbrowski⁸ i inni.

W rozdziale II, *Regionalizm w wymiarze społecznym, kulturowym, edukacyjnym*, zostały przedstawione zjawiska charakterystyczne dla regionalizmu, takie jak: formowanie się grup (wspólnot) zamieszkujących dane terytorium, przywiązanie zbiorowości społecznej do terenu zamieszkiwanego, potrzeba

⁵ Beata Buczkowa. Aleksander Patkowski – twórca polskiego regionalizmu // *Edukacja i Dialog* 2000, nr 7, s. 61-65.

⁶ Piotr Petrykowski. *Edukacja regionalna: problemy podstawowe i otwarte*. Toruń, 2003.

⁷ Ibid.

⁸ Ibid.

uzewnętrznienia ich odrębności, specyfiki czy celów w różnych działaniach społecznych, rozwijanie regionalnej samoświadomości, zmierzanie do rozwiązań prawnych i administracyjnych.

Regionalizm – jego znaczenie i rola w procesie edukacji to tytuł rozdziału III, w którym szeroko zostało omówione zagadnienie edukacji regionalnej w polskich szkołach. Wielu autorów w latach dziewięćdziesiątych XX i początkach XXI stulecia dociekało sensu terminu edukacji regionalnej oraz odwoływało się do podłoża historycznego. Do wypowiedających się należeli m.in. Dzierżymir Jankowski⁹ i Piotr Kowolik¹⁰. Ważnym momentem w historii współczesnej edukacji regionalnej było zapisanie w oświatowych aktach prawnych jej miejsca i roli w nauczaniu dzieci i młodzieży. Zauważalne jest, iż cele, aspekty i funkcje edukacji regionalnej mogą być trwale zachowane, jeśli nauczyciele w procesie nauczania wyposażą uczniów w wiedzę wprowadzającą w świat wartości środowiska lokalnego, wzbudzą zainteresowanie różnymi tekstami kultury regionalnej, wyposażą młodzież w umiejętność korzystania z zasobów informacji bibliotecznych.

Rozdział IV – *Regionalizm w oświacie polskiej po 2008 roku* szczegółowo omawia *Rozporządzenie z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*. Podstawowym założeniem tego aktu była spójność programowa i wyrażone w języku wymagań cele kształcenia. W rozwoju społecznym za ważne uznano kształtowanie postawy obywatelskiej, poszanowanie tradycji i kultury własnego narodu oraz innych społeczności. Autorka pracy dokonała analizy treści regionalnych i ich najważniejszych celów, które urzędowo przez MEN zostały włączone do nauczania w ramach poszczególnych przedmiotów: historia i społeczeństwo, geografia, wiedza o kulturze, twórczość plastyczna. Edukacja regionalna stanowi bardzo ciekawy obszar poszerzania wiedzy na temat małej ojczyzny na każdym etapie kształcenia. Ważna rola w tym zakresie przypada bibliotekarzom, którzy wspierają nauczycieli w realizacji treści regionalnych. W rozdziale opisane zostały także badania empiryczne poświęcone ustaleniu

⁹ Piotr Petrykowski. Edukacja regionalna: problemy podstawowe... Op. cit.

¹⁰ Kowolik Piotr. Edukacja regionalna w przedszkolu // W: Edukacja regionalna: z historii, teorii i praktyki / red. Maria Teresa Michalewska. – Kraków, 1999.

rodzajów źródeł wykorzystywanych przez nauczycieli Częstochowy i okolic w realizacji edukacji regionalnej. Badania te stanowiły podstawę dla rozpoczęcia prac nad przewodnikiem po źródłach dla nauczycieli o Częstochowie i ziemi częstochowskiej.

Część druga pracy doktorskiej – *Przewodnik dla nauczycieli i bibliotekarzy Częstochowy i okolic po źródłach informacji regionalnej* – ma formę opracowania bibliograficznego. Dostarcza wyboru opisów wydanych do 2012 roku źródeł z zakresu edukacji regionalnej. Opracowania zawarte w przewodniku uporządkowane zostały tematycznie i każdy opis bibliograficzny opatrzone adnotacją o lokalizacji danej publikacji. Źródła podzielone zostały na: druki zwarte, artykuły z czasopism, źródła elektroniczne oraz multimedialne. Opisy bibliograficzne sporządzono zgodnie z normami:

- PN-N-01152-12. *Opis bibliograficzny – Filmy;*
- PN-N-01152-13. *Opis bibliograficzny – Dokumenty elektroniczne;*
- PN-82/N-01152/01. *Opis bibliograficzny - Książki;*
- PN-N-01152-2. *Opis bibliograficzny – wydawnictwa ciągłe.*

Do *Przewodnika* dołączono dwa indeksy: osobowy i przedmiotowy. Autorka planuje upowszechnienie *Przewodnika* wśród nauczycieli przez umieszczenie go na stronie internetowej Publicznej Biblioteki Pedagogicznej RODN „WOM” w Częstochowie oraz dalszą bieżącą aktualizacją wykazu o pozycje wydane bądź powstałe po 2012 roku.

Podstawa programowa wyznacza obowiązki i zadania nauczycielom bibliotekarzom, którzy w swojej pracy powinni sięgać do zasobów regionalnych dostosowanych do zajęć z zakresu edukacji regionalnej. Rozprawa jest próbą realizacji tego obowiązku.

Kończąc wprowadzenie do rozprawy, trzeba zaznaczyć, że system oświaty narodowej nie powstaje raz na zawsze, więc należy się spodziewać jego reform, a zatem weryfikacji celów, metod i źródeł niezbędnych w dydaktyce. Dotyczy to także edukacji regionalnej.

CZĘŚĆ I.
TEORETYCZNE PODSTAWY I PRAKTYCZNE POTRZEBY DYDAKTYKI
REGIONALNEJ – NA PRZYKŁADZIE CZĘSTOCHOWY I OKOLIC

ROZDZIAŁ I

Współczesne rozumienie zjawisk kultury jako podstawa do badań i opisu kultury regionalnej

1.1. *Kultura – pojęcie, założenia, rodzaje*

Kulturą we współczesnym świecie interesuje się wiele dyscyplin naukowych i każda z nich inaczej określa przedmiot badań. Najpełniej zajmują się kulturą dwie dziedziny wiedzy: antropologia kulturowa oraz socjologia kultury. Antropologowie kultury odnoszą się do pojęcia kultury w dwojaki sposób: w odniesieniu do podstawowego przymiotu człowieczeństwa (kultura ludzka), częściej jednak w kontekście konkretnych społeczeństw, reprezentujących odmienne wersje kulturowych sposobów życia. W drugim natomiast znaczeniu pojawia się element porównawczy charakterystyczny dla antropologicznych dociekań świata ludzkiej intencjonalności¹¹. Według antropologicznego rozumienia, w obrębie kultury mieszczą się przede wszystkim zachowania ludzkie (łącznie z materialnymi wytworami tych zachowań), będące rezultatem funkcjonowania pewnych wzorów akceptowanych przez określoną społeczność¹². Obok stwierdzenia, że przedmiotem antropologii jest człowiek, istnieją także inne przekonania, głoszące, że jest nimi kultura czy raczej kultury ludów. Antropologia społeczno-kulturowa, czyli nauka o kulturze różnych ludów (dawnych lub współczesnych), dąży do wyjaśnienia różnorodności kulturowej poprzez porównawczą analizę obyczajów, norm, instytucji i różnych uwarunkowań społecznych. W antropologii można wyróżnić dwa nurty badania odmienności kulturowej. Przedmiot pierwszego stanowią inne kultury, a więc jest to badanie odmienności kultury świata znajdującego się poza Europą lub poza własnym społeczeństwem badacza. Natomiast drugi nurt dotyczy odmienności

¹¹ Wojciech J. Burszta. *Antropologia kultury : tematy, teorie, interpretacje.* – Poznań, 1998, s. 10-11.

¹² Edmund Wnuk-Lipiński. *Rozumienie kultury : szkice socjologiczne,* s.11.

świata lokalnego, czyli kultury ludowej (chłopskiej) i przybiera w różnych krajach odmienne nazwy, np. ludoznawstwo, etnologia¹³.

Kultura stanowi istotny składnik społeczeństwa, sama więc koncepcja kultury powiązana jest ściśle z określoną koncepcją życia społecznego, a w szczególności z praktyką społeczną. Tak jednak, jak praktyka społeczna decyduje przede wszystkim o rozwoju kultury, tak o uczestnictwie kulturowym, rozumianym jako odbiór podstawowych środków, decydują główne elementy struktury społecznej. Zależności między kulturą a strukturą społeczną rozpatrywane mogą być w aspekcie: ilościowym – ukazującym powszechność partycypacji danej zbiorowości w preferowanej kulturze; jakościowym – wskazującym „głębokość” tej partycypacji, a zarazem jej twórczy bądź bierny charakter; zakresowym – wskazującym dziedziny kultury objęte uczestnictwem przez daną zbiorowość; merytoryczno-światopoglądowym – wskazującym ekspansję w danej zbiorowości światopoglądu waloryzującego określony ideał życia¹⁴.

Wyróżniamy następujące podstawowe aspekty rzeczywistości kulturowej:

Kultura jest zjawiskiem społecznym. Oznacza to, że nie można traktować kultury w oderwaniu od społeczeństwa. Można sobie wyobrazić społeczeństwo bez kultury, ale kultura bez społeczeństwa jest niemożliwa. Właśnie ze względu na swój społeczny charakter kultura nie jest nigdy jednolita w obrębie danego społeczeństwa, gdyż istnieją różnice kulturowe związane z rolami społecznymi, pełnionymi przez mężczyzn, kobiety, ludzi należących do grup zróżnicowanych pod względem wieku i zawodu, przynależnych do określonych stowarzyszeń czy grup kulturowych, określanych często jako podkultury.

Kultura jest rzeczywistością historyczną. Zgodnie z tym twierdzeniem można ją ujmować jako historycznie przeobrażającą się rzeczywistość społeczną, kształtowaną przez ludzką praktykę społeczną.

Kultura jest systemem symboli, czyli przekazywana jest jednostkom za pośrednictwem języka i innych form symbolizmu kulturowego. Można zauważyć, że

¹³ Ewa Krawczyk. Antropologia kulturowa : klasyczne kierunki, szkoły i orientacje. – Lublin, 2006, s. 15.

¹⁴ Marian Filipiak. Socjologia kultury : zarys zagadnienia. – Lublin, 2000, s. 78.

wszystkie wytwory i działania ludzkie przekazują jakieś informacje i służą jako znaki i symbole w procesie porozumiewania się.

Kultura jest powiązaną całością o charakterze instrumentalnym. Oznacza to, że wszystkie elementy kultury funkcjonują jako powiązana całość i żaden z nich nie może być rozpatrywany bez kontekstu społecznego. Ponadto każdy element kultury pełni jakąś rolę w podtrzymywaniu całości systemu lub zaspokajaniu ludzkich potrzeb.

Kultura jest zjawiskiem psychologicznym, tzn. jest równocześnie indywidualnym faktem psychicznym i zbiorowym. Mimo że kulturę ujmuje się najczęściej jako byt ponadosobowy, jej ostatecznym źródłem jest jednak umysł i system nerwowy jednostki. Cały świat ponadindywidualny, składający się z wytworów materialnych, wierzeń i wartości, reguł i norm, pozostaje poza czy ponad jednostką, ale jednocześnie oddziałuje na nią. Kultura jest zjawiskiem społecznym, historycznie zmiennym, symbolicznym, funkcjonalnym i psychologicznym¹⁵.

We współczesnej nauce istnieje podział na różne typy kultur. Aby przejść do krótkiej charakterystyki niektórych typów kultury, należy szerzej omówić tzw. kulturę symboliczną. Wszyscy ludzie posługują się symbolami. Symbolem może być przedmiot lub zachowanie ludzkie. Cechę wspólną wszystkich symboli stanowi to, że mają one znaczenie lub wartość nadaną im przez tych, którzy się nimi posługują. Według Antoniny Kłoskowskiej realizacyjny charakter symboliczny decyduje o rozwijaniu systemów wiedzy i przyswajaniu jej do celów poznawczych, twórczości artystycznej i percepcji estetycznej, czynności rozrywkowych, religii w jej warstwie poznawczej i w warstwie praktyk. Można więc powiedzieć, że kultura „w węższym rozumieniu” obejmuje ogół zachowań i przedmiotów symbolicznych o charakterze realizacyjnym¹⁶. Kultura symboliczna spełnia się więc w sferze ludzkich doznań: przeżyć estetycznych, uczuciowych i intelektualnych. Jako kategoria znaków ma zmysłowo uchwytność nośniki znaczące, ale przedmioty tak oznaczane są wartościami interpretowanymi wielorako i niejednoznacznie. Kultura symboliczna jest specyficznie ludzką kategorią kultury. Obejmuje ona zwłaszcza sztukę, naukę w jej

¹⁵ Barbara Olszewska-Dyoniziak. Człowiek – kultura – osobowość : wstęp do klasycznej antropologii kulturowej. – Wrocław, 2001, s. 28-30.

¹⁶ Edmund Wnuk-Lipiński. Rozumienie kultury..., s. 12.

aspekcie poznawczym, religię jako sferę kontaktów z sacrum, ale także zachowania pojawiające się w formie gry¹⁷.

A. Kłoskowska wyróżniła również trzy układy kultury. Pierwszy nazwała pierwotnym układem kultury. Zaliczyła do niego kultury pierwotne i kultury wspólnot tradycyjnego typu (mała społeczność lokalna, wieś, sąsiedztwo). Układ ten charakteryzuje się przewagą styczności bezpośrednich (twarzą w twarz) i nieformalnych. Drugi układ kultury, nazwany przez Kłoskowską instytucjonalnym, oparty jest również na stycznościach bezpośrednich, ale przy równoczesnym występowaniu kontaktów formalnych pomiędzy ludźmi występującymi w stosunku do siebie w ściśle określonych rolach. Interakcja przybiera charakter zinstytucjonalizowany, nie ma charakteru dowolnego i przypadkowego. Trzeci układ kultury opiera się głównie na środkach pośredniego komunikowania, stąd między nadawcą a odbiorcą zachodzi pośredni typ kontaktu. Ten układ kultury różni się od pozostałych nie tylko ze względu na pośredni charakter powiązań, lecz także pod względem sposobów instytucjonalizacji. Na poziomie nadawców istnieje znaczna formalizacja, natomiast w przypadku odbiorców trzeci układ ma charakter na wskroś nieformalny¹⁸. Kultura współczesnych rozwiniętych społeczeństw obejmuje elementy wszystkich trzech układów powiązanych ze sobą synchronicznie. Pierwszy układ kultury obejmuje treści kulturowe tworzone i przekazywane w bezpośrednich i nieformalnych kontaktach twórców i odbiorców. Jest on charakterystyczny dla kultury ludowej, ale obejmuje także treści tworzone i przekazywane w obrębie rodzin (np. opowieści rodzinnej sagi, przekazywanie tanecznych figur), grup rówieśniczych młodzieży, grup koleżeńskich. Drugi układ kultury obejmuje treści tworzone i przekazywane w bezpośrednich kontaktach, ale w ramach określonych instytucji np. szkół, teatrów, kościołów, filharmonii. W trzecim układzie kontakt między twórcą i odbiorcami jest tylko pośredni. Do przekazu treści kultury wykorzystuje się środki przekazu, takie jak: pismo, druk, taśmę filmową, współcześnie także nowe cyfrowe nośniki elektroniczno-informatyczne i sieć internetową. Dzięki tym środkom treści kultury, nawet z dawnych epok, mogą docierać do szerokich mas odbiorców w różnych miejscach kuli ziemskiej. Nie

¹⁷ Encyklopedia socjologii. [T.] 2. – Warszawa, 1999, s. 105.

¹⁸ Marian Filipiak. Socjologia kultury..., s. 63.

dochodzi jednak do stałego, systematycznego, bezpośredniego kontaktu twórcy i odbiorcy¹⁹, choć i taka techniczna forma jest możliwa na mniejszą skalę.

Kultura symboliczna złożonego społeczeństwa nie jest nigdy jednolita. Na jej zróżnicowanie wpływają warunki społeczne i ekonomiczne, podziały klasowe społeczeństwa, tradycje regionalne, zróżnicowania narodowościowe. W takich społeczeństwach współistnieją zwłaszcza trzy charakterystyczne typy kultury symbolicznej: kultura ludowa, popularna i elitarna.

Pojęcie kultura ludowa określa kulturę typową dla ludu i społeczeństwa chłopskiego. Cechuje się ona zespołem charakterystycznych, ukierunkowanych na tradycjonalizm wyznaczników świadomości i praktyki. Początkowo kulturę ludową identyfikowano właściwie z kulturą chłopską, często stosując oba terminy synonimicznie. Współcześnie przyjęto traktować kulturę ludową jako zmienny w czasie proces historyczny, ukształtowany z elementów wywodzących się z trzech podstawowych źródeł: oryginalnie etnicznych; przejętych z kultury warstw wyższych, twórczo zaadoptowanych; z wpływów międzyetnicznych²⁰.

Kolejnym typem kultury symbolicznej jest kultura popularna. Nazywa się ją także kulturą masową ze względu na masowego adresata oraz masowy odbiór, zapewniany przez jej rozpowszechnianie za pomocą technicznych środków masowego komunikowania. Kultura popularna wyraża się przede wszystkim w takich formach sztuki, które służą rozrywce²¹. Kultura masowa odnosi się do współcześnie obserwowanych zjawisk przekazywania dużym masom odbiorców identycznych lub analogicznych treści, które są nadawane z nielicznych źródeł przekazu o szerokim zasięgu rozpowszechniania. Owe identyczne bądź analogiczne treści kultury masowej, przygotowane przez nadawcę, docierają jednak do odbiorców mniej lub bardziej zróżnicowanych zarówno pod względem intelektualnym, jak i typem zainteresowań czy specyficznych gustów. Nadawcy posługujący się środkami masowej komunikacji traktowani są często jako „sprzedawcy postaw społecznych”, którzy za wspólną cechę ujednoczenia kultury masowej uznają homogenizację. Homogenizacja treści kultury polega więc na

¹⁹ Ibid.

²⁰ Encyklopedia socjologii..., s. 116.

²¹ Henryk Januszek, Jan Sikora. Podstawy socjologii. – Poznań, 1997, s. 80-81.

pomieszczeniu elementów różnego poziomu (kultury mniej i bardziej złożonej) i przekazywanie ich w jednolitej postaci, jak gdyby były one równie cenne²².

Można mówić o trzech typach homogenizacji kultury symbolicznej:

- a) homogenizacji uproszczonej polegającej na dostarczeniu określonych przeróbek oryginalnych dzieł sztuki poddanych uproszczeniu, skrótom i specyficznej adaptacji;
- b) homogenizacji osiągananej przez zestawienie w mass mediach dzieł wyższego rzędu obok dzieł zupełnie płytkich, bez uwzględnienia wagi ich znaczenia w danej kulturze. Ta najbardziej typowa postać homogenizacji, jest serwowaniem odbiorcy obok siebie dzieł ze sfery sacrum i profanum, co w istotny sposób wpływa na dezorientację w wartościowaniu treści w kulturze masowej i może mieć pozytywne lub negatywne skutki;
- c) homogenizacji immanentnej, polegającej na włączeniu do określonego wytworu kultury symbolicznej (dzieła literackiego, muzycznego itp.) elementów popularnych, standardowych, będących często przedmiotem potocznych, zwyczajowych doświadczeń, zdolnych zainteresować odbiorcę. W przypadku homogenizacji immanentnej podstawowym elementem wyróżniającym ją od dwu poprzednich jest to, iż homogenizacji dokonuje sam autor danego dzieła, wytworu kultury symbolicznej, nie zaś nadawca tego dzieła²³.

Kultura elitarna zawiera w sobie oryginalną twórczość, uznaną za taką przez wykwalifikowanych fachowców, krytyków artystycznych i specjalistów. W odbiorze treści tej kultury niezbędne są szczególne kompetencje. Jest to kultura tworzona i odbierana przez elity²⁴. Elita kulturalna ma nieostro zarysowane granice. Jest zbiorem wielorako zróżnicowanym. Publiczność kultury wyższej nie ogarnia jej w całości i dzieli się na zainteresowanych różnymi dziedzinami kultury²⁵. Kultura elitarna w pewnej mierze inspirowa kulturę popularną. Stwarza wzory, które

²² Danuta Walczak-Duraj. Podstawy socjologii. – Łódź, 1998, s. 125.

²³ Ibid., s. 125-126.

²⁴ Marian Filipiak. Socjologia kultury..., s. 66.

²⁵ Encyklopedia socjologii..., s. 111-112.

stanowią podstawę oceny innych wytworów kultury, do których próbują nawiązywać przynajmniej niektórzy twórcy i odbiorcy kultury masowej²⁶.

Człowiek uczestniczy w wielu formach życia zbiorowego. Wśród nich ważna rola przypada rodzinie, klasom i warstwom, szkole, wyspecjalizowanym instytucjom, zrzeszeniom, zbiorowościom lokalnym, kręgom społecznym. Wszystkie wymienione rodzaje zbiorowości stanowią część składowa szerszej zbiorowości – narodu. Naród jest to zbiorowość terytorialna o określonym składzie etnicznym, a w procesie dziejowym urzeczywistnia się jako wspólnota o podłożu gospodarczym, społecznym oraz kulturowym i wyraża się w świadomości swych członków²⁷. Naród historycznie wyodrębnił się w wyniku procesu przemian zachodzących we wszystkich dziedzinach życia społecznego. W jego powstawaniu wielką rolę odegrała wspólnota losów historycznych jako zbiorowy podmiot i przedmiot różnorodnych kontaktów z innymi zbiorowościami oraz stosunków społecznych, politycznych, gospodarczych i kulturowych²⁸. W obrębie narodu nieustannie toczy się proces zespalania mniejszych zbiorowości, grup społecznych w pewną całość i kształtowania ich narodowej specyfiki. Naród łączy wspólny język, związek z ziemią ojczystą, miejsce w dziejach i miejsce w łańcuchu pokoleń, a w rezultacie wyjątkowo silne poczucie identyfikacji narodowej. Z punktu widzenia współczesnego człowieka przynależność do narodu jest niewątpliwie najważniejszym czynnikiem społecznego samookreślenia się²⁹.

Kulturową wspólnotę narodu utożsamia się potocznie ze wspólnotą języka. Zagadnienie języka, choć ważne, nie wyczerpuje treści zjawisk kulturowych zachodzących w obrębie narodu. Naród jest również wspólnotą uczestniczącą w pewnych wartościach kulturowych. Stefan Czarnowski ujmował naród jako jedność moralną, czyli wyróżniał go jako zbiorowość uznającą określony system norm etycznych³⁰.

Integracja kulturowa obejmuje także niektóre elementy obyczajowości społecznej i tzw. stylu życia. Obyczaj kształtuje się zazwyczaj w węższych

²⁶ Marian Filipiak. Socjologia kultury..., s. 66.

²⁷ Ryszard Dyoniziak, Krystyna Iwonicka, Anna Karwińska i in. Społeczeństwo w procesie zmian : zarys socjologii ogólnej. – Zielona Góra, 1999, s. 119.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid., s. 126.

środowiskach społecznych (regionalnych, warstwowych, zawodowych) i jest traktowany przez ludzi jako ważny składnik tradycji kulturowej. Charakteryzuje się on w związku z tym znaczną trwałością i odpornością na zmiany i utrzymuje się niekiedy w postaci tzw. reliktu kulturowego. Obok różnic obyczajowych największe znaczenie mają różnice stylu życia i obyczaju wsi i miasta. Ich zanikanie stanowi jeden ze współczesnych rysów typowych dla procesów integracji kulturowej i wiąże się ze zjawiskami uprzemysłowienia oraz urbanizacji³¹.

Ważnym elementem integracji kulturowej narodu jest uczestnictwo – bierne i czynne – poszczególnych warstw i środowisk społecznych w jego kulturze. Istotną rolę w pobudzeniu obu tych form uczestnictwa posiadają pewne instytucjonalne działania na rzecz kulturowego zespolenia zbiorowości narodowej. Należy do nich system oświatowy, szkolnictwo i inne ogólnonarodowe instytucje wychowawcze. Ogromną rolę odgrywają także środki masowego komunikowania, czyli film, prasa, radio, telewizja, Internet. Dzięki nim istotne wartości kultury narodowej mogą docierać do wszystkich mieszkańców kraju. Poprzez nie dokonuje się również proces włączenia do tej kultury wielu dzieł i wartości kulturowych, wytworzonych lub eksponowanych przez poszczególne środowiska społeczne czy też indywidualnych twórców³².

Narodowa wspólnota kulturowa powstaje w historycznym procesie rozwoju zbiorowości. Ewolucja, jaka się w tej dziedzinie życia zbiorowego dokonuje, polega na stopniowym przetwarzaniu i zastępowaniu kultury tworzonej niegdyś w ramach grup rodowo-plemiennych, lokalnych, warstwowych, środowiskowych przez wspólny układ kulturowy, odpowiadający nowym formom rzeczywistości społecznej. Kultura wytwarzana przez naród w procesie jego historycznego rozwoju przekazywana jest kolejnym pokoleniom. Dziedzictwo to przejmowane jest w całości, choć każde pokolenie czerpie z niego tylko pewne wartości i nawiązuje do tych wątków, które są ważne i cenne dla epoki, w jakiej żyje i działa. Kolejne pokolenia nie tylko przejmują, ale także dalej tworzą i rozwijają kulturę narodową, przy czym w tym tworzeniu są do pewnego stopnia zdeterminowane dziedzictwem. Tak kształtowana kultura jest środkiem integracji i samoidentyfikacji grupy

³¹ Ibid., s. 127.

³² Ibid.

narodowej w czasie i przestrzeni. Dzięki niej rodzi się poczucie związków, jakie nas łączą, nie tylko ze współczesnością, ale z dziejami narodu, z jego odległymi twórcami, z ich celami, dążeniami i dokonaniem. Ona też sprawia, że współczesne społeczeństwo patrzy w przyszłość i czuje się odpowiedzialne wobec przyszłych pokoleń za dawny i nowy dorobek kulturalny³³.

1.2. Globalizacja a współczesna kultura

Pojęcie globalizacji należy do tych nielicznych terminów, które szybko zakorzeniły się jako współcześnie powszechnie znane i stosowane. W środowisku naukowym pojawiło się ono w początkach lat osiemdziesiątych. Odgrywa kluczową rolę w dyskusjach reprezentantów nauk społecznych, politycznych, ekonomicznych. Jest nie tylko podstawowym pojęciem teoretycznym, ale swoistym hasłem ideologicznym, mobilizującym zwolenników i oponentów do podejmowania działań³⁴.

Globalizacja może być rozumiana jako zjawisko, proces, cecha cywilizacji, postawa. W pierwszym przypadku jest widoczna przede wszystkim w życiu ekonomicznym i społeczno-kulturowym. Główną jego manifestacją jest nieograniczony przepływ kapitału, ludzi, informacji i kultury, osiągnięć techniki i nauki, usług, strategii obronnych i edukacyjnych. Znamiennej cechą jest też daleko idąca uniformizacja w dziedzinie życia i aktywności społecznej, kulturalnej, gospodarczej, edukacyjnej, socjalnej i innej. Sprzyja globalizacji niebywały rozwój techniki, a nade wszystko technologii informacyjnych³⁵. Najczęściej globalizację pojmuje się jako swoisty proces. W jego ujęciach definicyjnych eksponuje się różne atrybuty. Często zwraca się uwagę na związki i zależności między krajami i społeczeństwami oraz ich uwarunkowaniami. Globalizację uznaje się też za złożony proces społeczny, prowadzący do integracji świata. Pod względem formy obejmuje rewolucję komunikacyjną i informatyczną, umiędzynarodowienie zjawisk

³³ Ibid., s. 128-130.

³⁴ Andrzej Radziejewicz-Winnicki. Proces globalizacji a sytuacja i rola elit intelektualnych w utrwalaniu tożsamości kulturowej // *Pedagogika Społeczna* 2002, nr 3, s. 11.

³⁵ Mikołaj Winiarski. Środowisko życia w perspektywie lokalnej i globalnej // *Pedagogika Społeczna* 2006, nr 4, s.140.

ekonomicznych, politycznych i kulturalnych oraz pojawienie się instytucji międzynarodowych. Jego treści wpływają na model światowej kultury masowej, upowszechnianej przez grupę monopolistycznych korporacji medialnych, preferując prywatyzację i konsumpcjonizm, kult postępu. Pozytywnym aspektem w procesie postępu jest wysoka ranga informacji dla tzw. społeczeństwa informacyjnego, którego funkcjonowanie opiera się na dostępie do informacji, zapewniając i warunkując czerpanie korzyści z komunikacji i wiedzy³⁶.

W charakterystykach zjawiska i procesu globalizacji często pojawia się metaforyczne określenie *globalna wioska*, co oznacza informacyjne skurczenie się świata dzięki możliwości przesyłania komunikatu niemal z każdego zakątka świata do innego dowolnego miejsca. Upraszczając – „wszyscy wszystko o wszystkich wiedzą” dzięki temu, że elektroniczna wspólnota wykorzystuje nowoczesne technologie informacyjne i komunikacyjne – głównie Internet, telefonię komórkową, naziemne i powietrzne środki lokomocji³⁷.

Globalizacja jako cecha cywilizacji postindustrialnej zawiera się w obszarze:

- *gospodarki* (skomasowany i ruchomy kapitał, wielkie transnarodowe korporacje, zintegrowane systemy produkcji, międzynarodowy rynek finansowy, handel o zasięgu międzynarodowym, globalne sieci bankowe, transportowe, gospodarka oparta na nowoczesnej technologii informatycznej);
- *świata techniki i informatyki* (nowe technologie informacyjne – radio, telewizja stacjonarna i satelitarna, Internet, telefonia komórkowa, telefaksy, infostrady; interaktywna telewizja: telewizor plus komputer albo telefon, tablet i in.); sieci komunikacyjne, komunikacja w sieci; szybkie przekazywanie informacji na cały świat powoduje kurczenie się czasoprzestrzeni; niemal powszechny dostęp do najnowszych osiągnięć nauki i techniki);
- *geopolityki* - rozprzestrzenianie się programu neoliberalnego, ograniczanie funkcji rządów państw narodowych i tendencja do tworzenia rządu kontynentalnego czy światowego; występowanie organizacji i struktur o zasięgu ogólnoświatowym, zdolnych do interwencji polityczno-militarnych; demokracja narzucana lub ograniczana przez globalny kapitał, instytucje i organizacje międzynarodowe);

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid., s. 141.

- *formowaniu zbiorowości społecznej* (wizja społeczeństwa światowego jako swoista całość społeczna wykraczająca poza społeczeństwa narodowe, tzw. globalny obywatel; kontakt na odległość z wykorzystaniem informatycznych sieci, cyfrowe środowisko w życiu człowieka, świat rzeczywistości wirtualnej; poczucie samotności u poszczególnych jednostek ludzkich z powodu zaniku więzi bezpośrednich; spływanie tożsamości z realną i lokalną rzeczywistością przy jednoczesnym braku przywiązania do globalnej sfery, w której brak jest terytorialnej konkretyzacji i wynikającego z tego napięcia międzykulturowego);
- *kulturze* (globalizacja mediów, przekazów i wiadomości, wpływ na świadomość, wzorce zachowania, style konsumpcji, aktywności, sposoby spędzania czasu wolnego; ujednolicenie dóbr kultury; kultura bez przeszłości i umiejscowienia geograficznego, czyli „kultura zawieszona w próżni”; pośrednia droga kontaktu z dobrami kultury – za sprawą mass mediów; dobra kultury przybierające postać wirtualną; rosnąca dominacja jednego języka – angielskiego);
- *edukacji* (ukierunkowanie na rozwijanie uniwersalnych cech osobowości, respektowanie idei pluralizmu kulturowego, preferowanie dialogu w relacjach społecznych, zwalczanie konserwatyzmu, antycypacja rozwoju świata, umiejętność alternatywnego prognozowania procesów globalnych, gotowość do działań dynamicznych i myślenia systemowego, utożsamianie się z problemami świata i predyspozycje współdziałania w jego doskonaleniu. Reguły porządku edukacyjnego prowadzą się do łączenia nauki z pracą, nauki przez całe życie, nauki w szkole i poza szkołą, włączenie się przedsiębiorstw do prowadzenia działalności edukacyjnej, włączenie nowych środków przekazu do procesu edukacyjnego; traktowanie kapitału ludzkiego i intelektualnego jako niezbędnego warunku rozwoju gospodarki narodowej)³⁸.

Globalizacja bywa rozpatrywana w skali makro (ogólnoświatowej), w skali lokalnej i regionalnej oraz z punktu widzenia pojedynczej osoby, czyli w skali mikro. W ujęciu najszerszym akcent kładzie się na proces homogenizacji świata, czyli zatarcie różnic i upodobnianie poszczególnych regionów pod względem kulturowym, technologicznym i informacyjnym. Z punktu widzenia lokalno-regionalnego nabiera szczególnej wagi proces inwazji, transmisji wartości

³⁸ Ibid., s. 141-142.

i atrybutów globalizacji do społeczności lokalnej i regionalnej, ich inkluzji w różne sfery funkcjonowania tych społeczności, wywołującej przez to pewne zmiany ukierunkowane na rozwój gospodarczy, społeczno-kulturalny, socjalny albo wywołanie akcji kontestacyjnych w obronie swojej dziedziczonej tożsamości. Perspektywa ta zakłada też możliwość dokonywania przez społeczności lokalno-regionalne świadomego wyboru określonych wartości z bogatej oferty, jakiej nosicielem staje się świat globalny. Pod tym względem upodabnia się ona wyraźnie do perspektywy mikro. Proces globalizacji staje się swego rodzaju nośnikiem dość zróżnicowanej oferty, odnoszącej się do różnych dziedzin życia społecznego i życia pojedynczego obywatela. Może on potencjalnie przejmować to, co - wydawałoby się - jest mu najbardziej odpowiednie, ale w rzeczy samej kultura masowa ukierunkowuje, a często i ostatecznie przesądza o wyborze³⁹.

Konsekwencje procesów globalizacji są wyraźnie dostrzegalne w znamionach, atrybutach nowej, globalizującej się lokalności. Najczęściej wskazuje się na takie cechy, jak:

- *rozejście się tradycyjnych i zarazem konstytutywnych wymiarów lokalności*, tj. miejsca (terytorium), struktur tożsamości, sieci stosunków społecznych oraz wzorów kultury (znaczące miejsce zajmują w niej zwyczaje, tradycje lokalne i regionalne). W zasadzie znika współzależność między tymi komponentami, przesądzająca o ich nierozzerwalnej jedności;
- *osłabienie, przeobrażenie więzi społecznych* - zawężenie kontaktów bezpośrednich („twarzą w twarz”) przede wszystkim sąsiedzkich, a rozszerzanie się relacji pośrednich, powstających w rezultacie wirtualnej interaktywności za pośrednictwem technologii informatycznej. Powoduje to znaczne rozszerzenie przestrzeni życia i funkcjonowania społeczno-kulturalnego, zawodowego, politycznego, a także rozszerzenie i zróżnicowanie treści i funkcji więzi społecznych. Powiększa się też wyraźnie obszar podmiotów kreujących i kontrolujących tego rodzaju interakcje;
- *zmiana charakteru doświadczania bliskości przestrzennej* - przybiera ono nową postać, czyli przestaje być czymś „naturalnym”, a staje się stanem ambiwalentnym dla globalizującej się kultury, kultury terytorialnej. Ten nowy, ambiwalentny

³⁹ Ibid., s. 143.

charakter relacji pomiędzy miejscem (terytorium) a doświadczeniem decyduje o tożsamości jednostek;

- *rozumienie i definiowanie kategorii miejsca* - zastąpienie „miejsca w sensie topograficznym” kulturową konstrukcją miejsca w warunkach globalizacji („miejsce praktykowane” jako struktura odczuwania, właściwość życia społecznego. Jednostka może należeć do nowych zbiorowości i wspólnot od siebie znacznie oddalonych)⁴⁰.

Globalizacja i występujące w jej obrębie nowe procesy integracyjne sprawiają, że tożsamość kulturowa państwa i narodu z wolną przesuwają się w stronę transnarodowych megastruktur oraz nowo powstałych kultur demokratyczno-liberalnych czy anonimowych, niezlokalizowanych, transterytorialnych gremiów politycznych. Wyraźnie zaczyna dominować w sposób niepokojący mentalność, która określona może być jako typ subkultury demokratyczno-liberalnej. Nie jest ona w stanie uchwycić występującego w tradycyjnych strukturach fenomenu więzi społecznej. Zaangażowanie w więź jest bezwarunkowym dzieleniem się własną wolnością z innymi. Taki właśnie charakter posiadały klasyczne wspólnoty powstałe na podstawie poczucia pierwotnej więzi (właściwego dla rodziny czy narodu). Ta pierwotna rola może nadal stanowić dla liberałów ich prawdziwą rację bytu czy stanu. Dlatego liderzy epoki przemian zawsze będą dążyć do tego, aby zachować swą wolność i niezależność, zapewniając sobie przy tym realną możliwość wycofania się z uprzednio nawiązanych więzi⁴¹.

Kultury narodowe zawsze rozwijały się we wzajemnym dialogu, a niekiedy były przedmiotem konfliktu lecz zawsze zmieniały się i ulegały modyfikacjom. Pomiędzy różnymi kulturami zachodzą ciągłe procesy wzajemnego przenikania. Rozwój informatyki i międzynarodowych systemów komunikacji oraz tendencje uniformizacyjne i globalizacyjne w symbolicznej kulturze współczesnej prowadzą do modyfikacji kultur narodowych, co nie jest jednak równoznaczne z ich likwidacją i zastąpieniem przez jedną, zuniformizowaną kulturę globalną. Współczesne tendencje globalizacyjne mają niespotykany wcześniej zakres, nie są jednak czymś całkowicie nowym ani skrajnie deterministycznym. Faktem jest bowiem, że asymilacja

⁴⁰ Ibid., s. 147-148.

⁴¹ Andrzej Radziejewicz-Winnicki. *Proces globalizacji...*, s.13.

różnych ofert międzynarodowej kultury medialnej dokonuje się lokalnie i selektywnie. Wszystkie oferty kulturowe są nie tylko selektywnie asymilowane, lecz także w swoisty sposób modyfikowane w różnych krajach⁴².

Coraz częściej obserwujemy także zjawisko hybrydyzacji kultur narodowych. Jeśli przez hybrydyzację rozumiemy wzajemne wpływy i zapożyczenia kulturowe, to nie jest to nic nowego, gdyż zjawiska te występowały zawsze. Otwartość oparta na uogólnionym zaufaniu do „innych” – grup, kultur, państw czy ideologii – prowadzi do intensyfikacji różnorodności, wzmocnienia tendencji do zapożyczeń, wzmocnienia tolerancji wobec innych kultur, a w konsekwencji zacierania się granic terytorialnej lokalności. W ten sposób dochodzi do procesów wzajemnego przenikania się kultur małych grup, zbiorowości wspólnotowych i stowarzyszeń z treściami i zachowaniami kulturowymi zbiorowości i organizacji większych liczebnie i terytorialnie, a także do przemieszczania czy rozpowszechniania ich wytworów kulturowych. Ten rodzaj wymiany wyzwala dwa procesy społeczne i kulturowe. Po pierwsze – zmienia się kształt treściowy i formalny ideologii lokalności. Wzrasta ich niespójność, podatność na zmiany wywołane czynnikami zewnętrznymi danej społeczności. Przygotowuje to propagatorów i zwolenników ideologii do ulegania wszelkiego typu wpływom zewnętrznym, w tym oddziaływaniom regionalnym oraz globalnym. Po drugie – wzmocnieniu ulegają elementy struktur aksjologicznych i instytucjonalnych społeczeństwa narodowego. To wzmocnienie może być jednym ze skutków nierozpoznania zróżnicowania fundamentu społecznego i kulturowego⁴³, a innym izolacjonizm, niechęć wobec obcych, wręcz wrogość.

Zdaniem wielu autorów, jądrem kultury narodowej, w decydujący sposób kształtującym tożsamość narodową, jest twórczość artystyczna (w szczególności literatura). Tradycyjna literatura i sztuka (tekst drukowany, teatr, muzyka wykonywana na żywo) nie mają już monopolu we współczesnym świecie i następuje zmiana hierarchii na rzecz mass mediów, które w coraz większym stopniu dostarczają nam materiału i wzorców do kształtowania tożsamości osobistych. W wielu krajach spada czytelnictwo literatury, a kultura słowa (także drukowanego)

⁴² Bohdan Dziemidok. Tożsamość narodowa a sztuka i nowe media w epoce globalizacji // *Kultura i Społeczeństwo* 2002, nr 1, s. 67.

⁴³ Joanna Karczevska. Dwie ideologie lokalności z narodem w tle // *Kultura i Społeczeństwo* 2003, nr 3, s. 136-137.

coraz wyraźniej zdominowana jest przez kulturę audiowizualną. W rezultacie ekspansji mass mediów postępuje zmiana czynników kształtujących naszą tożsamość, wzrasta rola wyglądu, stylu życia i tego, co określa się słowem *image*⁴⁴.

Z częściowej zmiany ról i znaczenia poszczególnych sfer kultury nie wynika jeszcze, że w epoce globalizacji i urynkowienia sztuka może, a nawet musi utracić narodowy charakter, jeśli chce na rynku zaistnieć. W dalszym ciągu jest tworzona sztuka wyrażająca uczucia narodowe, nasycona wątkami narodowymi (nawet etnicznymi), a jednocześnie posiadająca walory uniwersalne. Nie ulega wątpliwości, że tzw. *show bussines* i inne formy kultury popularnej, które coraz bardziej wypełniają wolny czas milionów ludzi w wielu krajach, stają się kosmopolityczne. Mimo to sztuka nie musi się wyzybywać swojego charakteru narodowego, by osiągnąć uniwersalną wartość. Kosmopolityczność treści oraz globalność wytwarzania i rozpowszechniania nie gwarantują poziomu twórczości artystycznej, uniwersalnych walorów artystycznych czy sukcesów międzynarodowych. Wręcz przeciwnie, wysokoartystyczna twórczość dawna i współczesna osiąga bardzo wysoko kwalifikowaną cenę przedmiotu pożądaną w wymianie dóbr w sensie ekonomicznym. Z faktu globalnego wytwarzania i rozpowszechniania jakichś produktów kulturowych wcale nie wynikają ich uniwersalne znaczenia i międzynarodowe sukcesy. Nie tylko w różnych krajach, ale także w odmiennych dziedzinach sztuki i produkcji kulturowej sytuacja jest zróżnicowana i tendencje globalizacyjne nie wszędzie ujawniają się równie intensywnie. Przyszłość kultury narodowej związana jest nie tylko z intensywnością globalizacji kulturowej, lecz również z przyszłością wspólnot i państw narodowych⁴⁵.

Epoka globalizacji i wzajemnego przenikania się kultur niesie za sobą zagrożenia, ale również pewne pozytywne walory, wpływające na rozwój kultury na poszczególnych obszarach. Granice państw i mniejszych jednostek administracyjnych od lat wywierają wpływ na poziom integracji społecznej regionów pobliskich. Bywa, że ludzie mieszkający po ich obu stronach nie znają się wzajemnie, bo niekiedy dzielą ich uprzedzenia albo tylko zwykłe ścieżki codziennego trybu życia. Ponadto zmienne w przeszłości dzieje granic spowodowały, że w wielu regionach

⁴⁴ Bohdan Dziemidok. Tożsamość narodowa..., s. 69.

⁴⁵ Ibid., s. 70-71.

żyją mniejszości mające własną, oryginalną kulturę i tradycję. Wzrost integracji na poziomie europejskim stwarza znaczne możliwości zachowania przez nie tożsamości regionalnej i lokalnej w ramach wspólnej, zintegrowanej Europy. Koncepcja integracji europejskiej oferuje podzielonym regionom o zbliżonej historii i kulturze możliwości zintegrowanego rozwoju społecznego i kulturalnego. Przesłanką realizacji takiego procesu jest jednak wyeliminowanie mentalnych uprzedzeń, wzmocnienie potrzeby przełamania barier językowych, otwartość we wzajemnych stosunkach. Jest to proces ciągły, który można wspierać działaniami w sferze kultury⁴⁶.

Powszechnie przyjmuje się, że transgraniczna współpraca społeczno-kulturalna sprzyja współpracy gospodarczej, a także wzajemnemu współżyciu w innych dziedzinach, o ile nie ma zagrożeń militarnych i terrorystycznych. Pokojowe współistnienie przyczynia się do pogłębiania wiedzy na temat różnic i wspólnych cech kultury, społeczeństwa i tradycji, będących ważnymi czynnikami rozwoju w regionie granicznym; tworzenie stałych gremiów służących wymianie informacji na temat historii, kultury, gospodarki i innych dziedzin życia przygranicznego regionu. Trwałym fundamentem budującym związki transgraniczne mogą być dobra kultury, a ich istnienie skłania do wypracowania zintegrowanego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego. Najbardziej powszechną formą współpracy są przedsięwzięcia zbliżające ludzi, organizowane jednorazowo lub regularnie, takie jak imprezy kulturalne i sportowe, wymiana doświadczeń między szkołami, seminaria na temat zwyczajów, tradycji i historii regionu. Ważnym pośrednikiem między wymianą tychże doświadczeń jest telewizja, radio i prasa, które w poważnym stopniu ułatwiają proces współpracy. Instytucje komunikacji społecznej mają nieograniczone możliwości podnoszenia sprawy współpracy i przedstawiania regionu granicznego jako „wspólnej jednostki kulturalnej i ekonomicznej”. Mogą również informować opinię publiczną o różnicach kulturalnych i gospodarczych, redukując w ten sposób bariery psychologiczne i luki w wiedzy. Omawianie współpracy transgranicznej na łamach prasy jest jednocześnie źródłem informacji o sąsiednim regionie. Działalność prasy drukowanej oraz cyfrowej w sieci

⁴⁶ Kazimierz Jóskowiak. Mass media w europejskiej współpracy transgranicznej // *Kultura i Społeczeństwo* 2002, nr 1, s. 182.

internetowej w tej dziedzinie przybiera szereg różnych form (regularne publikacje: dzienniki, dodatki do gazet lokalnych; informacja kulturalna i turystyczna), sprzyja współpracy dziennikarzy zajmujących się problematyką regionalną. Może być podstawą dla regularnych spotkań informacyjnych lub transgranicznego klubu prasowego. Jeśli chodzi o radio i telewizję, to możliwe są dwa rozwiązania. Pierwsze polega na zakładaniu stacji radiowych i telewizyjnych mających własne transgraniczne częstotliwości. Inny kierunek działania, sprawdzony w niektórych regionach granicznych, polega na współpracy istniejących lokalnych i regionalnych stacji telewizyjnych, prowadzących systematyczną wymianę wiadomości interesujących społeczność przyległych regionów. Aby spełniać funkcję transgranicznego komunikatora, programy radiowe i telewizyjne - jeśli ich linia polityczna jest pokojowa, ideowo spójna - powinny być nadawane regularnie w obu częściach regionu granicznego, o tej samej lub przybliżonej porze, w celu stworzenia poczucia pewnej transgranicznej stałości, a tym samym poczucia określonej wspólnoty interesów⁴⁷.

Wyjątkowe miejsce wśród środków medialnych zajmuje Internet. Stał się on dostępny dzięki rozwojowi sieci telekomunikacyjnych, telewizji kablowej, klubom internetowym i coraz lepiej wyposażonym pracowniom w szkołach i zakładach pracy. Wolność słowa oraz możliwa anonimowość twórców stron www i list dyskusyjnych pozwalają na prezentację własnych idei wszelkim kulturom bez jakichkolwiek ograniczeń. Globalność Internetu, jego powszechność, hipermedialność dają ogromne możliwości edukacyjne, a przy tym promują i wielokulturowość i regionalizm. Informacja o szeroko rozumianej kulturze i sztuce może być dostępna z każdego miejsca na świecie w dowolnym czasie. Informacje o zasobach muzealnych, galeriach, wydawnictwach i innych jednostkach kultury i edukacji są osiągalne nawet dla przeciętnego odbiorcy korzystającego z połączenia internetowego. Szybkość rozwoju Internetu sprzyja wzajemnym kontaktom różnych kultur. Użytkownicy Internetu stają się świadkami i uczestnikami dowolnych kultur, poznają obyczaje, języki odległych narodów, przekazują własną opinię na różne tematy. Główną zaletą jest społeczna równość zasiadających przed komputerem osób. Komunikacja dzięki temu jest ułatwiona w nawiązaniu kontaktów osobistych,

⁴⁷ Ibid., s. 184-185.

bezpośrednich lub pośrednich. Status społeczny, wyznanie, kolor skóry nie są tu najistotniejsze, choć niekiedy powinny być, bo istnieją też negatywne aspekty komunikacji internetowej. Są też przypadki odrębnych zachowań, jak np. Radio Rossia i inne. Najniebezpieczniejsze jest wykorzystywanie sieci do głoszenia treści ekstremalnych, konfliktujących, wrogich, kłamliwych, nietolerancyjnych, dyskryminujących odmienność⁴⁸.

W Internecie regionalizm jest w pełni obecny. W tym najbardziej ekspansywnie rozwijającym się medium nie istnieje granica między tym, co lokalne, regionalne i globalne. Internet, likwidując bariery komunikacyjne w wymiarze globalnym, stał się zarówno wyzwaniem, jak i szansą dla lokalnych społeczności i regionalnych wspólnot oraz reprezentujących je władz, organizacji, instytucji, a także mediów. Swoje strony internetowe mają różnej wielkości polskie województwa, miasta, powiaty, małe gminy. Na stronach www prezentują własny dorobek towarzystwa i organizacje, propagując wiedzę o swojej miejscowości czy regionie, a nawet o jednej tylko instytucji⁴⁹.

Środki komunikacji technologicznej rozszerzają spektrum dostępnych możliwości prowadzenia dialogu interkulturowego, przyczyniając się do współpracy narodów i zbliżania kultur.

Doświadczenia wielu europejskich regionów granicznych pokazują, że współpraca rozpoczyna się od działań w zakresie kontaktów międzyludzkich. Mowa tu o współpracy szkolnictwa przygranicznego albo bilateralnego (w celu nauczania i doskonalenia znajomości języka, historii, kultury), a także o imprezach sportowych, muzycznych czy wspólnych publikacjach na temat działalności transgranicznej (np. kalendarze imprez interesujących różne podmioty). Ważne są działania na rzecz tworzenia stałych płaszczyzn wymiany osób, co ma znaczenie dla procesu wypracowywania wspólnej strategii rozwoju granicznych regionów. Chodzi na

⁴⁸ Kazimierz Wieczorkowski. Środki komunikacji sieciowej w edukacji międzykulturowej // *Forum Oświatowe* 2006, nr 1, s. 125-128.

⁴⁹ Edward Chudziński. Regionalizm w mediach. Geneza – przejawy – funkcje // W: *A to Polska właśnie : VIII Kongres Regionalnych Towarzystw Kultury : referaty, wypowiedzi, głosy w dyskusji, dokumenty programowe i metodyczne : IV Ogólnopolski Zjazd Nauczycieli Regionalistów*. – Warszawa ; Wrocław, 2007, s. 87.

przykład o uzgodnienia spraw będących przedmiotem wspólnego zainteresowania: współpracy w zakresie wymiany osób ze szkół, uczelni i innych placówek oświatowych; zapewnienia działalności informacyjnej, dotyczącej regionu granicznego; wymiany personelu administracji regionalnej i lokalnej w celu lepszego zrozumienia konkretnych struktur, mechanizmów i procedur administracyjnych w regionie granicznym. W katalogu działań nie można pominąć badań poświęconych różnym konkretnym aspektom regionu granicznego (różnice i podobieństwa kultury i historii; wydarzenia polityczne w regionie; ocena wspólnego potencjału rozwoju regionu granicznego; analiza społeczno-gospodarcza). Podnoszą one stan wiedzy o regionie i mogą być pomocne we współpracy w innych dziedzinach, takich jak turystyka i gospodarka⁵⁰.

Internacjonalizacja na szczeblu europejskim stwarza warunki sprzyjające zachowaniu tożsamości regionalnej i lokalnej w ramach wspólnego rynku europejskiego. Polityczna koncepcja podejścia do integracji jest oferowaniem społecznościom o zbliżonej historii i kulturze możliwości rozwoju kulturalnego w ramach współdziałania zintegrowanych regionów, co może przyczyniać się także do ich rozwoju socjalnego i gospodarczego. Przesłanką w realizacji tego procesu jest jednak świadomość ewentualnych zagrożeń, eliminacja uprzedzeń, pokonanie barier językowych oraz - *gdy to mas sens* - postawa otwartości we wzajemnych stosunkach. Jest to proces ciągły, zależny od możliwości współpracy społeczno-kulturalnej należy w różnych dziedzin kultury (np. filmu, radia, muzyki, sztuki, fotografii), także w rozwoju gospodarczym, kreującym miejsca pracy. Współpraca transgraniczna może odgrywać aktywną rolę w wyznaczaniu działań w każdym regionie⁵¹. Częstochowa i jej okolice podlegają wszystkim kulturowym zjawiskom tu omówionym: lokalnym, narodowym, uniwersalnym; globalnym i tzw. glokalnym, w którym występują.

⁵⁰ Kazimierz Jóskowiak. *Mass media...*, s. 185.

⁵¹ *Ibid.*, s. 186.

ROZDZIAŁ II

Regionalizm w wymiarze społecznym, kulturowym, edukacyjnym

2.1. Regionalizm i edukacja regionalna - założenia wstępne

W końcu XX i od początku XXI wieku w różnych sferach życia społecznego zauważalny stał się renesans regionalności, określane niekiedy pojęciami „przebudzenie etniczne”, „powrót do korzeni”, „zakorzenie w małej ojczyźnie”. Regionalizm nie ma charakteru defensywnego, jaki cechował kulturę w XIX i na początku XX wieku - wówczas miał na celu wyeksponowanie wyłącznie odrębności etnicznej, specyfiki ludowej tradycji i związanej z tym zastanej skali wartości. W XXI wieku chodzi przede wszystkim o dynamiczny rozwój i wzbogacenie wartości tkwiących w najbliższym środowisku. Oznacza to eksponowanie nie tyle odrębności, co różnorodności jako bogactwa życia społecznego. Nie ulega bowiem wątpliwości, że właśnie różnorodność jest pożądaną cechą i rzeczywistym źródłem dynamizmu w życiu i kulturze społeczeństw, w których to, co lokalne, ma wyraźne odniesienie do tego, co pozalokalne czy uniwersalne⁵².

Pierwszym warunkiem skupienia uwagi przez grupę społeczną na wartości regionu i przyjęcia postawy regionalnej jest wspólnota. Dla konkretnej społeczności lokalnej jest ona naturalną samoobroną przed niebezpieczeństwem upodobnienia się do innych grup lub poddaniem całkowitej unifikacji. Chroniąc własną odrębność lokalną, wspólnota dąży do różnorodności w szerszej przestrzeni geograficznej, a broniąc jej zarazem ją rozwija. Regionalizm opiera się na autonomii regionu (obszaru), co w praktyce oznacza zagwarantowanie owej wyodrębnionej społeczności szerokiego wachlarza motywów do działań gospodarczych, kulturowych, politycznych i ochronę przed zdominowaniem przez inne wspólnoty. Czyni tak w imię prawa do stanowienia o sobie z myślą o różnych aspektach grupowej egzystencji.

⁵² Dziedzictwo kulturowe w regionie. Założenia programowe. Warszawa, październik 1995 r. / Ministerstwo Edukacji Narodowej // W: Edukacja regionalna. Dziedzictwo kulturowe w regionie w zreformowanej szkole / red. Stefan Bednarek. – Wrocław, 1999, s. 11.

Drugi wymiar wartości regionu i postawy regionalnej ujawnia się w odniesieniu do ludzkiej jednostki. Zagadnieniem podstawowym dla człowieka jest tzw. poczucie zakorzenienia. Człowiek musi mieć ten typ świadomości, jeśli chce być w pełni podmiotem, a nie przedmiotem toczących się procesów kulturowych (czyli przekształceń społecznych, gospodarczych, politycznych i w sferze wąsko rozumianej kultury duchowej). W badaniach socjologicznych jednoznacznie wykazano, że do zagubienia się człowieka we współczesnym świecie dochodzi w momencie, gdy nie może się on identyfikować z określonym, bliskim mu środowiskiem⁵³. W takiej sytuacji może tylko poddać się asymilacji lub wykluczenia.

Podstawą aktywności każdej osoby jest przynależność do konkretnego miejsca i wspólnoty, w której człowiek wchodzi w bezpośrednie kontakty, do kultury, która jest nośnikiem wartości, a tzw. zakorzenienie określa człowiekowi jego miejsce.

Region jest czymś więcej niż tylko terytorium geograficznym: jest dla człowieka rzeczywistością bliskiej mu wspólnoty - w kulturze i w topograficznej przestrzeni. Daje poczucie bycia u siebie i bycia sobą, co ma konsekwencje w sferze osobistej aktywności człowieka. To zaś wpływa na zrozumienie indywidualnych obowiązków i zadań, na włączenie się do życia własnego środowiska⁵⁴.

Dzieje narodu i państwa polskiego kształtowały się pod wpływem różnorodnych czynników. Tym, co sprawia, że czujemy się przynależni do narodu, jest język i poczucie wspólnoty terytorialnej, na które składają się: dziedzictwo historyczne, religijne, społeczno-kulturalne. Świadomość bycia przedstawicielem narodu budzi się i kształtuje już od dzieciństwa w środowisku rodzinnym i sąsiedzkim. Niewielki obszar, zajmowany przez społeczność lokalną, to tzw. mała ojczyzna. Dla każdego człowieka jest on konkretny i może zdeterminować typ jego postaw⁵⁵. Brak własnej lokalnej i dynamicznej kultury, którą współtworzą i z którą utożsamiają się społeczności lokalne, pozbawia je indywidualnego oblicza i czyni bezbronny wobec łatwej, ekspansywnej kultury masowej. Dlatego potrzebny jest szeroki program rozbudzania regionalnie ukierunkowanych aspiracji edukacyjnych. Konieczna jest współpraca instytucji oświatowych, bibliotek, samorządów, Kościoła

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ibid., s. 12.

⁵⁵ Karta Regionalizmu Polskiego uchwalona na V Kongresie Regionalnych Towarzystw Kultury // W: Edukacja regionalna. Dziedzictwo kulturowe w regionie..., s. 23.

i społecznego ruchu regionalnego, aby stworzyć wzorcowy model regionalnego kształcenia. Wielką rolę przypada regionalizacji w nauczaniu, tj. wprowadzeniu do pełnego procesu edukacji wszelkich form upowszechniania wiedzy o regionie. Wielką jest w tym dziele rola szkoły. Włączenie ideowej misji regionalizmu do strategii dydaktyczno-wychowawczej szkolnictwa zapewni z jednej strony skuteczność, z drugiej najszerszy zasięg oddziaływania na młodzież.

Edukacja regionalna ma na celu ugruntowanie się kulturowej tożsamości regionalnej u młodzieży i poczucia więzi z małą ojczyzną oraz świadome integrowanie się z jej rodzimym środowiskiem⁵⁶. W tak sformułowanym założeniu oświatowym i wychowawczym celem jest szukanie odpowiedniego programu, by młode pokolenie Polaków nie odwracało się od polskiej tradycji i narodowego dorobku kulturalnego. Celem edukacji regionalnej jest bowiem nie tylko przekazywanie wiedzy o regionie, ale także wpływ na wzmocnienie przywiązania oraz jego modyfikowanie w dorosłym życiu.

Termin edukacja regionalna na trwałe zagościł już w polskiej pedagogice, dydaktyce i oświacie. Należy więc przeanalizować dwa pojęcia: regionalizm i edukacja regionalna, by stały się one użyteczne w dydaktyce jako cel i narzędzie metodycznego postępowania.

2.2. Historia i wybrane zagadnienia ruchu regionalnego do 1989 roku

Regionalizm jest zjawiskiem naturalnym i nie stanowi szczególnej właściwości kultury końca XX i początku XXI wieku. We wcześniejszych formach oznaczał chronienie, utrwalanie, przechowywanie cennych wartości własnej kultury w ramach społecznej wspólnoty. Wyrastał z obrony własnej tożsamości kulturowej jakiejś grupy przed „gwałtem symbolicznym” w sensie kulturowym, dokonywanym przez obcych. Był jedną z form świadomości narodu, mimo utraty suwerenności państwowej i podziału terytorium Rzeczypospolitej między obce państwa⁵⁷.

⁵⁶ Anatol Jan Omelaniuk. Regionalizm współczesny – jego znaczenie i rola w procesie oddziaływania na młodzież u progu XXI wieku // W: Edukacja regionalna. Dziedzictwo kulturowe w regionie..., s. 69-70.

⁵⁷ Maria Sośnierz. Edukacja regionalna w polskiej szkole – perspektywa historyczna // W: Edukacja regionalna: z historii, teorii i praktyki / red. Maria Teresa Michalewska. – Kraków, 1999, s. 19.

Regionalizm jako idea i wyraz działalności praktycznej jest zatem także kategorią historyczną, ma bowiem swoją genezę, etapy rozwojowe, specyfikę wartości regionalnych, tj. kultury materialnej i duchowej w poszczególnych regionach. Zakres pojęcia regionalizmu jest szeroki i różnorodny. Ogólnie można uznać, że w warstwie symbolicznej obejmuje zespół oryginalnych i specyficznych wartości duchowych, w warstwie fizycznej odnosi się do dóbr materialnych, zaś w sensie społecznym jest to wyraz indywidualnych i zbiorowych poglądów i postaw oraz odpowiadających im praktycznych działań, inspirowanych specyficznymi dla regionu wartościami kultury materialnej i duchowej⁵⁸.

Pojęcie „regionalizm” powstało pod koniec XIX wieku we Francji, użyte jako określenie dążącego do częściowej separacji ruchu społeczno-kulturalnego na prowincji. Pierwsze przejawy uświadamiania sobie regionalnych aspektów kultury pojawiły się w Polsce na przełomie XVIII i XIX wieku w związku z formowaniem się polskiego nowoczesnego narodu. Dzisiejsza historiografia wskazuje na zaczątki tego procesu w czasach Oświecenia i w epoce napoleońskiej. Wtedy też widać było umocnienie się więzi ludzi z ziemią rodzinną jako częścią ogólnonarodowej ojczyzny. W tej samej epoce początki tego procesu widoczne były w Polsce m.in. w ustaleniach krajoznawczych S. Staszica, J.U. Niemcewicza, a potem J. Lelewela i innych. Także filomaci włączyli do swego programu działania dotyczące poznawania stron rodzinnych i zbierania wiadomości i legend o kraju⁵⁹. Te tendencje - wzmacnione w czasach Romantyzmu - można przyjąć jako początek ruchu nazwanego regionalizmem przez Leona de Berluc-Perussisa w 1874 roku. Na ukształtowanie się regionalizmu, zwłaszcza w latach osiemdziesiątych XIX wieku, wpływ miały też takie czynniki jak: ówczesne procesy społeczno-gospodarcze, prowadzące do demokratyzacji społeczeństw, emancypacja warstw utrzymywanych dotąd w społecznym systemie gospodarki opartej na pańszczyźnie, dostrzeżenie analfabetyzmu jako problemu wymagającego likwidacji, oraz tendencje ideowe, wyrastające na tle rozwoju techniki i przemysłu. Na tym podłożu rodziły się różne koncepcje ideologiczne antyurbanizmu i zwrot ku naturze oraz ludowości. Podjęte

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Regionalizm w nauczaniu języka polskiego w szkole średniej / red. Edmund Rosner. – Warszawa, 1975, s. 9.

badania kultury ludowej miały taką genezę. Dążenia do decentralizacji i walki z wszelkimi objawami centralizmu jako cele polityczne wystąpiły w tym czasie zwłaszcza we Francji⁶⁰.

Ruch regionalny dość szybko znalazł oddźwięk w całej Europie, także w Polsce pozostającej pod zaborami. Widziano w nim szansę ożywienia gospodarczego, politycznego i kulturalnego przez nawiązanie do wartości utrwalonych w kulturze prowincji, co przyczyniło się do wzrostu świadomości narodowej, ujawniającej się w ruchach narodowych. Regionalizm jako ideologia zmierzał również do zachowania specyficznych cech kultury poszczególnych obszarów, przyczynił się do wzbogacenia wiedzy o regionach i zabezpieczenia ginących już elementów materialnej i duchowej kultury ludu (kultury chłopskiej). W kontekście rozwijającej się cywilizacji mieszczańskiej stał się prądem odradzającym wartości humanistyczne o dużych walorach społeczno-wychowawczych. Akcentował więź człowieka z jego najbliższą rodzinną krainą w ramach ogólnonarodowej ojczyzny⁶¹.

W okresie zaborów polscy pisarze i intelektualiści kładli nacisk na działalność mającą na celu rozbudzenie świadomości regionalnej i narodowej. Poczucie odrębności i związana z tym działalność społeczna o charakterze kulturowym, oświatowym i naukowym, stawiając sobie za cel zachowanie swoistych cech kultury danego obszaru, skutecznie przeciwdziałały wynarodowieniu. Zwracano uwagę na regionalne akcenty w twórczości wielkich romantyków (zwłaszcza Adama Mickiewicza), pozytywistyczne hasła pracy organicznej, które wpływały na sposób badania zjawisk kultury, a po nich pojawiły się młodopolskie hasła proludowe z utworami przesyconymi wartościami regionalnymi (np. regionalizm podhalański w twórczości Stanisława Witkiewicza czy Kazimierza Przerwy-Tetmajera)⁶². Inteligencja polska w drugiej połowie XIX wieku szukała w regionalizmie siły sprawczej odrodzenia życia narodowego i wyzwolenia aktywności społeczeństwa polskiego pod hasłem „sami sobie”. Na przełomie tamtych stuleci powstały pierwsze muzea i skanseny gromadzące zabytki kultury regionalnej, zawiązało się Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, pojawiły się pierwsze stowarzyszenia zajmujące

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Ibid.

⁶² Anna Łobos. Z dziejów śląskiego regionalizmu – Paweł Musiał // W: Edukacja regionalna : z historii..., s. 65.

się tym, co lokalne: w Nałęczowie, Wieliczce, Koźminie, Przemyślu. Ukształtował się ideologiczny program ruchu podhalańskiego z propozycją formułowaną z charakterystycznego dla działalności Stanisława Witkiewicza stanowiska: „*gdyby świadomość wartości wszystkich dodatnich pierwiastków plemiennych była żywa w tym społeczeństwie, mogłoby ono zaradzić zepsuciu cywilizacją*”. Ten postulat zachowania i konserwacji podhalańskiej kultury ludowo-tradycyjnej, połączony z postępowymi koncepcjami pedagogicznymi, znalazł się w orbicie zainteresowań późniejszych reformatorów polskiej edukacji, w formowaniu się regionalistycznie zorientowanego programu dydaktyczno-wychowawczego szkolnictwa okresu międzywojennego⁶³.

Idee zrodzone w XIX i rozwijane na początku XX wieku w polskich warunkach wtopione były w ogólne dążenia do obrony polskości i walki z zaborcą. Uwidoczniły się one w takich inicjatywach, jak tworzenie polskich towarzystw społeczno-kulturowych, zbieractwo pamiątek narodowych, poznawanie i dokumentowanie kultury ludowej, piecza nad językiem ojczystym, ogłaszanie publikacji na tematy miejscowe, rozwijanie piśmiennictwa regionalnego itp., czego liczne przykłady można było znaleźć wtedy na Kaszubach, Warmii i Mazurach, Śląsku czy też Podhalu. Regionalizm wniósł w tym czasie olbrzymi wkład do życia ogólnonarodowego i ogólnopolskiej kultury, czym przyczynił się do zachowania polskości przez zniewolony naród i podrywał go do walki z zaborcą⁶⁴. Pokazywał łączność międzyzaborową ludów z różnych ziem dawnej Rzeczypospolitej.

W Polsce termin „regionalizm” przejęto z języka francuskiego w dwudziestoleciu międzywojennym. Wcześniej problematykę dotyczącą specyficznych związków gospodarki, kultury, religii, literatury i języka z określonym terytorium nazywano „krajowością”⁶⁵.

Koncepcje regionalistyczne w pierwszych latach XX wieku nie stały się źródłem dla zwartej doktryny ustrojowej. Pozostawały raczej zbiorem postulatów i idei o zróżnicowanym rodowodzie oraz przedmiotowym podejściu. Na terenie Niemiec regionalizm wyraźnie nawiązywał do wielowiekowego rozbicia politycznego

⁶³ Anatol Jan Omelaniuk. Regionalizm współczesny – jego znaczenie i rola..., s. 55.

⁶⁴ Ibid., s. 10.

⁶⁵ Anna Łobos. Z dziejów śląskiego regionalizmu / ..., s. 65.

obszarów zamieszkałych przez ludność niemiecką oraz towarzyszących temu rozbiciu różnicowań kultury politycznej i prawnej, zwyczajów, skłonności oraz specyficznych zapatrywań. Ponadto regionalizm mógł stanowić tam próbę kontynuacji sposobu koegzystencji z okresu poprzedzającego zjednoczenie państwa niemieckiego, a także antidotum na tendencje centralistyczne, skutkujące często niemieckim ekspansjonizmem i tendencją rewindykacyjną wobec sąsiednich terytoriów.

Tego typu postulaty nie dotyczyły idei regionalizmu na ziemiach polskich. Niezależnie od krytycznego postrzegania Prus, a następnie Niemiec jako byłego zaborcy ziem polskich, w warunkach odrodzonej Rzeczypospolitej o wiele bardziej uzasadnione było eksponowanie dążeń zjednoczeniowych, scalających terytoria porozbiorowe, niż konserwowanie różnicowania terytorialnego i kulturowego polskich ziem⁶⁶.

Niemieckie koncepcje regionalne były mało adekwatne i niechętnie widziane przez zwolenników idei regionalnej w Polsce. Nawiązywano do dorobku francuskiej myśli regionalnej, która akcentowała potrzebę zachowania jedności państwowej i silnej władzy centralnej, przy jednoczesnym uwzględnieniu różnicowań i potrzeb regionalnych. W niektórych koncepcjach występujących we Francji akcentowano ponadto potrzebę zachowania swoistości kultury francuskiej (postrzeganej przez autorów tej myśli jako wysoko rozwiniętej i bardziej wyrafinowanej niż inne kultury narodowe). Przypisywanie takiej roli kulturze narodowej i kulturom regionalnym korespondowało w znacznym stopniu z wieloma zapatrywaniami na stosunek polskiej kultury do kultur mniejszości narodowych i grup etnicznych zamieszkałych w Rzeczypospolitej. Pozwalało bowiem zachować dominującą pozycję kulturze polskiej, a zarazem tworzyć ramy dla egzystencji i rozwoju mniejszości narodowych⁶⁷. Bardziej mgliście rysowała się natomiast w polskich przekonaniach kwestia różnicowania gospodarczego i kulturowego obszarów zamieszkiwanych przez ludność rdzennie polską lub przez tę ludność zdominowanych jak Rusini. Jednocześnie niektórzy organizatorzy życia społecznego czy kulturowego

⁶⁶ Marta Grzybowska. Koncepcje regionalistyczne a podział terytorialny Rzeczypospolitej Polskiej w okresie międzywojennym // *Samorząd Terytorialny* 2005, nr 6, s. 31.

⁶⁷ Ibid.

(jak np. Tytus Chałubiński i Stanisław Witkiewicz na Podhalu) głosili i cenili wysoko regionalne zróżnicowanie stylu i dorobku kulturowego oraz wzywali do budowania kultury narodowej na podstawie czerpania z bogactwa kulturowego regionów⁶⁸.

Na poglądy i koncepcje polskich regionalistów słabiej oddziaływały postulaty zgłaszane przez zwolenników regionalizacji na obszarze Hiszpanii, Włoch, Belgii, Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców. W krajach tych bowiem koncepcje programowe służyły podkreśleniu różnic narodowych, religijnych i językowych. W warunkach zespalania w jedną całość polskich terytoriów podzielonych w przeszłości rozbiorami, a ponadto przeciwstawiania się tendencjom separatystycznym mniejszości narodowych na Śląsku, Pomorzu, Wileńszczyźnie i na innych tzw. Kresach Wschodnich, tendencje regionalizacji w niektórych sferach uznawano za dysfunkcjonalne z punktu widzenia narodowej konsolidacji państwa⁶⁹. Nie dało się ich zatrzeć np. w dziedzinie przyjętego po wyzwoleniu systemu prawnego odziedziczonego po zaborach, w stanie analfabetyzmu, poziomie gospodarki.

Swoistością polskiego regionalizmu było to, iż w jego obrębie bardziej rozwinięte zostały wątki odnoszące się do dziedziny zróżnicowań narodowych, kulturowych oraz administrowania jednostkami terytorialnymi. Natomiast w formie wysoce niepełnej rysowały się koncepcje regionalne w odniesieniu do strefy ekonomicznej. Wynikało to po części z charakterystycznej dla ówczesnej sytuacji politycznej trudności rozwiązywania problemów gospodarczych. Różny był przecież poziom rozwoju rolnictwa oraz industrializacji Wielkopolski i Śląska w stosunku do stanu gospodarek regionalnych Galicji czy ziemi kieleckiej. Większość idei regionalnych zrodziło się w środowiskach naukowych, wśród pedagogów oraz w ruchu kulturalno-artystycznym, a mniej w kręgach gospodarczych⁷⁰.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości starano się wykorzystać wzrost poczucia więzi z określonym terytorium, aby zintensyfikować rozwój kulturalny i ekonomiczny małych ośrodków. Przez zwracanie uwagi na elementy rdzennie polskie w nauce i kulturze starano się przyspieszyć proces scalania

⁶⁸ Ibid., s. 32.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid.

wielokulturowego i wielonarodowościowego państwa. Miały temu służyć: jednolity system oświaty (mimo to wprowadzono edukację regionalną do programów szkolnych), sprzyjające warunki do rozwoju nauki i kultury oraz inicjowanie ruchów społeczno-kulturalnych⁷¹. Za dominujący cel uznano dążenie do zachowania tożsamości polskiej kultury narodowej i oczyszczanie jej z naleciałości pozaborczych, a zarazem uchronienie przed nadmiernym uleganiem wpływom obcych kultur. W programie odrodzenia polskiej kultury przewidziano sięgnięcie do składników kultury narodowej tkwiących w kulturach poszczególnych regionów⁷².

W 1926 roku z programem regionalizmu wystąpił Związek Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych. Opowiedział się za jednością państwa i jednością władz państwowych. Towarzyszyło temu stwierdzenie potrzeby równowagi pomiędzy trzema czynnikami: jednością i autorytetem państwa, zróżnicowaniem interesów lokalnych oraz zagwarantowaniem publicznych swobód obywateli. W regionach należało zachować naturalne powiązania gospodarcze i kulturalne. Podział na regiony miał spełniać rolę czynnika sprzyjającego rozwojowi samorządu terytorialnego⁷³.

Z programem polskiego regionalizmu w 1927 roku wystąpiła Rada Naukowa Sekcji Powszechnych Uniwersytetów Regionalnych. W programie tym podstawowym założeniem miała być podwójna równowaga: z jednej strony – w zakresie potrzeb państwa jako całości oraz interesów regionalnych, z drugiej – potrzeba wzmocnienia autorytetu władzy państwowej przy zachowaniu swobód obywatelskich⁷⁴.

Idee regionalizmu były bardzo popularne w ruchu krajoznawczym. Zainteresowanie to odzwierciedlały publikacje na łamach powstałego w 1928 roku dwutygodnika „Ziemia”, organu Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego. Podobną problematykę spotykało się często w publikacjach czasopisma „Kraj”, ukazującego się w 1928 roku. Początkowo zainteresowanie kwestiami regionalnymi miało nastawienie na aspekt przede wszystkim geograficzny i krajoznawczy. Z czasem jednak polski regionalizm uzyskał szerszy zakres,

⁷¹Anna Łobos. Z dziejów śląskiego regionalizmu..., s. 65.

⁷²Marta Grzybowiska. Koncepcje regionalistyczne a podział terytorialny ...,s. 32.

⁷³Ibid.

⁷⁴Ibid., s. 33.

obejmując kwestie ogólnospołeczne, oświatowe, gospodarcze oraz samorządowe. Od początku postulaty regionalistów, w szczególności wskazywanie przez nich na istnienie odrębności regionalnych, wzbudzało uwagi krytyczne, zwłaszcza w kręgach związanych z ruchem narodowym. Z tych środowisk zgłaszano zarzuty, że regionalizm może służyć destrukcji działań unifikacyjnych, ważnych w pierwszym okresie scalania niepodległego państwa. Pojawił się nawet pogląd, że pod wpływem idei regionalistycznej nastąpi przejście do politycznych działań separatystycznych, zwłaszcza że wywalczony w powstaniach na Śląsku powrót do Macierzy szczególnie legitymował przyznaną następnie autonomię administracyjno-ekonomiczną. Działania sprzyjające odrębności regionów - twierdzono - zahamowałyby akcję polonizacji mniejszości etnicznych zamieszkujących Polskę i osłabiłyby pozycję ludności rdzennie polskiej na terenach zdominowanych przez inne środowiska etniczne⁷⁵.

W większości wypowiedzi polskich regionalistów dało się odczytać przekonanie, że kwestie gospodarcze stanowią przedmiot zainteresowania i nadrzędny cel działania wojewódzkich izb przemysłowych, rolniczych czy rzemieślniczych oraz organów administracji rządowej. W propagującej koncepcje regionalistyczne odezwie, zatytułowanej *Zdrowe myśli o istocie regionalizmu*, można odnaleźć stwierdzenie: „*Regionalizm pragnie poznać bogactwa i warsztaty wszelkiej pracy, by zrozumieć rolę własnej dzielnicy w budowie całości*”. W tym ujęciu regionalizm stawał się podstawą wewnętrznych rozgrywek o priorytety lokalne i państwowe, polegającą na emocjonalnym i zaangażowanym działaniu na rzecz małych ojczyzn. Takie działanie prowadziło do aktywizacji społecznej w regionach i w skali całego państwa. Regionaliści przeciwni byli przekształcaniu tej postawy w ruch społeczny czy organizację. Sądzieli, że działania owe mogłyby być postrzegane jako rozbijanie jedności państwa i narodu⁷⁶.

Pojęcie regionalizmu zostało następująco zdefiniowane w tym okresie przez jego głównego propagatora, Aleksandra Patkowskiego: „*Regionalizm wysuwa hasło odrodzenia wartości rasowych polskich, wzmożenia poczucia przynależności terytorialnych przez podejmowanie zbiorowego wysiłku ugrupowań osiadłych na*

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid., s. 34.

*danym terytorium; hasło organizacji pracy, koordynowania inicjatywy, twórczego i aktywnego stosunku wobec zjawisk zachodzących w najbliższym otoczeniu. Przez wszechstronne poznanie ziemi i człowieka regionalizm budzić ma zmysł organizacyjny, dar inicjatywy, umacniać dyscyplinę egzekutywy, szerzyć zamiłowanie do konstrukcji i konkretności, wykrzesać słowem energię narodową, umocnić ją wolą ciągłości i konsekwencji czynu*⁷⁷. Tak pojęty regionalizm stanowczo sprzeciwiał się rozbudzonym w dwudziestolecie międzywojennym tendencjom separastycznym niektórych regionów młodej Rzeczypospolitej (nacjonalizmowi kaszubskiemu, litewskiemu, białoruskiemu i ukraińskiemu)⁷⁸. Aleksander Patkowski uważał, że podstawą ruchu regionalistycznego winno być budzenie każdej z prowincji zaliczanej do polskich do samodzielnego życia we wszystkich dziedzinach oraz rozwijanie sił drzemających w rozmaitych środowiskach w kraju. Patkowski swoje przemyślenia zawarł w publikacjach ogłoszonych na kartach „Pamiętnika Świętokrzyskiego” oraz czasopisma „Sandomierskie Góry Świętokrzyskie”. W dziele *Snobizm i postęp* zwerbalizował swój program. Wyjaśniał, iż rzeczywisty postęp wyrasta na lokalnej ziemi. Podkreślał doniosłe znaczenie wartości kulturowych i ogólnonarodowych⁷⁹.

Zwolennicy koncepcji regionalistycznych przywoływali na swoją korzyść wiele argumentów czerpanych z pedagogiki społecznej. Ich tezą było twierdzenie, że zwiększone uczestnictwo w życiu publicznym regionalnej wspólnoty prowadzi do pogłębienia poczucia obywatelskiej odpowiedzialności oraz stymuluje kształtowanie harmonii między obywatelami, między lokalnymi i regionalnymi wspólnotami a państwem. Angażując się na rzecz regionu, obywatele mają sposobność poznać zarówno możliwości, jak i obiektywne ograniczenia w działaniach. Wstępnym warunkiem dla zainteresowania się sprawami regionu i prawidłowego postrzegania potrzeb regionalnych pozostaje znajomość realiów ekonomicznych i społecznych. Taki cel miał przyświecać tworzeniu opracowań monograficznych o tematyce

⁷⁷ Słownik literatury polskiej XX wieku. – Wrocław, 1992, s. 927.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Beata Boczukowa. Aleksander Patkowski – twórca polskiego regionalizmu // *Edukacja i Dialog* 2000, nr 7, s. 61.

regionalnej i lokalnej oraz propagowaniu tych opracowań jako źródeł informacji, a następnie inspirować do działania na rzecz regionu⁸⁰.

Szczególną rolę w historii regionalizmu lat dwudziestych odegrały regionalne towarzystwa, bo społeczny ruch stowarzyszeniowy w Polsce cieszył się dwustuletnią tradycją. Był to więc ruch kulturowy o długim historycznym trwaniu. To uspołecznienie, a także samookreślenie się kulturalne w momencie inicjacji miało zazwyczaj wymiar lokalny i partykularny, zanim przekształciło się w ruch ponadlokalny, regionalny, wreszcie krajowy⁸¹. Towarzystwa regionalne ułatwiały podejmowanie i przeprowadzanie różnorodnych konkretnych działań społecznych na rzecz rozwoju, upiększania i rozświetlenia rodzinnej ziemi, miasta czy wsi. Organizacje te prowadziły również badania nad przeszłością regionu oraz służyły polskiej kulturze⁸².

Druga wojna światowa zahamowała rozwój regionalizmu. Po zakończeniu działań wojennych idee regionalizmu w Polsce zostały mocno skrytykowane przez nowe władze. Komuniści byli za internacjonalizmem, toteż przejawiali niechęć do kultywowania wszelkich tradycji narodowych, w tym do regionalizmu i edukacji regionalnej. Obawiano się ożywienia lokalnych patriotyzmów, które mogłyby szkodzić scalaniu państwa, zwłaszcza że ludność niektórych regionów została przymusowo przesiedlona. Udawano też, że w kraju nie było mniejszości narodowych. W tym trudnym okresie krzewienie regionalizmu przejęli na siebie w dużym stopniu nauczyciele. Podjęli się swej misji, głównie po roku 1956, w stowarzyszeniach regionalnych i krajoznawczych. Prowadzili koła zainteresowań krajoznawczych, naukowych, historycznych, byli autorami publikacji na temat poszczególnych miejscowości, pisali o ich historii i kulturowym dziedzictwie. Centralizacja ośrodków władzy uwidoczniła brak instytucji kultury w regionach i pustkę tę starano się wypełnić.

W latach Polski Ludowej wystąpiły trzy fazy w podejściu do regionalizmu. Zaczęły ją lata po 1945 roku, następnie rok 1956 i lata siedemdziesiąte. Regionalizm

⁸⁰ Marta Grzybowska. *Koncepcje regionalistyczne a podział terytorialny ...*, s. 34.

⁸¹ Anatol Jan Omelaniuk. *Przez dziedzictwo regionalne do kultury narodowej i europejskiej* // W: *Edukacja kulturowa dzieci i młodzieży: koncepcje i propozycje* / red. Stefan Bednarek, Ewa Repach. – Wrocław, 2004, s. 44.

⁸² Marian Rybicki. *Społeczny ruch regionalny i jego znaczenie dla rozwoju terenu* // W: *Problemy Rad Narodowych : studia i materiały*. – Wrocław, 1978, s. 50.

po 1945 roku miał charakter spontaniczny i był naturalną kontynuacją tradycji międzywojennej. W oficjalnej polityce kulturowej i w miarę postępu centralizacji likwidowano jego przejawy⁸³. Padały zarzuty znane z lewicowej publicystyki okresu międzywojennego, że regionalizm zamazuje ostrość konfliktów rasowych czy klasowych, pozostając na usługach „ideologii burżuazyjnej”, a zasadniczą wartością, którą należy eksponować, jest internacjonalizm warstw robotniczo-chłopskich. Z czasem doktryna realizmu socjalistycznego oraz centralizm wszystkich instytucji systemu polityczno-administracyjnego osłabiły obronę regionalizmu⁸⁴.

Ponowne ożywienie idei regionalnych widać było po 1956 roku. Zmieniła się wówczas oficjalna polityka wobec kultury. Wyróżniono dwa rodzaje prądu krajoznawczego: dawny – tradycyjny oraz nowy, który czyniono „*elementem wielkiego procesu socjalistycznej demokratyzacji w Polsce*”⁸⁵. W ośrodkach prowincjonalnych powstawały nowe grupy i towarzystwa regionalne. Prawie wszystkie ośrodki zaczęły wydawać czasopisma społeczno-kulturalne, sięgające do miejscowej tematyki i propagujące lokalną kulturę⁸⁶. Regionalizmowi sprzyjały także różnorodne formy przekazu kultury: konkursy literackie z obowiązującą lokalną tematyką, stypendia dla twórców, wojewódzkie nagrody. Dzięki inicjatywie towarzystw i pod ich patronatem zaczęły się ukazywać po 1956 roku liczne regionalne czasopisma społeczno-kulturalne: „Warmia i Mazury”, „Nadodrże”, „Odra”, „Zeszyty Wielkopolskie”, „Zeszyty Lubuskie”; oraz roczniki i kalendarze regionalne, np. „Rocznik Międzyrzecki”, „Kalendarz Wrocławski”; publikowano też liczne monografie poszczególnych ziem i miast⁸⁷. Owe edycje przyczyniły się do ożywienia tętna życia kulturalnego i artystycznego wielu regionów, pobudzając badania i twórczość naukową w mniejszych ośrodkach wojewódzkich⁸⁸.

⁸³ Np. czasopismo „Zaranie Śląskie” o długiej tradycji (1907-191; 1929-1939) wychodziło po wojnie w latach 1945-1948 i zostało zlikwidowane z przyczyn politycznych, a wznowione zostało ponownie w 1958 roku.

⁸⁴ Słownik literatury polskiej..., s. 929.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Drukiem ukazały się m. in. monografie: Kantor Ryszard. *Krakowiaczy*. – Kraków, 1988; Gaj-Piotrowski Wilhelm. *Kultura materialna ludu z okolic Rozwadowa*. Cz. 1. – Rzeszów, 1975; Michał Rawicz-Witanowski. *Monografia Łęczycy*. – Warszawa, 1985; *Jarosław w PRL : zarys monograficzny*. – Rzeszów, [dr. 1972].

⁸⁸ Ibid., 58-59.

Sytuacja po roku 1970 stała się bardziej stabilna. Literatura ludowa przeradzała się wówczas w literaturę regionalną. Podział administracyjny kraju, dokonany w 1975 roku, w niektórych wypadkach rozbił dawne regiony, w innych natomiast zrodził w nowych województwach ambicje tworzenia własnych ośrodków o zabarwieniu regionalnym. W poszczególnych regionach profesjonalni twórcy funkcjonowali w dwóch rolach: realizując lokalne zamówienia, obsługując miejscowe środki przekazu (prasę, radio, telewizję) oraz w charakterze ekspertów, znawców kultury lokalnej piszących utwory adresowane do ogólnokrajowego odbiorcy⁸⁹. Powojenny regionalizm nie był uznawany za ideę, bo pozostawał w sprzeczności z socjalistycznymi koncepcjami ideologicznymi. Można rzec, że wyeksponowano z niego to, co przebrzmiałe, „wykopaliskową” kulturę typową dla skansenu i cepeliady zanikających umiejętności oraz wytworów, przykład wiejskiej lub nieuczonej w szkole mowy.

Podobnie jak w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku, na terenie Polski Ludowej miało miejsce swoiste – mimo wszystko – umasowienie kultury ludowej, toteż działało wiele towarzystw regionalnych. Według danych Ministerstwa Kultury i Sztuki, w roku 1978 istniały 544 regionalne towarzystwa kultury, zrzeszające około 250 tysięcy członków⁹⁰. Wśród aktywnych stowarzyszeń można było wyodrębnić kilka grup. Największą z nich tworzyły organizacje miłośników danego regionu lub miejscowości. Terenowy zasięg ich działania był bardzo różny. Do tej grupy należały zarówno towarzystwa obejmujące zasięgiem i przedmiotem zainteresowania największe aglomeracje miejskie (np. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Towarzystwo Miłośników Wrocławia i inne), jak i towarzystwa w mniejszych miastach (np. Towarzystwo Przyjaciół Zgierza). Dość liczne w tej grupie były towarzystwa miłośników pewnych ukształtowanych historycznie regionów. Istniały także bardzo liczne towarzystwa o charakterze ściśle lokalnym, przeważnie w niewielkich miastach o zakorzenionych tradycjach historycznych i ambicjach rozwojowych. W niektórych województwach dla koordynowania całokształtu regionalnej działalności społeczno-kulturalnej powstały towarzystwa o charakterze federacji wszystkich aktywnych na jakimś terenie zrzeszeń miłośników

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Marian Rybicki. Społeczny ruch regionalny i jego znaczenie..., s. 50.

poszczególnych miast i mniejszych regionów (np. Opolskie Towarzystwo Kulturalno-Oświatowe). Istniały też instytucje o szerszym zasięgu działania, wykraczającym poza granice jednego województwa⁹¹.

Obok tej najliczniejszej grupy towarzystw, skupiających miłośników określonych ziem, miast i wsi, odrębną grupę stanowiły stowarzyszenia o charakterze specjalistycznym, grupujące miłośników nauki, sztuki lub przedstawicieli innych kierunków zainteresowań. Do nich zaliczały się stosunkowo liczne towarzystwa muzyczne, fotograficzne, dyskusyjne, miłośników zabytków itp. Wszystkie te wielokierunkowe i bardzo różnorodne formy aktywności wzbogacały kulturalny dorobek kraju i ożywiały życie społeczne wielu ośrodków⁹². Towarzystwa regionalne zaszczepiały uczucia szacunku i przywiązania do najbliższego regionu lub miasta. Przeciwdziałały nastrojom izolacji i osamotnienia kulturalnego.

Dokonana w latach 1973-1975 reforma terenowych organów władzy i administracji postawiła przed wieloma towarzystwami regionalnymi nowe problemy i zadania. Szczególnie stało się to widoczne w przypadku organizacji i instytucji tych miast, które awansowały do roli stolic nowych województw. Głównymi celami wyznaczonymi towarzystwom było rozbudzanie życia naukowego, muzycznego, zainteresowań plastycznych, artystycznych czy też podejmowanie zadań bardziej wycinkowych (np. w dziedzinie ochrony konkretnych zabytków, parków, tworzenia muzeów regionalnych i ośrodków amatorskiej twórczości)⁹³.

Odrębnym problemem, rysującym się na tle reformy terenowych organów władzy i administracji, były skutki likwidacji powiatów. Mimo utraty przez dawne miasta powiatowe funkcji centrów władzy politycznej i administracyjnej, miasta te odgrywały nadal rolę społeczno-kulturalnych centrów dla pewnych obszarów. Po likwidacji powiatów nadal działały na ich terytorium (np. Towarzystwo Przyjaciół Łowicza i Ziemi Łowickiej, Towarzystwo Miłośników Ziemi Tarnogórskiej, Towarzystwo Ziemi Żywieckiej i inne)⁹⁴.

Do najczęściej spotykanych kierunków pracy towarzystw regionalnych należało: upowszechnianie wiedzy o regionie, jego przeszłości, współczesnym

⁹¹ Ibid., s. 51-52.

⁹² Ibid.

⁹³ Ibid., s. 54.

⁹⁴ Ibid., 55.

obliczu i perspektywach rozwoju; inicjowanie i prowadzenie badań nad przeszłością regionu oraz działalność wydawnicza i popularnonaukowa w tym zakresie; społeczna opieka nad zabytkami historii dawnej i najnowszej oraz poszukiwanie właściwych, społecznie uzasadnionych form ich użytkowania; tworzenie i popieranie lokalnych ośrodków amatorskiej twórczości artystycznej, pielęgnowanie folkloru i sztuki ludowej; ochrona naturalnego środowiska przyrodniczego i kulturalnego; współudział w opracowaniu i realizacji planów rozwoju kulturalnego regionu; inicjowanie i współuczestnictwo w działaniach społecznych i gromadzeniu środków pochodzących z ofiarności obywateli na rzecz realizacji lokalnych inwestycji, zwłaszcza w zakresie placówek i urzędzeń kulturalnych oraz porządkowania i upiększania miast i wsi. Do poważnych osiągnięć ruchu regionalnego zaliczało się rozbudzanie zainteresowań społeczeństwa przeszłością i tradycjami własnego terenu oraz włączanie ludności do pracy na rzecz rozwoju kulturalnego i społeczno-gospodarczego.

Lata 1980-1981 przyniosły nowy sens regionalizmu: nabierał on znaczenia w budowaniu koncepcji polityki i gospodarki przestrzennej, wzmacniany przez narastające poczucie marazmu ekonomicznego PRL, wzmaganie się lokalnych – w zakładach przemysłowych i środowiskach rolniczych – sił sprzeciwu.

Powyższy rys historycznie zmiennego zainteresowania się polskim ruchem regionalnym pozwoli nam wyodrębnić wspólne założenia i programy oraz różnice pomiędzy ideami regionalnymi przed i po 1989 roku.

2.3.Regionalizm współczesny

Analiza wszelkich zagadnień i wątków wiążących się z regionalizmem jednoznacznie wskazuje na kluczowe znaczenie terminu region. Pojęcie to jest niemal wszechobecne w języku potocznym, w życiu politycznym i gospodarczym, a także na gruncie wielu dyscyplin naukowych. W owej powszechności użycia jest też wielka dowolność w stosowaniu i interpretacji tego terminu przez badaczy i naukowców. Na tę szczególną właściwość pojęcia region i wynikające z niej

metodologiczne trudności wskazywał Karol Buczek⁹⁵, stwierdzając, iż „*niewiele chyba mamy naukowych terminów [tak] używanych beztrąsko i dowolnie jak słowo 'region'. Terminem tym można oznaczać w zasadzie każdy większy lub mniejszy obszar, który różni się od innych jakąś określoną właściwością lub określonymi właściwościami albo przynajmniej swoim położeniem*”⁹⁶.

Słowo region - pochodne od łacińskiego *regio* – oznacza krainę lub obszar. Rozważania terminologiczne należy rozpocząć od przytoczenia wyjaśnień pojęcia „region” spotykanych w różnych źródłach popularnonaukowych i naukowych.

Definiowanie regionu zależy od przyjmowanych kryteriów i celów. W geografii u podstaw koncepcji regionu występowało założenie, że powierzchnię ziemi można podzielić na obszary o odrębnym charakterze. Pojęcie regionu jako wyróżnionego obszaru stało się więc podstawą dokonywania podziału powierzchni ziemi na regiony oraz ich geograficznej typologii. Analiza takiego podziału została następnie wykorzystana do badania i modelowania zróżnicowania przestrzennego oraz przeprowadzenia różnych charakterystyk terytorialnych⁹⁷. Stanisław Pawłowski określił region jako obszar, na którym na podstawie określonych kryteriów (możliwie zróżnicowanych) zarejestrowane zostały fakty i zjawiska, zlokalizowane nie tylko przestrzennie, ale i czasowo. Twierdził on, że „*punktem wyjścia dla regionalizacji geograficznej musi być wyłącznie krajobraz fizyczny*”⁹⁸. W tomie *Geografia. Encyklopedia szkolna PWN* (2002) zamieszczono definicję, wedle której jest to „*Umownie wydzielony, względnie jednorodny obszar odróżniający się od terenów przyległych określonymi cechami naturalnymi lub nabytymi; podziału zróżnicowanego terenu na [regiony] (regionalizacja) dokonuje się w naukach geograficznych celem przestrzennego usystematyzowania materiału nauk[owego]; (...) rozróżnia się [regiony]: fizycznogeograficzne (np. klimatyczne, glebowe)*

⁹⁵ Buczek Karol (1902-1983), historyk, badacz dziejów kartografii i geografii hist., działacz ludowy; 1927-1939 bibliotekarz w Bibliotece Muzeum Czartoryskich w Krakowie. W latach 1957-74 prof. Instytutu Historii PAN; autor m.in. *Dziejów kartografii polskiej od XV do XVIII w.*; *Targów i miast na prawie polskim. Okres wczesnośredniowieczny*; red. *Słownika historyczno-geograficznego ziem polskich w średniowieczu* // W: Nowa encyklopedia powszechna PWN. T. 1. – Warszawa, 1997, s. 588.

⁹⁶ Piotr Petrykowski. *Edukacja regionalna...*, s. 65.

⁹⁷ Zbyszko Chojnicki, Teresa Czyż. *Region i regionalizacja w geografii* // W: *Region, regionalizm. Pojęcia i rzeczywistość : zbiór studiów* / red. Kwirynał Handle. – Warszawa, 1993, s. 14.

⁹⁸ Kazimiera Zawistowicz-Adamska. *Granice i horyzonty badań kultury wsi w Polsce*. – Warszawa, 1976, s. 24.

i gosp[odarcze]. (np. rolnicze oraz przemysłowe., zw[ane]. okręgami), a także gospodarczo-administracyjne, będące obiektem planowania i zarządzania”⁹⁹.

Jak wynika z powyższych definicji, pojęcie regionu w sensie geograficznym odnosi się przede wszystkim do jednostki naturalnej, geomorfologicznej lub geologicznej. Dotyczyć też może obszaru o określonych specyficznych cechach, które wynikają z nadmorskiego lub górskiego położenia, poziomu urbanizacji itp. Pod uwagę brane są nie tylko cechy fizyczne środowiska geograficznego, ale też jego zagospodarowanie przez człowieka¹⁰⁰.

W ujęciu etnograficznym pojęcie regionu określa *„jakieś terytorium ze względu na odrębność lub ustrukturowanie cech kultury właściwych [dla] ludności stale to terytorium zamieszkującej. Terminu tego zwykło się jednak używać w związku z terytorium narodowym i odrębnościami kultury tego narodu, w związku z podziałem terytorium narodowego na terytoria grup etnograficznych lub regionalnych składających się na ten naród”¹⁰¹*. Podstawą do oznaczania granic regionu etnograficznego są przede wszystkim: przesłanki historyczno-społeczne (dawny podział plemienny, administracyjny, kościelny, kolonizacja i migracje); dane językowe (zasięgi właściwości gwarowych); warunki fizjograficzne w sposób naturalny izolujące jakąś grupę ludności i sprzyjające powstawaniu swoistej odrębności kultury, związanej ze swoistymi warunkami bytu; cechy kulturowe charakterystyczne dla pewnej grupy i świadczące o jej odrębności (strój, budownictwo i inne)¹⁰². Należy w tym miejscu dodać, że nie w każdym przypadku, zmierzając do określenia terytorium etnograficznego (regionu), stosowano jednolite zasady, ani też za każdym razem uwzględniano w określonej proporcji wszystkie wymienione kryteria. Najczęściej stosowano kryterium językowe oraz dokonywano obserwacji kultury materialnej.

Region historyczny utożsamiany bywał z dawnymi prowincjami, państwami feudalnymi, księstwami, a także obszarem zasięgu oddziaływania konkretnego

⁹⁹ Geografia : encyklopedia szkolna PWN / red. Janusz Puskarz. – Warszawa, 2002, s. 531.

¹⁰⁰ Maria Ciecchocińska. Regionalizm obszarów pogranicza wobec zjawisk integracji lat dziewięćdziesiątych // W: Regionalizm - tradycja i współczesność : materiały z sesji popularnonaukowej. Olsztyn 10-12 czerwca 1994 roku. – Olsztyn, 1995, s. 39.

¹⁰¹ Słownik etnologiczny : terminy ogólne / red. Zofia Staszczak. – Warszawa ; Poznań, 1987, s. 304.

¹⁰² Kazimiera Zawistowicz-Adamska. Granice i horyzonty...,s. 27.

miasta¹⁰³. Jerzy Topolski określił region historyczny jako skomplikowany układ o określonej strukturze, w której rolę elementu wyróżniającego dla wyodrębnionego terytorium odgrywają jego dzieje. Jeśli uwzględnia się całość procesu dziejowego, badaczowi toku analizy faktów wyłania się integralny region historyczny. Autor wyróżnił regiony historyczne o podłożu politycznym i gospodarczym¹⁰⁴.

Do regionów ukształtowanych w wyniku działalności człowieka zalicza się region polityczny. Jest on zarazem regionem geograficznym o najbardziej jednoznacznych kryteriach wydzielenia terytorium. Ma on czytelne granice (wyznaczone przez rzeki, góry, morza), które w odróżnieniu od wielu innych regionów, mają wyraźnie sprecyzowany na mapie i w terenie linearny przebieg. Nie są to przy tym wyłącznie linie rozgraniczenia geofizycznego, lecz zarazem obszary o ukształtowanej odrębności ekonomicznej i społecznej. Region polityczny jest tworem formalnym, jednoczynnikowym, gdyż wyznacza go jeden element – przynależność do jednego państwa bądź też podległość określonej władzy politycznej – on to decyduje o jego typie oraz zasięgu¹⁰⁵.

Termin „region” występuje w publikacjach poświęconych różnym dziedzinom wiedzy. Nie zagłębiając się w inne definicje, można wysnuć następujące wnioski:

1. „Region” w definicjach występuje głównie w znaczeniach odnoszących się do a) obszaru ziemi oraz określonego terytorium państwa o wspólnych cechach geograficznych, kulturalnych, historycznych, etnograficznych; b) terenu o granicy lub linii granicznej między różniącymi się między sobą obszarami; c) jednostki administracyjnej kraju.
2. Badaniem regionu, w ujęciu teoretycznym i praktycznym, zajmowały i nadal zajmują się liczne grupy uczonych reprezentujących liczne dziedziny wiedzy.

¹⁰³ Maria Ciechocińska. Regionalizm obszarów pogranicza..., s. 40.

¹⁰⁴ Stanisław Alexandrowicz. Różne pojęcia historii regionalnej i możliwości jej uprawiania // W: Region, regionalizm, pojęcia i rzeczywistość : zbiór studiów / red. Kwirynał Handle. – Warszawa, 1993, s. 42.

¹⁰⁵ Marek Koter. Region polityczny – geneza, ewolucja i morfologia // W: Region, regionalizm..., s. 51-52.

3. Na podstawie analizy różnych rodzajów źródeł należy stwierdzić, że pojęcie to jest nadal wieloznaczne i nie do końca sprecyzowane, co ma genezę w różnych celach poznawczych poszczególnych dyscyplin nauki i potrzebach życia społecznego.

Terminem pochodnym w stosunku do terminu „region” – jest „regionalizm”. Nie tylko historia użycia tego terminu, ale też jego semantyka istotna jest dla wyznaczania pola badań. Pojęcie regionalizmu, zależnie od funkcji przypisywanych mu w różnych okresach historycznych, miało zmienną treść. Na ogół traktuje się regionalizm jako pewną koncepcję ideologiczną, a zarazem ruch społeczny, zmierzający do poznania oraz twórczego wykorzystywania wartości i składników kultury, znamienych dla małych zespołów społeczno-przestrzennych¹⁰⁶. Regionalizm to także pewna idea, znajdująca swój wyraz w ruchu społecznym (częstokroć o zabarwieniu politycznym), kulturalnym, artystycznym czy naukowym, skoncentrowanym na różnych sferach życia w regionie. Dodajmy do tego, że jest to również prąd kulturalny i polityczny, dążący do ochrony, popierania rdzennej kultury, promowania autonomicznych instytucji politycznych w poszczególnych regionach¹⁰⁷.

Krzysztof Kwaśniewski określił regionalizm jako ruch społeczny, którego ideologią jest *„pielęgnowanie i krytyczne rozwijanie dziedzictwa regionu społeczno-kulturalnego po to, by optymalnie uczestniczyć w realizacji celów większej zbiorowości (narodu, państwa), nie tracąc własnej tożsamości jako nieodłącznej i specyficznej części tej większej zbiorowości, pełniącej w niej niepowtarzalną, choć zmieniającą się rolę”*¹⁰⁸. Tym samym Kwaśniewski przypisał regionalizmowi charakter „patriotyzmu lokalnego”. Przyjmując samoświadomość jako istotny element każdej ludzkiej świadomości jednostkowej i grupowej, Kwaśniewski uznał regionalizm za „regionalną świadomość społeczną”¹⁰⁹. Jako element regionalizmu wymienia się dziedzictwo kulturowe, które - zdaniem Kwaśniewskiego - musi być w każdej swojej postaci przystosowane i przewartościowane z powodu „*wyzwań*

¹⁰⁶ Jan Majewski. Śląsk Opolski w edukacji regionalnej // W: Wszechnica Górnośląska: edukacja regionalna. [T.] 9. – Katowice ; Opole ; Cieszyn, 1995, s.77.

¹⁰⁷ Izabela Lewandowska. Czym jest edukacja regionalna // *Kwartalnik Edukacyjny* 2002, nr 3-4, s. 97.

¹⁰⁸ Piotr Petrykowski. Edukacja regionalna : problemy...,s. 87.

¹⁰⁹ Ibid.

*zmieniających się warunków, a nie może być tradycjonalizmem, który uważa mechanicznie za dobre wszystko to, co jest zakorzenione w przeszłości*¹¹⁰.

Inną definicję przedstawił Stanisław Dąbrowski, ujmując regionalizm jako ideę i wyraz działalności praktycznej, a także jako kategorię historyczną z wyraźnie dającą się określić genezą, etapami rozwojowymi i specyfiką wartości regionalnych. Podkreślając trudność w określeniu pojęcia regionalizmu, zdefiniował, iż jest to „*zespół oryginalnych i specyficznych wartości duchowych i materialnych, wyraz indywidualnych i zbiorowych poglądów i postaw, i odpowiadających im działań (inspirowanych specyficznymi wartościami materialnymi i duchowymi regionu)*”¹¹¹. Jako kategoria historyczna pojęcie regionalizmu ulegało przemianom społecznej świadomości regionalnej. Zdaniem tego autora, w odległej przeszłości świadomość taka wyrażała się poczuciem i eksponowaniem wyraźnej odrębności kulturowej, językowej, a nawet etnicznej. Jednakże zjawiska wskazanego charakteru występują także współcześnie, tyle że są one celem świadomych zabiegów. Według Dąbrowskiego, dokonującego historycznej analizy regionalizmu, także współczesny regionalizm musi być ujmowany szerzej niż tylko poprzez wyznaczniki kulturowe. Ponieważ poszczególne regiony od zarania odznaczały się specyficznymi cechami gospodarczymi, warunkami materialnego bytu ludności i sytuacją narodowościową, czynniki te bardzo istotnie wpływały na procesy rozwoju ruchu regionalnego. Na wszystkich etapach rozwojowych regionalizm wykazuje silne związki z innymi dziedzinami życia i działalności, w tym ze sferą życia politycznego¹¹².

Polityczny kontekst o naukowym podłożu miały rozważania Jana Turowskiego. Widział w regionalizmie ruch społeczny „*obejmujący działania mające na celu odkrywanie, utrzymywanie i rozwijanie wartości przyrodniczych, materialnych i kulturowych danej miejscowości, małego czy wielkiego regionu. Jest to nowa orientacja, nowa 'filozofia życia', poszanowania natury, przeszłości i budowania na nich przyszłości*”¹¹³. Turowski łączył współczesny polski regionalizm z przełomem politycznym i ustrojowym lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku, określając go jako „*nową koncepcję ustroju i funkcjonowania*

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ Ibid., s. 91-92.

¹¹² Ibid., s. 92.

¹¹³ Ibid., s. 98.

społeczeństwa oraz uczestnictwa jednostki w życiu narodu". Zadaniem polskiego regionalizmu ma być rozwinięcie działalności na rzecz uświadamiania i kształcenia, a celem są „*postawy zaangażowania, postawy prospołeczne, przedsiębiorczość, odpowiedzialność za losy i rozwój miejscowości swego regionu, identyfikacji czynnej ze swoimi ojczyznami lokalnymi i regionalnymi*”¹¹⁴.

Zagadnienie istoty polskiego regionalizmu wobec procesu jednoczenia się Europy podniósł w swoich rozważaniach Paweł Śliwa. Jego zdaniem regionalizm wraz z pokrewnym mu pojęciem lokalności stały się dostępną alternatywą dla globalizmu, a nawet jego uzupełnieniem, gdyż „*nie znika zapotrzebowanie na [...] odmienny sposób doświadczania rzeczywistości, w którym wartościowe staje się to, co odmienne i indywidualne, to, co wynika z wielowiekowej tradycji*”¹¹⁵. Autor skonstatował, że wieloznaczność pojęcia regionalizmu wynika przede wszystkim z różnorodności zjawisk, które są tym mianem określane. Regionalizm może obejmować działania podejmowane przez konkretne jednostki w trosce o ochronę tradycji i/lub dorobku danego obszaru. Obszar ten może być regionem – rozumianym jako teren o odpowiednio dużej powierzchni, o wspólnej przeszłości historycznej, systemem wielorakich powiązań i oddziaływań. Obszar ów może być też ograniczony do poszczególnych miast, gmin, wsi i miasteczek. W tym ostatnim przypadku Śliwa mówił o wąskim pojmowaniu regionalizmu. Zdaniem Pawła Śliwy regionalizm ma kilka ujęć:

- *społeczno-kulturowy*, którego uzewnętrznieniem jest podzielane przez większość członków zbiorowości przekonanie o własnej odrębności, wspólnocie tradycji i obyczajów, czasem gwary;
- *ekonomiczny* – przejawiający się w obiektywnej lub postrzeganej subiektywnie specyfice rozwoju gospodarczego, występowaniu dominujących wzorców gospodarowania; wreszcie powszechnie akceptowanych sposobów osiągnięcia sukcesu;

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Ibid., s. 102.

- *polityczny* – związany z procesem artykułowania wspólnych interesów społeczności na forum publicznym; artykułowanie to odbywa się za pośrednictwem tworzących się organizacji o zwerbalizowanych celach politycznych¹¹⁶.

Współczesny regionalizm jest rezultatem odczuwania zagrożenia dla struktury społeczno-gospodarczej regionu, jak i dla dziedzictwa społeczno-kulturowego ludności jakiegoś terenu, uznawanych bądź nieuznawanych przez państwo. Społeczność taką ukształtowały historia, język, religia, typ mieszkalnictwa, sposób życia, ludowa tradycja i sztuka¹¹⁷. Regionalizm opiera się na mniej lub bardziej wyraźnie odczuwalnym poczuciu tożsamości. Tożsamość zbiorowa grupy to jej obraz samej siebie, która sytuuje ją w stosunku do innych grup, a tym samym do różnych aspektów życia społecznego. Uwewnętrznienie tego obrazu nie wynika z uświadomionej decyzji, ale z historii społecznego zakorzenienia. Obraz samego siebie ma sens jedynie wtedy, kiedy pozwala każdemu umiejscowić się w sieci komunikacji społecznej. Umożliwia odczytywanie innych zachowań i oczekiwań, a zatem poznanie modelu społeczeństwa, z którym się identyfikujemy lub wobec którego się dystansujemy. Istotą tożsamości jest więc, z jednej strony - poczucie więzi z własną grupą, a z drugiej – mniejszy lub większy dystans w stosunku do innych grup¹¹⁸.

Regionalizm jest przede wszystkim szczególną postawą wobec własnej przestrzeni terytorialnej, „małej ojczyzny”; ideologią, która w regionalnych właściwościach eksponuje cenne wartości, a jednocześnie chce je strzec i rozwijać. Jest potrzebny do kształtowania formy jakościowej współczesnego państwa polskiego. Zdaniem regionalistów, współcześnie w Polsce przejawia się zainteresowaniem kulturą, odrębnościami kulturowymi i historycznymi¹¹⁹.

Z idei regionalistycznych wynika, że rozważanie podstawowych problemów rzeczywistości musi odbywać się ze zwróceniem uwagi na człowieka. Regionalizm to aktywna troska o podtrzymanie i dynamizowanie tego, co odróżnia jednostki i mniejsze wspólnoty społeczne, w tym rodzinne, co decyduje o ich tożsamości, ale

¹¹⁶ Ibid., s. 103.

¹¹⁷ Encyklopedia socjologii. [T.] 3. –Warszawa, 2000, s. 283.

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Ibid., s. 105.

też to, co je konsoliduje. Ten właśnie problem różnorodności w ramach życia społecznego, a więc konieczność jej uznania, zaakceptowania i konstruktywnego rozwijania, stanowi istotę regionalizmu. Różnorodność to przede wszystkim uznanie podmiotowości owych poszczególnych mniejszych wspólnot w ramach większych zbiorowości. Regionalizm wychodzi z podstawowego założenia, że każda grupa i społeczność regionalna, jako faktycznie istniejący byt społeczny, posiada swoją kulturową tożsamość i ma jej świadomość. Obiektywną cechą i wyznacznikiem tej tożsamości jest całokształt kultury materialnej i duchowej, utrwalonej w języku, historii, obyczaju, wierzeniach religijnych, literaturze, sztuce i przyjętych wartościach moralnych. Żadna grupa regionalna nie może być pozbawiona możliwości rzeczywistego kultywowania i rozwoju tego, co stanowi o jej istocie i odrębności, nie może być pozbawiona samostanowienia przez procesy polityczno-społeczne i świadome niszczenie kultury, przez polityczną agresję lub narzucanie obcej kultury¹²⁰.

Dziedzictwo kulturowe najbliższego środowiska umożliwia człowiekowi tzw. zakorzenienie, które wpływa bezpośrednio na odkrywanie własnych cech osobowych. Człowiek doświadcza „bycia u siebie”, co owocuje aktywnością na rzecz własnego środowiska i w środowisku. Regionalność jawi się więc jako swoisty i spójny zespół elementów kultury: specyficznej dla danej społeczności na konkretnym terytorium ze specyficznym krajobrazem i zamieszkującymi go ludźmi, posiadającymi poczucie więzi regionalnej i tradycji. Pojęcie tożsamości wymienia się w ścisłej relacji z regionem, a wyraża się – w największym skrócie – prawdą o terytorium wyszczególnionym pod względem przyrodniczym, przeszłości i teraźniejszości, dziedzictwa i współczesności, w zakresie wspólnoty będącej źródłem zobowiązań, norm, zachowań ludzi, lokalnej i narodowej świadomości wspólnoty¹²¹.

Kultura regionalna to całość, a nie tylko zbiór poszczególnych elementów, chociaż jakość kultury regionalnej wyznaczana jest za pośrednictwem konkretnych składników. W takim rozumieniu gwara, strój, obyczaj mogą zanikać, ale całość

¹²⁰ Anatol Jan Omelaniuk. Przez dziedzictwo regionalne do kultury narodowej i europejskiej // W: Edukacja kulturowa..., s. 39-40.

¹²¹ Ibid., s. 41.

kultury regionalnej trwa, dopóki społeczność połączona jest poczuciem zakorzenienia w regionie i widzi tego sens. Dopiero w ramach tej całości można wyszczególnić pewne zespoły cech typowych dla grupy. Są to w ramach kultury regionalnej: życie religijne, moralność i wychowanie, sztuka i literatura, nauka, obyczaj i historia. Tak rozumiana kultura regionalna posiada dwie charakterystyczne cechy. Pierwszą z nich jest rodzimność. Pojęcie to oznacza, że kultura zasadza się na samodzielnej twórczości grupy, czyli obejmuje te wytwory, które wspólnota owa kreuje lub przynajmniej przetwarza, odciskając swoje charakterystyczne znamiona. Drugą charakterystyczną cechą kultury regionalnej jest jej spontaniczność lub samorodność twórczych sił tkwiących w grupie, wnikając w psychikę wszystkich członków wspólnoty i nadając system sądów, ocen, postaw i zachowań. Przez kulturę regionalną w ścisłym znaczeniu rozumie się więc całokształt efektów twórczej działalności grupy regionalnej, na wszelkich polach jej zbiorowego życia i charakteryzujących się rodzimnością oraz spontanicznością¹²². Zatrzaszczyć się też trzeba o kulturę ludową, która bywa, że jest kulturą jednej tylko warstwy społeczności regionalnej, jaką jest lud - mieszkańcy wsi. Kultura ludowa, choć może konserwować elementy folkloru oraz gwary, w obecnych czasach przestała być chłopską, bo środowisko wsi podlega takiemu procesowi edukacji i kształtowania cywilizacji, jak środowisko miast¹²³.

Ważny problem, który należy poruszyć w obecnych czasach, wywołuje rodząca się jedność europejska oraz uczestnictwo w niej Polski. W interesie naszego kraju jest uwzględniać wszelkie tendencje mające na celu rozwój aspiracji regionalnych i lokalnych do upodmiotowienia ludności i jednocześnie integrować ją ze strukturami europejskimi, gdyż jest to jedna z dróg przewyższania opóźnień cywilizacyjnych i doskonalenia struktur demokratycznych. Jesteśmy świadkami intensywnych zmian genetycznie wywodzących się z ideologii wspólnoty europejskiej. Europejskie procesy integracyjne i dezintegracyjne wpływają silnie na polską przestrzeń. W unijnej polityce integracyjnej przewidziano przymus innowacyjny, umożliwiając przepływ myśli, dóbr i ludzi w ramach kooperacji

¹²² Ibid., s. 42.

¹²³ Ibid.

społeczno-gospodarczej. Zmienia się równocześnie stosunek do przestrzeni europejskiej, która być może – i nie bez oporów - stanie się lub nie - formą rozszerzonej mega-ojczyzny. Członkostwo w Unii zakłada polityczną stabilność - wolność opartą na pokoju społecznym dla wszystkich narodów, strategii i solidarność rozwoju gospodarczego, przyspieszenie zmian cywilizacyjnych.

W bilansie prócz korzyści, wynikających z integracji Polski z Unią Europejską, należy widzieć też możliwe zagrożenia: w tożsamości kulturowej i narodowej społeczeństwa lub tylko w jego części, gdy oferowane są konkurencyjne i pozornie atrakcyjne, uniwersalistyczne, kosmopolityczne modele życia. Trzeba baczyć, by wzrost ruchliwości przestrzennej społeczeństwa w pogoni za dobrami cywilizacyjnymi (konsumpcją), nie spowodował rezygnacji z rodzimych wartości kulturalnych¹²⁴. Jan Paweł II, mówiąc o integracji europejskiej, podkreślał, iż ów jednoczący ruch „*musi uwzględniać, na każdym etapie, mentalność i istniejące realnie możliwości. Europa składa się z narodów o wspaniałej przeszłości, z kultur, z których każda ma swoją oryginalną wartość. Trzeba będzie zawsze czuwać nad ich zachowaniem, unikając zacierania różnic, które prowadziłyby do ich zubożenia*”¹²⁵. Jak się ostatnio okazało, wydające się stabilnymi granice Unii Europejskiej, także wymagają ochrony w wymiarze ogólnym i nawet lokalnym.

Podsumowując, daje się wyróżnić jako cechy właściwe dla regionalizmu:

- przekonanie, że istnieje historycznie ukształtowana, kulturowa, ale i cywilizacyjna tożsamość konkretnego regionu;
- przywiązanie zbiorowości społecznej do terytorium i na ogół jego pozytywna ocena;
- przekonanie, że zbiorowość (społeczność) żyjąca na wyodrębnionym obszarze ukształtowała i tworzy lub wyznaje wartości składające się na jej własną kulturę godną ochrony;
- potrzeba uzewnętrznienia dbałości o interes regionu, przy czym dążenie do dalszego rozwoju jest celem naturalnym;

¹²⁴ Ibid., s. 46-47.

¹²⁵ Anatol Jan Omelaniuk. Przez dziedzictwo regionalne do kultury..., s. 39.

- pojmowanie regionu jako odrębnej przestrzeni wydzielonej z większego terytorium narodowego czy państwowego, daje podstawę myślenia o wielu kulturach w ramach różnych perspektyw przestrzennych, wzajemnie niewykluczających się lecz współwystępujących;
- zmierzanie do rozwiązań prawnych i administracyjnych maksymalnie uwzględniających regionalną specyfikę, a zwłaszcza dążenie do samorządności kulturalnej jest celem istotnym dla właściwego funkcjonowania społeczeństwa;
- rozwijanie regionalnej samoświadomości pozwala zachować poczucie tożsamości grupowej, środowiskowej, narodowej, europejskiej, ogólnoludowej¹²⁶.

2.4. Idee regionalistyczne w życiu Polaków

Na silną tendencję powrotu do lokalności w polskiej rzeczywistości złożyło się wiele przyczyn, które wcześniej zostały omówione. Ogólnie jednak należy podkreślić, że to właśnie struktury prawne i administracyjne państwa do niedawna jeszcze przenikały całą rzeczywistość społeczną, i sterowały jej organizacją. To zaś powodowało, że polska rzeczywistość społeczna stawała się amorficzna. W próbie uprzedmiotowienia życia Polaków przeszkodą była - jak twierdził E. Puzdrowski - *„nie tylko tradycja szersza, nie tylko instytucje szersze – narodowe, lecz i tradycje oraz instytucje węższe – regionalne. Nawet te okaleczone, bo przez państwo licencjonowane, sprowadzane najczęściej do kultywowania etnografizmu”*¹²⁷.

Współczesnego regionalizmu nie da się sprowadzić do regionalizmu XIX i początku XX wieku. O ile tamten miał charakter wybitnie defensywny, tzn. kultywował i stabilizował wartości, a tym samym własną odrębność w formie raczej zastanej, o tyle regionalizm współczesny ma charakter wybitnie ofensywny i dynamiczny. Najogólniej można powiedzieć, że ma on na celu nie tylko zachowanie własnej odrębności, ale ma on za zadanie przede wszystkim wyróżniać, rozwijać szeroko rozumiane wartości odrębne w życiu społecznym współczesnego świata.

¹²⁶ Izabela Lewandowska. Czym jest edukacja regionalna..., s. 97.

¹²⁷ Henryk Skorowski. Regionalizm czynnikiem odnowy państwa w XXI wieku // W: A to Polska właśnie : VIII Kongres Regionalnych Towarzystw Kultury : referaty, wypowiedzi, głosy w dyskusji, dokumenty programowe i metodyczne : IV Ogólnopolski Zjazd Nauczycieli Regionalistów. – Warszawa ; Wrocław, 2007, s. 25.

Z pewnością nie można go sprowadzić tylko do pielęgnowania obyczaju, gwary, pieśni, tańca, stroju i sztuki ludowej, a więc w większym lub mniejszym stopniu atrybutów „zabytkowych” kultury materialnej i duchowej zaścianka. Jest on już dziś zjawiskiem o wiele bogatszym. Regionalizm wynika z różnorodności i broni jej zarazem. Czerpie i dąży do naturalnej swoistej wyrazistości kultury danego obszaru geograficznego, regionu będącego częścią terytorium narodowego i państwowego¹²⁸.

Przede wszystkim regionalizm w pewnym sensie czerpiący z idei autonomii regionu, niejako się wyzwala, tzn. uniezależnia społeczne formacje od szeroko pojętego uniformizmu homogenizowanej kultury. Ponieważ sednem trwania regionu jest zarówno społeczność lokalna i jej kultura na jakimś terytorium, można powiedzieć, że jest to wyzwolenie i uniezależnienie zasłże wewnątrz konkretnej społeczności, obrona przed zjawiskiem społeczeństwa zatomizowanego a zarazem zachowanie subkultury - mimo kultury masowej i mimo oddziaływania szerszej przestrzeni na określony mniejszy obszar. W tym przede wszystkim sensie rozumieć należy twierdzenie, że regionalizm jest czynnikiem społecznej emancypacji lokalnej w opozycji do ponadlokalnej, z zachowaniem proporcjonalności do oczekiwań społecznych. Sam w sobie jest rzeczywistym wyeksponowaniem tych wartości, które tkwią w społeczności lokalnej, unikaniem niebezpieczeństwa ich unifikacji, zagubienia w masie i anonimowości. Zasadnym jest stwierdzenie, że regionalizm jest wyzwoleniem społeczności lokalnej z różnych współczesnych form swoistego zniewolenia, takich jak: uniformizm, totalitaryzm, anonimowość, manipulacja. Najogólniej można powiedzieć, że jest on być może remedium na wielorakie współczesne niebezpieczeństwa, które - prócz korzyści - niesie życie społeczne¹²⁹.

Rzeczywiste cele regionalizmu ujawnić się winny także w sferze zagwarantowania możliwości realizacji celów przez społeczność lokalną. Problem ten należy widzieć także jako obecny w pewnym stopniu w idei autonomii regionu. Autonomiczne środowisko zabezpiecza i gwarantuje konkretnej społeczności lokalnej całą sferę podstawowych, naturalnych praw. Niekiedy autonomia regionu rewindykuje izolacjonizm pod pozorem wolności przysługującej w sposób naturalny

¹²⁸ Ibid., s. 28.

¹²⁹ Ibid., s. 31.

określonym formom społecznym. W gruncie rzeczy chodzi zawsze o gwarancję przysługujących społecznościom lokalnym praw do świadomego korzystania ze swobód wolnościowych (politycznych, społecznych, gospodarczych, kulturowych), w sferze decyzji i działania.

Regionalizm oprócz praw wolnościowych gwarantuje także społeczności lokalnej całokształt praw socjalnych. Całkowita treść tych praw wyraża się w możliwości korzystania, ale przede wszystkim tworzenia wielorakich dóbr nieodzownych do godnej egzystencji społeczności lokalnej. Do najważniejszych zaliczyć należy: korzystanie z wartości własnego środowiska (bogactw naturalnych, infrastruktury zapewniającej byt), tworzenie i pomnażanie tych dóbr, zarządzanie regionem, korzystanie i tworzenie własnej kultury materialnej i symbolicznej. Te bardzo skrótowo scharakteryzowane prawa społeczne gwarantują wszystko, co nieodzowne do życia¹³⁰.

Można zatem powiedzieć, że regionalizm, czyli samorządzenie się społeczności lokalnej, to nic innego, jak manifestowanie bytowej dynamiki w aktywności: ekonomiczno-gospodarczej (dążenie do jak najlepszego zagospodarowania własnego środowiska); społecznej (budzenie wielorakich inicjatyw społecznych); kulturowej (aktywność na rzecz ochrony dziedzictwa regionu); politycznej (aktywność na rzecz samorządności regionu, zachowania wartości zagrożonych przez władzę centralistyczną i ujednoczenie), a także działalność polityczna, której celem jest rozstrzygnięcie wszystkich spraw zbiorowości społecznej w ogólności, także lokalnej z perspektywy władz państwowych i samorządu kilku szczebli lokalnej.

Współczesny regionalizm czyni człowieka podmiotem wszelkich wyróżniających, akceptowanych form społeczności, nie tylko lokalnej. Regionalizm odnosząc się do jednostki ludzkiej, na płaszczyźnie upodmiotowienia zapewnia jej osobistą aktywność, dynamikę i zaangażowanie w życie własnego środowiska. Upodmiotowiona społeczność lokalna umożliwia bowiem prawo tworzenia tzw. instytucji obywatelskiej, przez którą gwarantuje uczestnictwo w życiu publicznym.

Aktywność polityczna jednostki, gwarantowana przez prawo, ujawniać się może w dwóch wymiarach. Pierwszy - to możliwość udziału jednostki

¹³⁰ Ibid.

w rozstrzygnięciu i decydowaniu o sprawach zbiorowości społecznej dla dobra jej członków i całej wspólnoty; w faktycznym sprawowaniu władzy politycznej we własnym regionie, w kreowaniu jej celów i kontroli nad realizacją uchwał wyznaczających typ zadań. W drugim aspekcie - ma na celu chronić przed zagrożeniami ze strony ustawodawców i władzy wykonawczej przed skłonnością do centralizmu i przed nadmiarem ujednociania. Aktywność polityczna w tym aspekcie oznacza działanie na rzecz autonomii i wolności jednostki oraz demokratycznego zarządzania regionem¹³¹, kształtowania obywatelskich postaw, czyli odpowiedzialności za własne środowisko. Regiony zapóźnione ekonomicznie wymagają pomocy w postaci celowych programów zrównoważenia ich rozwoju.

Aktywizacja i uczestnictwo jednostki poprzez regionalizm ujawnia się także w sferze kulturowej. Nie można zatem całej sfery aktywności kulturowej sprowadzać tylko wyłącznie do przechowywania tego, co zastane, do konserwowania skansenu. Regionalizm ma inspirować człowieka, skłaniać do tworzenia nowej kultury¹³².

W obecnych czasach należy wziąć pod uwagę diagnozę i strategię z niej wynikającą, wskazując kierunek rozwoju kraju i jego sytuacji społecznych: przemieszczanie się grup ludności z prowincji w poszukiwaniu lepszych warunków życia; działania podejmowane w centrach metropolitarnych przez zbiorowości z małych i średnich miast oraz gmin. Rozwój polityki lokalnej - bardziej nawet niż regionalizm - stał się symptomem przyrostu potencjału społecznego Polski. Regionaliści uważają, że nasz kraj może się stać w najbliższych latach krajem bastionów regionalizmu – pod warunkiem przyjęcia i prowadzenia właściwej polityki wewnętrznej, właściwej reakcji na regionalizm w rozumieniu szerszym, przyjętym w prawie Unii Europejskiej. Do rozwinięcia tego procesu niezbędna jest regionalna, a nie branżowa i resortowa polityka społeczna i gospodarcza. Ponadto niezbędny jest inny stosunek do kultury lokalnej, regionalnej i narodowej. Potraktowanie jej – nie jako reprezentacyjnego decorum lub komercyjnej rozrywki – lecz jako źródła

¹³¹ Ibid., s. 34.

¹³² Ibid.

edukacji obywatelskiej, tworzywa zbiorowej świadomości i skarbcza naczelných wartości¹³³.

Można mieć nadzieję, że ta tendencja rozwinie się, niezależnie od tego czy jej głównym podmiotem i promotorem będzie ruch stowarzyszeniowy, czy inne siły społeczne, pełniąc funkcję inspiratorskie, twórcze, wykonawcze. Byłoby na pewno poważnym błędem w polityce państwowej i polityce wewnętrznej oraz w kontekstach ponadnarodowych zignorowanie lub zagubienie tradycji i dorobku polskiego regionalizmu. Jest to jeden z główných fundamentów polskiego dziedzictwa historycznego. Bez udziału paru tysięcy stowarzyszeń obywatelskich, ich kadr, działaczy, ekspertów, badaczy, krajoznawców i miłośników, agend państwowej polityki regionalnej - administracja samorządowa województw stałaby się organem biurokratycznego determinizmu transmisji finansów unijnych¹³⁴.

Podczas VIII Kongresu Stowarzyszeń Regionalnych, który odbył się w dniach 27-28 czerwca 2006 roku w Warszawie, gdy planowano dysponowanie funduszami UE na zrównoważony rozwój, postulowano m. in.: włączenie się do współpracy z samorządami terytorialnymi, współzrządzenie, monitorowanie i respektowanie prawa lokalnego, kształtowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzeni, opracowanie strategii zrównoważonego rozwoju; podejmowanie zadań zleconych i zadań pożytku publicznego; podejmowanie działalności gospodarczej dla zapewnienia dochodów własnych; pozyskanie funduszy z grantów, konkursów na projekty i z innych źródeł wsparcia finansowego; inicjowanie nowych, pomysłowych akcji i projektów z dziedziny integracji społecznej, budowanie więzi lokalnych, organizowanie regionalnych świąt i imprez kulturalnych, turystycznych, festiwali, targów, działań ekologicznych, agroturystyki, „wsi tematycznych”, rejestrowanie produktów regionalnych, tworzenie autorskich szkół i placówek edukacyjnych, oznaczanie krajobrazu chronionego, rezerwatów i pomników przyrody, społeczną ochronę zabytków, ich rewitalizację i adaptację na cele społeczne. Do współczesnych zadań należy też poszukiwanie partnerów do współpracy

¹³³ Andrzej Tyszka. „Societas Civitas”. Regionalizm jako zbiornica wartości narodu // W: A to Polska właśnie..., s. 43-44.

¹³⁴ Ibid.

i sojuszników wśród pokrewnych organizacji o statutowych celach regionalnych w kraju i w Europie¹³⁵.

Program ten jest od tego czasu realizowany z różnym skutkiem wydatkowania środków, dla tego może być podstawą oceny polityki regionalnej m.in. w sferze kultury i oświaty, jako odrębne zadanie poznawcze.

¹³⁵ Deklaracja Programowa Regionalistów Polskich 2006 // W: A to Polska właśnie..., s. 204-205.

ROZDZIAŁ III

Regionalizm - jego znaczenie i rola w procesie edukacji

3.1. Edukacja regionalna wczoraj i dziś

Przemiany społeczne zachodzące w sferze gospodarki i kształtowanie się postaw człowieka w rodzinie oraz w stosunku do innych ludzi spowodowały potrzebę zmiany celów i metod współczesnego wychowania. Wobec powszechnego zdominowania aksjologii wartościami ekonomicznymi, koniecznością dnia dzisiejszego stała się odpowiednia edukacja dzieci i młodzieży, troska o ich psychiczny i intelektualny rozwój, a jednocześnie wpływanie na świadomą przynależność do określonej wspólnoty kulturowej. Pedagodzy skierowali uwagę współczesnej edukacji na różne typy wartości: duchowe (intelektualne, moralne, religijne) i materialne. Nośnikiem niektórych z tych wartości stać się winna – jako bliższa - kultura regionalna w relacji do kultury narodowej, międzynarodowej, uniwersalnej. Zmiany społeczno-polityczne w Polsce stawiają zatem przed systemem edukacyjnym konkretne zadania¹³⁶.

Zobowiązania do objęcia programem dydaktycznym problematyki regionalnej wynika z różnorodności priorytetów edukacji i wychowania. W organizacji wychowania wdrażać należy osiągnięcia pedagogiki, dydaktyki i psychologii, ale równocześnie trzeba mieć na celu przede wszystkim przygotowanie do życia w określonego typu zachodniej cywilizacji, której częścią jest sytuacja kulturowa w Polsce¹³⁷. Przystosowanie do tradycji, stymulowanie, różnicowanie i dynamizowanie kultury ogólnospołecznej należą do zadań edukacyjnych. Szkoły ponoszą odpowiedzialność za przekazywanie wiedzy możliwie uniwersalnej, aktualnej i narodowej, a dopiero w dalszej kolejności regionalnej, czerpiącej

¹³⁶ Irena Jarzyńska. Elementy edukacji regionalnej w wychowaniu i nauczaniu małego dziecka // W: Z najnowszych badań nad wczesną edukacją dziecka / red. Teresa Banaszkiewicz, Władysław Szlufik, Anna Pękala. – Częstochowa, 2003, s. 127-128.

¹³⁷ Maria Sośnierz. Edukacja regionalna w polskiej szkole po 1945 r. // W: Edukacja regionalna : z historii, teorii i praktyki / red. Maria Teresa Michalewska. – Kraków, 1999, s.51.

z polskiej tradycji, lokalizując ją w konkretnej przestrzeni i określonej środowiskowej wspólnocie¹³⁸.

Edukacja regionalna nie jest dziedziną czy działem wychowania, ale dotyczy całego procesu wychowania. Przedmiotem edukacji regionalnej jest szeroko pojęte środowisko przyrodnicze, łącznie z różnymi przejawami i skutkami ludzkiej ingerencji; środowisko społeczne, gospodarcze i kulturalne. To ostatnie wyznacza sferę zachowań symbolicznych, zgodnych z zasobem akceptowanych norm¹³⁹.

Postulat wprowadzenia historii lokalnej i regionalnej do procesu nauczania nie jest w Polsce nowy. Podstawą edukacji regionalnej, jako oddziaływania dydaktyczno-wychowawczego na polską młodzież, była kultura narodowa i ściśle związany z nią ewoluujący ideał wychowawczy¹⁴⁰. Z dawnych ideałów można wymienić najważniejsze, tj.: przesłania religijne, świadomość narodową, narodowe postawy moralne, głęboki patriotyzm, przywiązanie do ojczystego języka, zachowanie obyczajów i tradycji rodzinnych, a także przestrzeganie w życiu zasad rycersko-żołnierskich¹⁴¹. Nauczanie opierające się na regionalnych podstawach zaczęło przenikać do polskich szkół już w drugiej połowie XIX wieku. Tendencja ta wzmogła się, gdy rosły nadzieje wybicia się narodu na niepodległość. O regionalny kierunek krajoznawstwa zabiegał w 1913 roku Jan Gwalbert Pawlikowski w książce *Kultura i nauka*. Wyjaśniał, że wśród czynników warunkujących uczuciowy stosunek człowieka do przyrody jest jeden wielkiej wagi – przywiązanie do ojczystej ziemi¹⁴².

Polscy nauczyciele już w początkach I wojny światowej wykazali się znaczącą aktywnością, podejmując wysiłek opracowania programów dla szkół różnego rodzaju i stopnia. Zaktywizowali się równocześnie w dwóch ośrodkach: warszawskim, gdzie zawiązała się Komisja Pedagogiczna Stowarzyszenia Nauczycieli Polskich, oraz w krakowskim, gdzie rozpoczęła działalność Sekcja Pedagogiczna Ogniska Nauczycielskiego, Komisja Referentów Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych i Średnich, a także Komisja Szkolna Związku Nauczycieli Szkół

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Ibid., s. 54.

¹⁴⁰ Maria Sośnierz. Edukacja regionalna w polskiej szkole – perspektywa historyczna // W: Edukacja regionalna..., s. 20.

¹⁴¹ Sebastian Taboń. Historia edukacji regionalnej // *Edukacja i Dialog* 2005, nr 2, s.23.

¹⁴² Beata Boczukowa. Edukacja regionalna // *Nowa Szkoła* 2000, nr 3, s. 28.

Powszechnych. W programach nauczania dla szkół powszechnych, opracowanych przez krakowską Komisję Szkolną, ujęto całość wiedzy o życiu Polaków, z uwzględnieniem środowiska danej miejscowości, pozostawiając nauczycielom samodzielne opracowanie bardziej szczegółowego programu dla regionu. Podkreślano konieczność poznania środowiska pod względem przyrodniczo-geograficznym, zebrania wiadomości i faktów dotyczących zdarzeń dziejowych związanych z daną miejscowością i jej bliższą okolicą, popularyzację zwyczajów ludowych, zajęć i zawodów wykonywanych przez ludność, znajomość lokalnych instytucji i zakładów rolniczych, przemysłowych, handlowych, społecznych i kulturalnych, wreszcie orientację w naturalnych dobrach gospodarczych i kulturalnych środowiska. Nauczyciele zostali zachęcani do samodzielnego zebrania materiału w tym zakresie i praktycznej realizacji programu nauczania o społeczeństwie na lokalnych realiach, jak również do opracowania monografii na temat typowych środowisk Polski, z przystosowaniem informacji do dydaktycznych celów szkoły powszechnej¹⁴³.

Tuż po odzyskaniu przez Polskę niepodległości początkowo unikano eksponowania regionalizmu, ponieważ uważano, że może to przeszkodzić w integrowaniu się podzielonego w przeszłości państwa. Mimo to próby wprowadzenia do szkół idei edukacji regionalnej było widać w programach dydaktycznych z lat 1918-1921, w których podkreślano wagę nawiązywania do tego, co uczeń dostrzegał wokół siebie (od znanego – do nieznanego). Od 1600 roku znane powiedzenie Jana Sariusza Zamoyskiego „takie będą Rzeczpospolite, jakie ich młodzieży chowanie”, upowszechnione potem przez Stanisława Staszica (1787), po odzyskaniu niepodległości stało się realnym celem. W tych czasach najważniejszym zadaniem wychowania obywatelskiego było pielęgnowanie nieprzemijających wartości etycznych. Kładziono nacisk na czynnik moralny w życiu osobistym i społecznym. Szkoła w niepodległej II Rzeczypospolitej za cel uznała ukierunkowane wychowanie ludzi, by brali czynny udział w odbudowie państwa. Wpajano odpowiedzialność za czyny i cnotę rezygnacji z własnych celów na rzecz wspólnego dobra¹⁴⁴.

¹⁴³ Maria Sośnierz. Edukacja regionalna w polskiej szkole – perspektywa..., s. 23-24.

¹⁴⁴ Sebastian Taboń. Historia edukacji regionalnej // *Edukacja i Dialog* 2005, nr 2, s. 23-24.

Polski ruch regionalny dwudziestolecia międzywojennego miał znaczny udział w kształtowaniu nowoczesnej świadomości narodowej społeczeństwa w umacnianiu więzi środowiskowych i poczucia wspólnoty ideowej całego narodu. Program szkoły powszechnej z 1923 roku zachęcał do budzenia u uczniów zainteresowania historią rodzimego powiatu oraz ilustrowania tematów z historii Polski przykładami z najbliższej okolicy¹⁴⁵. W rozporządzeniach ministerialnych zalecano, by ucząc języka polskiego, nauczyciel na lekcji porozumiewał się z dzieckiem mową macierzystą (uwaga ta dotyczyła przede wszystkim ziem kresowych). W programach szkolnych ówczesnej Polski uwzględniano krzewienie wiedzy o specyfice środowiska danej miejscowości, toteż nauczyciel mógł opracować bardzo szczegółowy program edukacji regionalnej. Zdaniem szkolnych władz, w pracy wychowawczo-dydaktycznej szkoły z nauką języka polskiego powinna być łączona „nauka rzeczy ojczystych”. Przedmiot ten służył kompetencji patrzenia na otaczające zjawisko: od przemian w przyrodzie - do problemów ludzkiej pracy. Ponieważ uczeń miał przyswoić sobie owe informacje w toku bezpośrednich obserwacji, podstawową metodą dydaktyczną były spacer-y poznawcze, wędrówki i krajoznawcze wycieczki. To, co dzieci zaobserwowały w toku wycieczki, utrwały w lekcyjnych izbach w formie rysunków, wycinanek lub innych praktycznych czynności¹⁴⁶. Przez pierwsze dwa lata nauki w szkole powszechnej uczeń poznawał życie szkoły i domu, a także problemy związane z handlem i rzemiosłem w swojej miejscowości, zwiedzał okoliczne zabytki i miejsca dotyczące ważnych historycznych wydarzeń. Słuchał legend, baśni i bajek, uczył się słów i melodii ludowych pieśni, co w zamyśle miało rozwijać jego fantazję oraz smak estetyczny. Następne dwa lata nauki poświęconej rzeczom ojczystym obejmowały treści związane z krajem, środowiskiem geograficznym, przyrodniczym, historią i kulturą. Nie koncentrowano się na przeszłości kraju, ale przez ukazywanie minionych dziejów szkoła starała się o to, by uczeń zrozumiał przede wszystkim współczesne mu problemy. Taka edukacja miała przygotować ucznia do pełnienia roli przyszłego obywatela i stopniowo włączać go do życia społecznego. Świadczą o tym programy, w których zalecano, aby nauczyciel uwzględniał potrzeby życia gospodarczego i zagadnienia kulturalne środowiska.

¹⁴⁵ Ibid., s.22.

¹⁴⁶ Ibid., s. 24.

Owe założenia miały odbicie w podręcznikach do nauki języka polskiego, przyrody, geografii, historii, śpiewu, a nawet w programach zajęć praktycznych, których treść korespondowała z nadrzędną ideą¹⁴⁷.

W 1922 roku został zorganizowany pierwszy wakacyjny kurs krajoznawczy dla nauczycieli z ziemi sandomierskiej. W 1924 roku na zjeździe uczestników kursów i wycieczek regionalnych podjęto decyzję o powołaniu Powszechnych Uniwersytetów Regionalnych. Dzięki Radzie Naukowej przy Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych w 1926 roku powstał *Program regionalizmu polskiego* - podstawowy w tej sprawie dokument teoretyczny i zbiór dyrektyw programowych. Jedną z tez tego dokumentu było dążenie przez regionalizm do „*jak najszerzego związania pracy wychowawczo-oświatowej w szkole i poza szkołą ze środowiskiem własnym przez lokalizację przedmiotów nauczania*”¹⁴⁸. Ów programowy postulat stał się tezą szeroko zakrojonej dyskusji nad regionalistycznym podejściem do treści nauczania w szkole. Program ów stanowił trzon ogólnopństwowej strategii dydaktyczno-wychowawczej¹⁴⁹. Jego twórcami byli m.in. uczeni, nauczyciele i zasłużeni działacze oświatowi: Franciszek Bujak, Jan Czarnocki, Stanisław Arnold, Kazimierz Nitsch, Jan Stanisław Bystroń, Zygmunt Nowicki oraz czołowy teoretyk i ideolog regionalizmu, Aleksander Patkowski¹⁵⁰.

W tym miejscu warto pokrótce przypomnieć osobę Aleksandra Patkowskiego. Był on badaczem dziejów Sandomierza. Uważał, że podstawą ruchu regionalnego jest budzenie prowincji polskiej do samodzielnego życia we wszystkich dziedzinach oraz rozwijanie sił drzemających w rozmaitych środowiskach kraju. Interesował się oświatą i wychowaniem, krajoznawstwem, literaturą, historią i sztuką, socjologią i etnografią, a przede wszystkim ziemią sandomierską i Górami Świętokrzyskimi. Krzewił wśród młodzieży idee regionalizmu. Zwracał szczególną uwagę na to, że szkoła jako instytucja społeczna ma być gwarantem odradzania się polskiej prowincji. W tym celu każda placówka szkolna miała realizować taki program wychowawczy, który byłby nastawiony na kształtowanie wśród uczniów poczucia

¹⁴⁷ Ibid., s. 25.

¹⁴⁸ Anatol Jan Omelaniuk. Regionalizm współczesny – jego znaczenie i rola w procesie oddziaływania na młodzież u progu XXI wieku // W: Edukacja regionalna. Dziedzictwo kulturowe w regionie w zreformowanej szkole / red. Stefan Bednarek. – Wrocław, 1999, s. 56.

¹⁴⁹ Ibid.

¹⁵⁰ Ibid., s. 55.

przynależności do własnej ojcowizny, np. przez organizowanie zjazdów wychowanków i świąt patronów szkół, roztaczanie opieki nad pobliską przyrodą, przypominanie zasług ludzi pochodzących z najbliższego otoczenia. Podkreślał także, że opracowując programy dydaktyczne, należy zwrócić uwagę na kwestie indywidualizacji podręczników, na ich dostosowanie do określonej jednostki fizjograficznej. Wyjaśniał, że szkoła nie istnieje w odosobnieniu, ale odgrywa ważną rolę w zespole instytucji, a rozumienie aktualnych spraw społeczności lokalnej jest podstawą budowania demokratycznej państwowości. Aleksander Patkowski został zamordowany 22 marca 1942 roku w hitlerowskim obozie zagłady w Oświęcimiu ¹⁵¹.

W przełomowym dla edukacji regionalnej w Polsce w okresie międzywojennym roku 1933 wprowadzono nowe programy nauczania, zatwierdzone przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W myśl ówczesnych założeń problematyce regionalnej zapewniono w polskim systemie edukacyjnym wysoką rangę. W dziedzinie dydaktyki zalecano wykorzystywanie najnowszych środków nauczania, takich jak metoda projektów Johna Deweya czy wychowanie według założeń Celestyna Freineta. Wielu ówczesnych pedagogów miało jednak problemy z realizacją takich zajęć, bo brakowało wzorów do naśladowania i nie było widać autorskich pomysłów. Do popularyzacji zagadnień związanych z edukacją regionalną włączyły się radio, prasa, kinematografia. W drugim półroczu roku szkolnego 1933-1934 w specjalnych audycjach radiowych można było usłyszeć wykłady objaśniające cel ministerialnego programu, a w czasopiśmie nauczycielskich „Praca Szkolna”, „Sprawy Nauczycielskie”, „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne” znaleźć wiele artykułów ukazujących istotę edukacji regionalnej, porady dotyczące sposobów realizowania tych treści i opisy przykładowych lekcji. Ministerstwo zamówiło także i wprowadziło do obiegu film ukazujący dorobek kulturalny, duchowy i materialny narodu. Film ten składał się z siedmiu części, a projekcja całości trwała około 30 godzin. Zagadnieniom wychowania obywatelskiego, realizowanego jako edukacja

¹⁵¹ Beata Boczukowa. Aleksander Patkowski – twórca polskiego regionalizmu // *Edukacja i Dialog* 2000, nr 7, s. 62-65.

regionalna, poświęcano w tym czasie wiele uwagi, a programy i zalecenia miały nowoczesny charakter¹⁵².

Po zakończeniu II wojny światowej władze komunistyczne przejawiały niechęć do kontynuowania treści programowych z edukacji regionalnej. Założenia wychowawcze i programy nauczania w polskiej szkole po 1945 roku uległy radykalnej zmianie w porównaniu z okresem przedwojennym. Nowe treści zostały całkowicie zmienione w stosunku do tego, co osiągnięto w latach 1918-1939, zwłaszcza w wyniku reformy z 1932 roku, w szczególności w zakresie edukacji regionalnej. W latach 1945-1956 zainteresowanie edukacją regionalną ograniczało się w zasadzie tylko do Ziemi Zachodnich i Północnych. Nowy ideał wychowania, sformułowany podczas Zjazdu Oświatowego w Łodzi w roku 1945, głosił *„konieczność odbudowania i wyniesienia zachwianych przez wojnę i sponiewieranych przez okupację nieprzemijających wartości kultury humanistycznej – poszanowania człowieka, ukochania prawdy, wolności i sprawiedliwości. Nowa szkoła ma dbać o wytworzenie kultu pracy jako miernika zasługi społecznej, jako twórczego źródła awansu społecznego, o rozwinięcie słusznej dumy narodowej w oparciu o świadomy i krytyczny stosunek do polskiego dorobku dziejowego”*¹⁵³. Zasadnicze kierunki polityki kulturalnej wyznaczyło przemówienie prezydenta Bolesława Bieruta, wygłoszone w listopadzie 1947 roku, następnie zostało potwierdzone uchwałami IV i VI Zjazdu PPR. Delegaci z Bierutem na czele, zatwierdzając rygory nowej polityki kulturalnej, wyrazili niepokój, że w innych warunkach mogłoby dojść do krzewienia zasad komercjalizacji oraz zachęcić społeczeństwo do mechanizmów wolnorynkowej konkurencji w produkcji kulturalnej. Mimo niesprzyjających okoliczności, nauczyciele zastanawiali się, jak pogodzić obowiązującą doktrynę z edukacją regionalną. Podjęte w szkołach przez niektórych pedagogów próby eksponowania wartości, uznawanych przed wojną (i w czasie okupacji niemieckiej) za kanon wychowania patriotycznego, szybko były przez system nadzoru wykrywane i wykładowców spotykały dotkliwe represje¹⁵⁴.

¹⁵² Sebastian Taboń. Historia edukacji regionalnej...,s. 26.

¹⁵³ Ibid., s. 26.

¹⁵⁴ Ibid., s. 27.

Analizując programy nauczania z czasów Polski Ludowej, można zauważyć, że szczególnie dobitnie eksponowano w nich wychowanie ideologiczne, polityczne i na swój sposób – obywatelskie, bo uczeń miał się dobrze orientować we współczesnej sytuacji kraju, ale interpretować rzeczywistość w narzucony sposób. W programach nauczania trudno się było doszukać treści odwołujących się np. do dawnych legend o czynach zbrojnych rycerstwa polskiego czy o wysiłkach odbudowy państwa przez naród w okresie międzywojennym. Jeżeli w materiałach lub podręcznikach wspomniano o tych czasach, czyniono to w formie przestrogi. W szkołach nie obchodzono przedwojennych świąt państwowych, takich jak 3 maja czy 11 listopada. Zabroniono też śpiewania pieśni patriotyczno-religijnych, które uznano za „wsteczne” i wrogie narodowi polskiemu¹⁵⁵.

W nowej rzeczywistości kluczowymi środkami wychowania były uroczystości szkolne, wycieczki oraz kolonie i obozy o całkowicie odmiennych celach niż w szkole przedwojennej. Ważną formę obchodzenia uroczystości stanowiły szkolne apele, które przeznaczono na bieżące zagadnienia organizacyjne i wychowawcze szkoły oraz najważniejsze wydarzenia polityczne, w tym zwłaszcza obchody pierwszomajowe i upamiętniające rewolucję październikową. Zalecenia dotyczące apeli nie zawierały treści nawiązujących do tradycji polskiej kultury narodowej i regionalnej¹⁵⁶.

Według nowych założeń w odniesieniu do kultury szkoła miała kształtować absolwentów na pełnowartościowych konsumentów sztuki, ale uznano, że wystarczą same zamiłowania i uzdolnienia indywidualne. W modelu państwa o terytorialnych granicach z 1945 roku (bez Kresów Wschodnich, ale z tzw. Ziemiami Odzyskanymi) zakładano, że więź narodowa i więź państwowa uświadamiane są tylko jako kontynuacja tysiącletniej tradycji piastowskiej Polski, w niej zaś Polska Ludowa stawała się dziedzicem tylko wybranych faktów z historii. Nie odpowiadało to rzeczywistości, w której pamięć o utracie Wilna i Lwowa była czymś znacznie głębszym niż tylko przywiązaniem do terenów geograficznych¹⁵⁷. Żył przecież

¹⁵⁵ Ibid., s. 27.

¹⁵⁶ Maria Sośnierz. Edukacja regionalna w polskiej szkole po 1945 r...,s. 43.

¹⁵⁷ Ibid.

pokolenia przesiedlonych repatriantów, pamiętających o pozostawionych w granicach ZSSR domach i rodzinach.

Pewne zmiany w postrzeganiu edukacji regionalnej nastąpiły po roku 1956. W programach nauczania z lat 1957-1974 uwzględniano problematykę regionalną, choć wyłącznie w edukacji szkoły podstawowej. Natomiast w szkołach średnich treści regionalne zostały przeniesione do kół zainteresowań. Władze oświatowe w dalszym ciągu nie doceniały jednak roli edukacji regionalnej, o czym świadczył brak integracji międzyprzedmiotowej, niedostatek odpowiednich pomocy dydaktycznych, niechęć do upowszechniania wśród młodych nauczycieli nowoczesnych metod wprowadzania treści regionalnych. Dzieci i młodzież o tradycjach, podaniach, obrzędach i historii związanej z regionem nadal dowiadywały się od rodziców lub patriotycznie nastawionych księży w miejscowych kościołach¹⁵⁸. Nauczyciele zrzeszeni w stowarzyszeniach regionalnych, zgromadzeni w 1981 roku na II Kongresie Regionalnych Towarzystw Kultury w Nowym Sączu, postulowali odrodzenie regionalizmu jako ideologii. Nauczyciele akademicy ukazywali potrzebę decentralizacji i tworzenia polityki regionalnej, widząc w tym szansę rozwoju¹⁵⁹.

Rok 1989 przyniósł - wraz ze zmianami politycznymi - nowe spojrzenie na sztukę, kulturę, gospodarkę, procesy społeczne i ekonomiczne. Również w edukacji nastąpiło skoncentrowanie się na uczniu jako jednostce o pewnej indywidualności, odrębnej osobowości. Nauczanie encyklopedyczne usiłowano zastąpić myśleniem logicznym i praktycznym. Nastąpiło wyraźne zainteresowanie edukacją regionalną. Wówczas w ramach dokonującej się transformacji dostrzegano możliwości edukacyjnego dowartościowania społeczności lokalnych i regionalnych. Ponieważ trudności ekonomiczne wielu Polaków skłoniły do emigrowania, to myśląc o pozostałych, zwrócono uwagę na znaczenie edukacji dla powstrzymania wykorzenienia narodowego kolejnych pokoleń. Zrozumiano, że wytworzenie związku uczuciowego z najbliższym otoczeniem sprawia - jak pisał Stanisław Ossowski - że związek z szerszą ojczyzną przestaje być bezemocjonalnym

¹⁵⁸ Sebastian Taboń. Historia edukacji regionalnej...,s. 28.

¹⁵⁹ Anatol Jan Omelaniuk. Regionalizm współczesny – jego znaczenie...,s. 56.

obowiązkiem moralnym¹⁶⁰. Równocześnie uznano też, że już samo zaistnienie treści regionalnych w szkołach wpłynie na przezwyciężanie barier edukacyjnych.

Polska szkoła wpisywała się w proces budzenia lokalizmów i regionalizmów, które stały się częścią ogólnoświatowej reakcji na postęp procesu globalizacji. Odczuwano, że świat zaczął przypominać *globalną wioskę*, której powstanie już przed laty zauważył Marschal McLuhan¹⁶¹. Granice zaczęły tracić na znaczeniu, gdyż ludzie w różnych krajach oglądali programy takich samych stacji telewizyjnych i słuchali takiej samej muzyki. Zaczęto więc sięgać do lokalnych i regionalnych zasobów kultury, by chronić miejscową różnorodność i oryginalność. Nic więc dziwnego, że na początku lat dziewięćdziesiątych w szeregu szkół przywrócono edukację regionalną. Nauczycielom w realizacji nowych treści przyszyły z pomocą środowiska naukowe. Dostrzeżono, jak ważną rolę ten rodzaj edukacji może odegrać w procesach modernizacji lokalnej przestrzeni i w mobilizacji społeczności¹⁶². Nie chodziło przecież o ludowy folklor lecz o tamę (raczej słabą) dla konsumpcji i mierności kultury masowej.

W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych falę niepokoju przyniosła reforma oświaty. Wprowadzona do programu szkolnego edukacyjna ścieżka *edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie* pozwoliła na elastyczne dostosowanie programów nauczania do lokalnych i regionalnych treści. Główny ciężar prowadzenia edukacji regionalnej sędowano na nauczycieli i nielicznych metodyków specjalizujących się w tej tematyce¹⁶³. Powstawały coraz liczniejsze programy autorskie, przykładowe konspekty i scenariusze lekcji. Organizowano lokalne konkursy dla młodzieży i konferencje metodyczne dla pedagogów¹⁶⁴.

Regionalizm we współczesnej szkole ma wciąż szczególne znaczenie. Wychowuje się bowiem młodego człowieka przez przywiązanie do własnej ziemi i kultury, podnosi aktywność, porywa do czynów, a dzięki ciągłej i systematycznej pracy umacnia ideę demokratycznej państwowości. W dydaktyce przyjmuje się za

¹⁶⁰ Tomasz Nawrocki. Dylematy edukacji regionalnej w województwie śląskim // W: Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego : globalizm versus regionalizm / red. Jerzy Nikitorowicz, Jerzy Halicki, Jolanta Muszyńska. – Białystok, 2003, s. 226.

¹⁶¹ Ibid., s. 227.

¹⁶² Ibid., s. 228.

¹⁶³ Ibid., s. 230.

¹⁶⁴ Ibid.

naczelną zasadę metodyczne usamodzielnianie ucznia w dochodzeniu do prawdy. Edukacja regionalna wspomaga ten proces. To zaś z kolei prowadzi do stymulowania zainteresowań młodzieży oraz jej twórczej inwencji. Rezygnuje się z nadmiaru encyklopedycznych wiadomości w szkolnych programach. Regionalizm, przenikając wszystkie przedmioty nauczania, wychowuje obywateli świadomych swych zadań wobec państwa i społeczeństwa, uczy widzieć w ich własną rolę. W ramach szeregu dyscyplin, zarówno na niższym, jak i na wyższym poziomie nauczania, należy zmierzać do znawstwa własnego regionu na tle Polski i Europy. Programy przedmiotów trzeba wiązać z realiami życia, z bliskim otoczeniem, z aktualnymi sprawami zakątka kraju, wskazując młodzieży, jak teorie naukowe łączą się z pracą i życiem narodu i jednostki¹⁶⁵.

3.2. Edukacja regionalna w polskiej szkole

Termin edukacja regionalna jest powszechnie używany we współczesnej pedagogice, dydaktyce i całościowo w oświacie. Aby podjąć dalsze rozważania na temat edukacji regionalnej, należy przeanalizować aktualne rozumienie tego określenia.

Łacińskie tłumaczenie słowa *educatio* oznacza kształcenie i wychowanie¹⁶⁶. Człowiek poddawany jest edukacji od chwili narodzin. W wieku niemowlęcym i w okresie wczesnego dzieciństwa dziecko uczy się podstawowych czynności życiowych oraz poznaje elementarne zasady społecznego kontaktu. Przed zasadniczym etapem szkolnej edukacji, wychowanie i kształcenie dzieci w zorganizowany sposób zachodzi już w przedszkolu i tzw. klasie zerowej. Dalszą edukację szkolną rozpoczyna pierwszy etap edukacyjny, obejmujący klasy I-III w szkole podstawowej. Kształcenie zintegrowane tego etapu łączy w sobie treści wszystkich dziedzin życia, przekazując je najmłodszym w sposób harmonijny i jednolity, bez podziału na przedmioty szkolne. Na drugim etapie edukacyjnym (klasy IV-VI) kształcenie odbywa się z podziałem na poszczególne przedmioty, bloki przedmiotowe i ścieżki edukacyjne (międzyprzedmiotowe). Kolejny poziom,

¹⁶⁵ Beata Boczukowa. *Edukacja regionalna...*, s. 28-29.

¹⁶⁶ Izabela Lewandowska. *Czym jest edukacja regionalna...*, s. 95.

obejmujący klasy I-III w gimnazjum, ma na celu wprowadzenie uczniów w świat naukowej wiedzy, kultury i sztuki, a także przygotowuje do wyboru dalszej edukacji i aktywnego udziału w życiu społecznym. Po ukończeniu tej szkoły, co dotyczy wszystkich młodych, drogi edukacyjne zaczynają się rozchodzić. Osoby, które nadal chcą się kształcić, mogą czynić to w szkołach technicznych lub liceach profilowanych¹⁶⁷. Na wszystkich etapach kształcenia przewidziano program wiedzy o regionie.

Edukacja regionalna to termin, który na tyle przyjął się we współczesnej pedagogice, iż w jego użyciu często umyka uwadze to, że jest nazwą stosunkowo młodej koncepcji. W encyklopediach współczesnych termin „edukacja regionalna” pojawił się w roku 1999 w *Nowej encyklopedii powszechnej PWN* w wydaniu multimedialnym. Nie było jednak jeszcze tego hasła w tradycyjnym opracowaniu wydrukowanym w 1995 roku. Natomiast w *Wielkiej encyklopedii PWN* hasło „edukacja regionalna” wystąpiło dopiero w 2002 roku¹⁶⁸. Jeszcze wymowniejsze wnioski z obserwacji historii tego pojęcia umożliwiają słowniki i leksykony pedagogiczne. Nie ma hasła „edukacja regionalna” w opracowaniach Wincentego Okonia czy *Encyklopedii pedagogicznej* zredagowanej przez Wojciecha Pomykała. Hasło to pojawiło się dopiero w 2000 roku w *Leksykonie PWN. Pedagogika* pod redakcją Bogusława Milerskiego i Bogusława Śliwerskiego. Obecność definicji we wskazanych informatorach jest oczywistą konsekwencją faktu, iż edukacja regionalna, także od strony formalno-prawnej, na mocy aktów MEN stała się od 1995 roku udokumentowanym działaniem¹⁶⁹.

W publikacji przygotowanej pod redakcją B. Milerskiego i B. Śliwerskiego edukacja regionalna to „*koncepcja podkreślająca dydaktyczne znaczenie lokalnego dziedzictwa kulturowego jako niezbędnego elementu tożsamości jednostkowej i społecznej; stanowi ważny składnik procesu integracji europejskiej; sprzyja zakorzenieniu w tzw. małej ojczyźnie*”¹⁷⁰. Natomiast w *Encyklopedii PWN* czytamy, że edukacja regionalna to „*koncepcja pedagogiczna podkreślająca dydaktyczne*

¹⁶⁷ Ibid., s. 95-96.

¹⁶⁸ Piotr Petrykowski. Edukacja regionalna : problemy..., s. 11.

¹⁶⁹ Ibid.

¹⁷⁰ Ibid., s. 12.

znaczenie lokalnego dziedzictwa kulturowego jako niezbędnego elementu tożsamości jednostkowej i społecznej; głównymi celami są: rozwijanie wiedzy o kulturze własnego regionu i jej związkach z kulturą narodową i europejską; ugruntowanie poczucia tożsamości narodowej przez rozwój tożsamości regionalnej; rozwijanie wiedzy o historii regionu w powiązaniu z tradycjami własnej rodziny; edukacja regionalna, sprzyjając zakorzenieniu w tzw. małej ojczyźnie, jest ważnym składnikiem procesu integracji europejskiej; stanowi ona czynnik równoważący wpływ tendencji globalnych w oświacie”¹⁷¹.

W piśmiennictwie trwa dyskusja. Jedną z pierwszych koncepcji edukacji regionalnej przedstawił Dzierżymir Jankowski, ujmując ją jako ważny czynnik regionotwórczy i jednocześnie jako istotny składnik edukacji ogólnej. Zdaniem autora, edukacja regionalna stwarza szansę zahamowania postępującego wyobcowania jednostki w życiu społecznym i kulturalnym, w następstwie oderwania procesu kształtowania osobowości od bezpośredniego uczestnictwa w życiu społecznym i kulturalnym. Upatruje on zdolność do prawidłowego kształtowania stosunków społecznych i kulturalnych jednostki z szerszymi grupami jedynie w odnajdywaniu podmiotowości w małych grupach społecznych. Ważkim uzasadnieniem dla edukacji regionalnej jest – zdaniem D. Jankowskiego - konieczność przeciwdziałania konsekwencjom upowszechniania się konsumpcyjnych wzorów zachowań społecznych i kulturalnych, postrzeganych jako rezultat nikłego udziału jednostki we współkształtowaniu środowiska lokalnego. Wreszcie brak edukacji regionalnej - według tego autora - utrudnia osiągnięcie efektów w formowaniu się sfery osobowości ludzkiej, głównie jego humanistycznych wartości¹⁷².

Kazimierz Kossak-Głowczewski wyraził natomiast przekonanie, że edukacja regionalna jest powrotem do domu, do źródeł życia każdego człowieka, do źródeł jego etyki i jego języka, a więc do kultury domowej, lokalnej, regionalnej, narodowej i ogólnoludzkiej. Opiera się na założeniu, że najbliższe otoczenie człowieka, nazywane przez Stanisława Ossowskiego prywatną ojczyzną, jest jednocześnie światem ogólnoludzkim, globalnym. Za punkt wyjścia dla edukacji regionalnej autor

¹⁷¹ Ibid.

¹⁷² Ibid., s. 36.

uznał realny świat człowieka, uniwersalność i jednocześnie niepowtarzalność spraw ludzkich, uwikłanych w różnicę widzianą z perspektywy bycia istotą społeczną. Zdaniem K. Kossak-Główczewskiego, edukacja regionalna nie odrzuca wartości edukacji globalnej, jest jednak skierowana przede wszystkim „na człowieka”, podczas gdy edukacja globalna nakierowana jest na świat¹⁷³.

Innym spojrzeniem na funkcję edukacji regionalnej była wypowiedź Stanisława Gawlika. W swoich rozważaniach określił on edukację regionalną jako trójskładnikowy „*uporządkowany logicznie całościowy system utworzony przez struktury dydaktyczną, wychowawczą i opiekuńczą*”. Zdaniem autora, edukacja regionalna integruje wiedzę przyrodniczą, historyczną, artystyczną i społeczną „*oraz inną*”, umożliwiając tym samym syntezę wiedzy o człowieku i otaczającym go świecie¹⁷⁴.

Piotr Kowalik zdefiniował edukację regionalną jako „*ogół procesów, których celem jest zmienianie ludzi, głównie dzieci i młodzieży, stosownie do panujących w danym społeczeństwie ideałów i celów wychowania, a także zapoznania ich z kulturą swego regionu oraz uwrażliwienie na odrębności kulturowe innych regionów, a poprzez to wpajanie dzieciom tolerancji oraz umacnianie patriotyzmu. Edukacja regionalna to podejmowanie celowych działań przez szkołę na rzecz kształtowania u dzieci i młodzieży przywiązania i umiłowania określonego regionu*”¹⁷⁵.

Izabela Lewandowska napisała o edukacji regionalnej, że „*jest ona kształceniem wiedzy o najbliższych okolicach, mniejszej społeczności lokalnej i większym regionie, jest również wyposażeniem człowieka w niezbędne umiejętności poruszania się po historii i współczesności swoich ziem najbliższych oraz wychowaniem w miłości i przywiązaniu do małej ojczyzny*”¹⁷⁶.

Spośród wielu istniejących koncepcji edukacji regionalnej należy przedstawić również tę, która została zreferowana w dokumencie Ministerstwa Edukacji Narodowej z października 1995 roku *Dziedzictwo kulturowe w regionie. Założenia programowe*. Edukację regionalną określono w tym akcie jako umożliwienie

¹⁷³ Ibid., s. 40.

¹⁷⁴ Ibid., s. 46.

¹⁷⁵ Piotr Kowalik. Edukacja regionalna w przedszkolu // W: Edukacja regionalna : z historii...,s.121.

¹⁷⁶ Izabela Lewandowska. Czym jest edukacja regionalna...,s. 103.

młodym ludziom poznawania własnego dziedzictwa kulturowego, tradycji regionalnej, wartości i treści regionalnych, tym samym więc wpływające na kształtowanie i utrwalanie postaw regionalnych. W owym dokumencie czytamy, iż idee współczesnej edukacji regionalnej nierozdzielnie związane są z tendencją renesansu regionalizmu, w którym chodzi przede wszystkim o dynamiczny rozwój i wzbogacanie wartości tkwiących we własnym środowisku oraz o różnorodność jako bogactwo życia społecznego. Edukacja regionalna, będąc jednym z nurtów całego procesu edukacyjnego, ma do spełnienia tę samą istotną funkcję, co cały cykl wychowania – zapewnienie ciągłości kulturowej grupy, wspólnoty, społeczności i społeczeństwa¹⁷⁷.

Podsumowując powyższe rozważania, można stwierdzić przede wszystkim brak dostatecznej refleksji teoretycznej oraz próby ustalenia teoretycznych podstaw dla tej - w założeniach bardzo rozległej sfery edukacji – rozległej zarówno w sensie wielu cech osobowości, jakich edukacja regionalna dotyczy, jak też w sensie wielości środowisk i instytucji, w których jest, może i powinna być realizowana. Autorzy przedstawionych twierdzeń dotyczących motywacji, funkcji i treści edukacji regionalnej odwołują się do założeń zawartych w dokumentach Ministerstwa Edukacji Narodowej albo do ideologii regionalizmu. Można zauważyć także, że idea edukacji regionalnej ma też różnorodne odcienie.

Problematyka regionalna była od dawna, choć w różnym stopniu, uwzględniana w polskiej szkole i placówkach oświatowo-wychowawczych, jednak o szczególnym zainteresowaniu się tym typem zadań po zmianie ustroju w Polsce świadczyło opracowanie wytycznych przez Ministerstwo Edukacji Narodowej w 1995 roku. Dokument *Dziedzictwo kulturowe w regionie. Założenia programowe* był koncepcją pedagogiczną, podkreślającą dydaktyczno-wychowawcze znaczenie lokalnego dziedzictwa kulturowego dla integralnego rozwoju człowieka, wskazując cele zorientowane na poznanie oraz umiłowanie najbliższego środowiska najpierw przez dzieci i młodzież, by z nich w przyszłości mieć twórczych i aktywnych obywateli małej ojczyzny. W ramach kompleksowej reformy oświaty problematyka ta znalazła swoje istotne miejsce na wszystkich szkolnych etapach edukacyjnych.

¹⁷⁷ Piotr Petrykowski. Edukacja regionalna : problemy...,s. 51-52.

Najważniejszym osiągnięciem było to, że edukacja regionalna przez powiązanie z celami nauczania i wychowania oraz z treściami programowymi, dzięki włączeniu do programu dydaktyczno-wychowawczego, mogła funkcjonować w polskiej szkole, by modelować osobowość wychowanków.

W lutym 1999 roku Minister Edukacji Narodowej *Rozporządzeniem w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego i kształcenia ogólnego*¹⁷⁸ wprowadził do szkoły podstawowej i gimnazjum edukację regionalną. Dokument ten precyzyjnie określił, iż edukacja szkolna polega na harmonijnej realizacji przez nauczycieli zadań w zakresie nauczania, kształcenia umiejętności i wychowania. Zadania te tworzą wzajemnie uzupełniające się i równoważne zadania w pracy każdego nauczyciela. Cele i treści edukacji regionalnej znalazły się w podstawie programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia zintegrowanego w pierwszych trzech latach nauki. W drugim etapie edukacyjnym, w klasach IV-VI, został wyodrębniony moduł ścieżki międzyprzedmiotowej o nazwie *Wychowanie do życia w społeczeństwie*, z kolei w trzecim etapie edukacyjnym – w gimnazjum – z edukacji regionalnej uczyniono odrębną ścieżkę międzyprzedmiotową¹⁷⁹.

Ścieżki międzyprzedmiotowe (edukacyjne) to zestaw treści i umiejętności o istotnym znaczeniu wychowawczym, których realizacja może odbywać się w ramach nauczania różnych przedmiotów (bloków przedmiotowych) lub w postaci odrębnych zajęć¹⁸⁰. Na trzecim etapie edukacyjnym wyróżniono osiem ścieżek edukacyjnych: filozoficzną, prozdrowotną, ekologiczną, czytelniczą i medialną, regionalną – dziedzictwo kulturowe w regionie, obrony cywilnej, edukacji europejskiej oraz skoncentrowanej na kulturze polskiej na tle cywilizacji (tradycji) śródziemnomorskiej. Dla każdej z wymienionych ścieżek określono w podstawie programowej cele i treści przewidziane dla danego etapu edukacji. Ścieżkom międzyprzedmiotowym przypisano wiele ważnych zadań. Dostrzeżono możliwość uzupełniania i aktualizacji informacji z wielu dziedzin wiedzy oraz dostosowania ich

¹⁷⁸ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 15 lutego 1999 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego. Dz. U. R P 1999, nr 14, poz. 129.

¹⁷⁹ Piotr Bilnik. Edukacja regionalna w aspekcie normatywnym // W: Nauczanie blokowe i zintegrowane w praktyce szkolnej / red. Tadeusz Srogosz, Beata Urbanowicz. – Częstochowa, 2003, s. 206.

¹⁸⁰ Kutrzeba Małgorzata. Realizacja ścieżki edukacyjnej edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie // *Kwartalnik Edukacyjny* 2004, nr 1, s. 38.

do zainteresowań poznawczych uczniów. Nauczyciel zyskał dzięki temu możliwość dostarczenia treści ciekawej, potrzebnej i rozszerzonej. W toku realizacji założeń programowych powstają przecież sytuacje wychowawcze, w czasie których młody człowiek nabywa zdolność określania swoich celów, życiowych dążeń, planowania własnej przyszłości. Kształtują się właściwe postawy (wyzwała się aktywność emocjonalna), następuje przygotowanie do twórczego i samodzielnego życia w ustawicznie zmieniającym się społeczeństwie, poprzedzając aktywność praktyczną. Właściwe zorganizowanie ścieżek edukacyjnych powinno wspomagać proces wychowania, aby rozwijać zainteresowania uczniów, ich odpowiedzialność za czyny, przygotowywać do samodzielnego działania, gdy nadejdzie czas pożądanых zmian¹⁸¹. Za uwzględnienie problematyki ścieżek edukacyjnych w szkolnych programach nauczania odpowiedzialność spadła na dyrektora, a za realizowanie ścieżek – na nauczycieli wszystkich przedmiotów, którzy zostali zobowiązani, by włączyć treści odpowiedniej ścieżki do programu nauczanego przedmiotu. Wiele swobody pozostawiono natomiast nauczycielom w wyborze optymalnego sposobu realizacji tych zadań z konkretnym zespołem uczniowskim¹⁸².

Każda zmiana kulturowa powinna być z dużą wrażliwością odbierana przez system edukacyjny i znajdować w nim wyrazisty oddźwięk. Kultura w świetle nowych badań i analiz to nie tylko dziedzina znaczących dokonań, intelektualnych i artystycznych, lecz także obszary życia moralnego, społecznego, pracy i in. Powiązania między edukacją a kulturą w tym regionalną, wydają się oczywiste, skoro w dziedzinie edukacji coraz mocniej akcentuje się podmiotowy rozwój jednostki, a nie tylko znaczenie grup i systemów, natomiast idea kultury ulega rozszerzeniu w nastawieniu na postawy i jakość życia ogółu ludzi. Spojrzenie na edukację i kulturę z perspektywy współczesności i zadań przyszłości pojawia się w koncepcji pedagogiki kultury w postaci jednego z kierunków pedagogicznych¹⁸³. Kultura pojmowana jest nie tyle jako następstwo działań kreatywnych, ile jako

¹⁸¹ Ibid., s. 40-41.

¹⁸² Ibid.

¹⁸³ Irena Wojnar. Kulturowy wymiar edukacji jako szansa i alternatywa // W: Szkoła i pedagogika w dobie przełomu / red. Tadeusz Lewowicki, Stefan Mieszalski, Mirosław S. Szamański. – Warszawa, 1995, s.58.

czynnik twórczego rozwoju, także społecznego i ekonomicznego. Zarysowują się nowe aspekty edukacji, wzbogacając tradycyjną pedagogikę kultury¹⁸⁴.

Pedagogika kultury – zatem także w kulturze regionalnej - określa związek między kulturą a kształceniem człowieka, umożliwiającym dostęp do jej bogactw. Kultura to zarówno treść, jak i efekt edukacji. Edukacja jest gwarantem kultury, ma budzić w jednostce potrzebę poznania i odczucia piękna, rozwijać potencjał twórczy, uwrażliwiać na wartości, kształcić myślenie krytyczne. Edukacja i kultura są wzajemnie uwarunkowane: edukacja oświeca, kultura różnicuje osoby w niej uczestniczące, ulegając wzbogaceniu dzięki działaniu edukacyjnemu; dokonuje się więc nieustanny rozwój kultury ogólnoludzkiej – narodowej – regionalnej - osobistej; zmienia się z subiektywnej w obiektywną – z nieutrwalonej w utrwaloną, a z pokoleniowej w międzypokoleniową. Kulturowa misja edukacji to stwarzanie różnych sytuacji sprzyjających ujawnianiu ukrytych możliwości człowieka, jego wrażliwości, wyobraźni i sił twórczych, w przeciwieństwie do wyciszanych czy wręcz niszczonej potencjalnych możliwości życia wyalienowanego, jako osobistych doznań jednostki czy grupy w przestrzeni lokalnej.

Edukacja, która miałaby służyć realizacji przedstawionych założeń, powinna jednocześnie uwrażliwiać na tradycję i pogłębiać poczucie osobistej, rodzinnej, lokalnej, narodowej i ponadnarodowej tożsamości człowieka, pobudzać krytyczne myślenie alternatywne, chęć tworzenia przyszłości innej i bardziej przyjaznej dla humanistycznego rozwoju z myślą o pokoju, ludziach, poszanowaniu środowiska naturalnego i kulturowego dzięki uwzględnieniu zasady zrównoważonego rozwoju¹⁸⁵.

3.3. Cele, aspekty i funkcje edukacji regionalnej

Uprawianie regionalizmu w pracy szkolnej to ukierunkowanie procesu edukacyjnego na poznanie przez uczniów otaczającej ich rzeczywistości przyrodniczej, społecznej, ekonomicznej, artystycznej, na zrozumienie jej, akceptowanie, opisywanie. Jest to również przygotowanie uczniów do

¹⁸⁴ Ibid., s. 59.

¹⁸⁵ Ibid., s. 60.

uczestniczenia w życiu lokalnego społeczeństwa i najbliższych obszarów, które wiąże wspólna tradycja, pamięć przeszłości, zwana też świadomością historyczną. Jednocześnie niezbędne jest otwarcie umysłów na świat. Tak rozumiany regionalizm może stać się elementem zespalałym proces nauczania przedmiotowego, umożliwiać szersze korelowanie procesu poznawczego, integrowanie wiedzy przedmiotowej w trakcie obserwacji rzeczywistości, nasycenie jej spostrzeżeniami i wyobrażeniami. Szkolna regionalistyka może obejmować w odniesieniu do lokalnego środowiska zagadnienia przyrodnicze, gospodarcze, społeczne, polityczne, kulturowe oraz historyczne. W podstawach programowych dla szkoły podstawowej i gimnazjum problematyka regionalna została wyraźnie wyodrębniona, m.in. w celach nauczania.

Naczelnym celem edukacji regionalnej, zgodnie z założeniami programowymi procesu dydaktyczno-wychowawczego, jest kształtowanie u uczniów poczucia własnej tożsamości regionalnej jako warunku zaangażowania się w funkcjonowanie własnego środowiska i autentycznego otwarcia się na inne społeczności i kultury. Służyć ma temu celowi szereg szczegółowych zadań:

- wyposażenie uczniów w zasób wiedzy o własnym regionie w powiązaniu z szerszą rzeczywistością narodową, państwową, międzynarodową, dotyczącą różnych cech regionalnych środowisk: geograficznego, etnograficznego, kulturowego;
- wydobycie w procesie edukacji wielorakich wartości tkwiących we własnym regionie i w odniesieniu do wartości narodowych, państwowych i ogólnoludzkich;
- wprowadzenie ucznia w świat wartości;
- wzbudzanie zainteresowania różnymi tekstami kultury, wpływającymi na wzbogacanie wiedzy o człowieku, życiu i świecie z perspektywy tradycji i współczesności oraz kultury regionalnej;
- rozwijanie poczucia odpowiedzialności, miłości do ojczyzny oraz poszanowania dla polskiego dziedzictwa kulturowego, w tym dla symboli narodowych, państwowych i religijnych, przy jednoczesnym otwarciu na wartości kultury europejskiej, globalnej;
- kształtowanie poczucia własnej tożsamości jako fundamentu dla postaw moralnych, liberalnych, tolerancyjnych, poszukujących uniwersalnych wartości

(w najbliższym otoczeniu i we własnym postępowaniu, ale także nastawionych na pluralizm różnych kultur i ich rozumienie);

- rozwój osobowości ucznia wrażliwego na otaczającą go kulturową rzeczywistość;
- zapewnienie uczniom optymalnych warunków dla indywidualnego i grupowego działania na rzecz innych osób przy równoczesnym rozwijaniu poczucia przynależności do grupy rodzinnej, społeczności lokalnej i etnicznej, narodu, państwa, społeczności europejskiej i światowej;
- wzmacnianie prawidłowych relacji wychowanków z rodziną i szkołą, opartych na wzajemnym szacunku i miłości;
- poznanie technik wytwarzania czy konstruowania form kultury duchowej i wytwórczości materialnej;
- umiejętność korzystania z zasobów informacji z użyciem technik bibliotecznych i urządzeń medialnych¹⁸⁶.

Cele określone dla edukacji regionalnej w ministerialnej podstawie programowej i w konkretnych szczegółowych programach nie tworzą spójnego systemu. Mają one charakter przypadkowy. Brak w nich zarysowania dydaktycznego modelu postulowanych osiągnięć. Wychodząc od tradycyjnego schematu klasyfikacyjnego celów nauczania i wychowania, Alojzy Zielecki wyróżnił cele poznawcze, kształcące i wychowawcze. Poznaniem należy – według niego - objąć:

- środowisko geograficzne i przyrodnicze konkretnej miejscowości, okolicy i regionu
- miejsca, w którym uczeń wzrasta,
- lokalną i regionalną tradycję historyczną i kulturową,
- podstawowe formy życia gospodarczego i organizację lokalnej oraz regionalnej społeczności,
- tradycję własnej rodziny ucznia oraz zasady jej funkcjonowania,
- źródła wiedzy o regionie (dotyczące otaczającej go rzeczywistości geograficzno-przyrodniczej, gospodarczo-społecznej, historyczno-kulturowej).

Proces poznawczy ma na celu poszerzenie podstawowej wiedzy dla samodzielnych spostrzeżeń i dostarczenie desygnatów dla pojęć historycznych (ich typ wyznaczają: przestrzeń, obiekty geograficzne, przyrodnicze, budowle itp.).

¹⁸⁶ Irena Jarzyńska. Elementy edukacji regionalnej w wychowaniu i nauczaniu małego dziecka...,s. 130.

Do celów kształcących – według A. Zieleckiego - należą:

- rozwijanie sprawności w samodzielnej obserwacji otaczającej go rzeczywistości przez ucznia,
- rozwijanie umiejętności myślenia,
- podnoszenie sprawności werbalizowania spostrzeżeń o rzeczywistości z uwzględnieniem specyfiki języka tekstu, estetyki obrazu i dźwięku,
- nabywanie umiejętności oceniania zjawisk zachodzących w najbliższym środowisku, poszukiwania ich genezy, przyczyn, łańcucha następstw, skutków i zasięgu przestrzennego,
- kształtowanie sprawności klasyfikowania źródeł wiedzy o regionie, umiejętności ich poszukiwania, krytycznej selekcji i wykorzystywania do tworzenia narracji sporządzanych tekstowo i ikonograficznie,
- rozwijanie sposobów uczenia się z wykorzystaniem dostępnych środków przekazu, szczególnie źródeł ikonograficznych, kartograficznych, zabytków historycznych, obiektów znajdujących się w środowisku naturalnym i w muzeach, także elektronicznych w sieci Internet.

Cele wychowawcze to:

- budzenie zaciekawienia tradycją rodzinną, lokalną, regionalną, teraźniejszością i przyszłością tych środowisk,
- rozbudzanie u uczniów motywacji emocjonalnych, intelektualnych z miejscem rodzinnym i regionem,
- rozwijanie systemu wartości, w tym przekonania, iż najbliższe środowisko jest wartością podstawową, dobrem wspólnym,
- kształtowanie tolerancyjnych zachowań wobec innych osób, etnicznych i religijnych grup, odrębnych tradycji narodowych, kulturowych, występujących w regionie, różnych symboli i pamiątek,
- rozbudzanie zamiłowania do zbieractwa historycznego, dokumentowania przeszłości i teraźniejszości, poznawania zasłużonych osób,
- zachęcanie do uczestnictwa w konkursach wiedzy o regionie i rodzinnej miejscowości¹⁸⁷.

¹⁸⁷ Alojzy Zielecki. Regionalizm w reformowanej szkole polskiej // *Wiadomości Historyczne* 2001, nr 2, s. 89-91.

Edukacja regionalna - według Piotra Kowolika - powinna wyróżniać się dwoma aspektami. Pierwszy z nich - *dydaktyczny* - łączy się nieodzownie z motywem poznawczym. W procesie nauczania-uczenia się pedagodzy stosują zasadę stopniowania trudności – od rzeczy prostych i znanych do skomplikowanych, od bliskich do coraz bardziej odległych i nieznanymi. Drugi natomiast aspekt – *wychowawczy* - wynika bezpośrednio z czynnika dydaktycznego. Kto pozna własną miejscowość, przyswoi sobie jej historię, dzieje własnej rodziny, zechce pracować, tworzyć i żyć dla dobra regionu, ten w przyszłości może podjąć pracę dla dobra ojczyzny¹⁸⁸.

Kazimierz Kossak-Główczewski, zajmując się problematyką regionalizmu i edukacji regionalnej, przedstawił inne jej aspekty:

- *teoretyczno-metodyczny* – bowiem istotą edukacji regionalnej jest powrót do domu, do źródeł życia każdego człowieka, do źródeł jego etyki i jego języka, a więc do źródeł kultury domowej, lokalnej, regionalnej i ogólnokrajowej;

- *antropologiczno-społeczny* – który jest widoczny w tym, że edukacja nawiązuje do odradzających się ruchów etnicznych w postaci tzw. nowej etniczności, czyli świadomego powrotu do źródeł własnej kultury etnicznej i regionalnej. K. Kossak-Główczewski uważa, że proces budzenia się grup społecznych ze swoistego letargu jest niewątpliwie fenomenem od końca XX wieku, a roszczenia jednostek do godnego i zindywidualizowanego życia stały się społecznym faktem: „*przeznaczeniem człowieka jest pełnia i nie może tak się zdarzyć, byśmy ją osiągnęli bez tego, co prywatne i regionalne*”¹⁸⁹. Autor posługuje się pojęciami S. Ossowskiego: „ojczyzna prywatna” przechodząca w „ojczyznę regionalną”, prowadzącą do wielkiej „ojczyzny ideologicznej”, zawartej w jeszcze szerszej „ojczyźnie ogólnoludzkiej”;

- *tożsamościowy* – oznaczającym w edukacji regionalnej powrót do zapomnianych przestrzeni. K. Kossak-Główczewski wskazał następujące poziomy tożsamości: rodzinną, etniczną, etniczno-regionalną, narodową, ogólnoludzką. Uważa, że nie

¹⁸⁸ Piotr Kowolik. Edukacja regionalna. Z historii...,s. 122.

¹⁸⁹ Ibid., s. 123.

można osiągnąć pełnej identyfikacji (kulturowej) z tożsamością ogólnoludzką bez zbudowania tożsamości w małej i dużej ojczyźnie;

- *etyczny* – gdyż, dobór treści kształcenia wyznaczony jest przez problematykę etyczną. Nie jest to wyłącznie - jak wcześniej twierdzono - problem umiejętności i wiadomości. Etyczność jest tu swoistą stosowaną świadomością odpowiedzialności za dobór treści;

- *językowy* – zwraca uwagę na to, że język jest środkiem poznawania i rozumienia świata. W toku edukacji regionalnej uczeń winien uświadomić sobie istnienie wielu kodów i równoprawnych języków. Uznając funkcję języka w rozwoju tożsamości, przyjmujemy, iż w szkole etnicznej, regionalnej uczniowie posługują się dwoma językami – etycznym i ogólnopolskim, a ponadto uczą się języków obcych¹⁹⁰. Edukacja regionalna powinna być okazją do rozumienia nie tylko słownych sygnałów, ale także innych kodów (strój, znaki drogowe, gesty i in.).

Edukacja regionalna we współczesnej szkole spełnia trzy ważne funkcje:

- *społeczną* – kształtuje poczucie wspólnoty, wyzwala aktywność społeczną i społeczno-gospodarczą;

- *kulturalną* – chroni przed zapomnieniem i ocala ginące elementy kultury ludowej własnego regionu;

- *wychowawczą* – rozbudza zainteresowanie problematyką historii oraz współczesności swej małej ojczyzny, kształtuje uczucie umiłowania i związku z własnym środowiskiem, regionem, uczy dostrzegać jego piękno¹⁹¹.

3.4. Edukacja regionalna a edukacja europejska. Dziedzictwo kulturowe w narodowych i międzynarodowych dokumentach prawnych

Wspólnota krajów europejskich jako zorganizowana społeczność dąży do osiągnięcia spójnych celów w wielu dziedzinach życia. Dbą o ochronę wspólnego dziedzictwa kulturalnego Europy przy równoczesnym zachowaniu odrębności i różnorodności kulturowej regionów i krajów. Sprzyja wzajemnemu poznawaniu się

¹⁹⁰ Ibid., s. 123-124.

¹⁹¹ Ibid., s. 124.

i współpracy kulturalnej państw Unii. Polska szkoła w dobie integracji europejskiej podejmuje działania zmierzające do kształtowania człowieka otwartego, tolerancyjnego, o silnie zarysowanym poczuciu tożsamości narodowej. Jednocześnie rozwija u wychowanka tożsamość europejską, budowaną na gruncie miłości do ziemi rodzinnej. Pomaga w określaniu miejsca i roli Polski oraz Polaków w integrującej się Europie, a także w poszukiwaniu wzajemnych związków między naszym krajem a innymi państwami – w przeszłości i teraźniejszości. Przyczynia się do kształtowania świadomości, gdyż obywatel będący Polakiem, jest równocześnie Europejczykiem. Dlatego już od najmłodszych lat zwraca się uwagę w edukacji na poznanie przez dziecko bogactwa dziedzictwa kulturowego, budzenie szacunku i przygotowanie do twórczego uczestniczenia w życiu kulturalnym i społecznym¹⁹².

Od momentu przystąpienia Polski do Unii Europejskiej coraz częściej w szkolnych programach nauczania i wychowania znaleźć można tematy zajęć z zakresu edukacji europejskiej. Celem tej edukacji stało się rozwijanie własnej tożsamości kulturowej oraz wzmacnianie umiejętności odpowiedzialnego tworzenia i modelowania kultury własnej grupy w granicach europejskich. Jednocześnie dostrzega się potrzebę wprowadzania edukacji regionalnej, aby proces unifikacji w ramach Europy (a także szerzej – globalizacji) życia społecznego, stanowiąc konsekwencję nowego myślenia o Europie, nie przyczynił się do utraty tożsamości narodowej czy deprecjonowania roli kultury regionalnej¹⁹³. Współczesna Europa, pomimo tendencji zjednoczeniowo-integracyjnej, jest zróżnicowana pod względem narodowościowym, religijnym, społecznym, ekonomicznym. Zachodzące przemiany mogą być szansą na podniesienie poziomu nie tylko gospodarki, ale także edukacji i kultury, a raczej – dążąc do rozwoju gospodarczego – proces ten dokonać się może pod warunkiem rozwoju edukacji. Droga do uczestnictwa w kulturze europejskiej prowadzi od etnicznej, narodowej tożsamości do europejskiej. Proces rozwijania własnej tożsamości kulturowej przez komunikowanie się z innymi i w toku tego

¹⁹² Piwońska Zofia. Szkoła Podstawowa im. Św. Jadwigi Królowej w Głuchowie // W: Edukacja kulturowa dzieci i młodzieży szkolnej : koncepcje i propozycje / red. Stefan Bednarek, Ewa Repach. – Wrocław, 2004, s.104.

¹⁹³ Asyngier-Kozieł Anna. Edukacja regionalna, a edukacja narodowa i europejska // *Język Polski w Szkole IV – VI* 2004/2005, nr 4, s. 15.

komunikowania zmierza do wzajemnego wzbogacania kulturowego, dzięki czemu możemy dostrzec - prócz podobieństw - wielorakie różnice¹⁹⁴.

Doświadczenia europejskie pokazują, że nie wystarczy jedynie zdobywanie wiedzy o innych kulturach, nawet jeśli odbywa się ono nie tylko przez nauczanie, ale także przez osobiste przeżycie i doświadczenie. Posiadanie wiedzy nie jest jednoznaczne z akceptacją odmienności. Szkoła potrzebuje takiego modelu edukacji, który przygotuje społeczeństwo na przyjęcie inności, różnorodności, nauczy otwartości i tolerancji.

Głównymi przesłankami programowymi edukacji kulturalnej dla zintegrowanej Europy są:

- nowoczesna refleksja nad wielorakimi wartościami sztuki europejskiej, możliwościami jej wpływu na rozwijanie zindywidualizowanej osobowości w sferze intelektualnej, moralno-społecznej oraz inspirowanie ekspresji i postawy twórczej;
- zmiany w systemie edukacji europejskiej (idee uznawane za naczelną w perspektywie XXI wieku oraz treści wynikające z aktualnych przemian cywilizacyjno-kulturowych, jakie dokonują się w Europie i na świecie, będą dalej podlegać prawom postępu, bo ewolucja jest cechą rzeczywistości);
- tradycje społeczno-wychowawcze sztuki, świadomość roli, jaką odegrała w dziejach kultury europejskiej, w przenoszeniu dziedzictwa kulturowego w czasie i uniwersalizacji wartości oraz w zaspokajaniu osobowych i społecznych potrzeb człowieka i narodu;
- wykorzystanie wartości sztuki w procesie dydaktycznym i wychowawczym (w sensie wytworów sztuki czy warsztatu) dla stymulowania rozwoju osobowości, zarówno w zakresie kultury estetycznej, jak i we wszystkich innych zakresach ludzkich przeżyć i działań¹⁹⁵.

Elementem zbieżnym w trzech typach - edukacji narodowej, regionalnej i europejskiej - jest ugruntowanie wartości humanistycznych i cywilizacyjnych. Każdy naród powinien chronić swoje oryginalne wartości kulturowe w momencie zacierania się różnic w procesie integracyjnym z Europą i światem, a także dostrzegać związku własnego dziedzictwa kulturowego z dziedzictwem Europy.

¹⁹⁴ Ibid.

¹⁹⁵ Ibid., s. 17.

Uogólniając, można powiedzieć, że edukacja regionalna, którą można rozumieć jako ogół wpływów i wzajemnych oddziaływań na siebie jednostek i grup społecznych w obrębie określonego terytorialnie regionu i w ramach zachodzącej tam komunikacji społecznej, a przede wszystkim dzięki wykorzystaniu dziedzictwa kulturowego, zmierza do kształtowania świadomych i twórczych członków wspólnoty lokalnej, regionalnej, etnicznej, narodowej, europejskiej, wyznaniowej, kulturowej¹⁹⁶.

W edukacji chodzi o odwołanie się do tego wszystkiego, co jest chlubne w dziejach Polski i Europy, co decydowało o ich humanistycznym etosie, a zatem do wartości klasycznych, które są szczególnie potrzebne nie tylko w budowie integracji europejskiej, ale także w pokojowym współistnieniu ludzi całego globu. W tym kontekście znaczenia edukacyjnego nabiera dialog między kulturami i postulat wychowania dla demokracji jako ustroju zapewniającego pokojową koegzystencję wszystkich ludzi w duchu samorządności, tolerancji oraz zrozumienia dla odrębności i inności, poszanowania praw człowieka¹⁹⁷.

Istotę regionalizmu polskiego i jego znaczenie w życiu publicznym niezwykle wymownie wyraża Karta Regionalizmu Polskiego, uchwalona na V kongresie Regionalnych Towarzystw Kultury we Wrocławiu 25 września 1994 roku. Czytamy w niej: *„Tym, co sprawia, że czujemy się członkami narodu, jest poczucie wspólnoty terytorialnej, na które składają się: dziedzictwo historyczne, religijne, społeczno-kulturalne, a zwłaszcza język. Świadomość ta budzi się i rozwija już od dzieciństwa w środowisku rodzinnym i sąsiedzkim. Ten niewielki obszar zajmowany przez społeczność lokalną to „mała ojczyzna”. Dla każdego człowieka stanowi on punkt wyjścia do formowania się jego postaw... Szczególna rola w podtrzymywaniu i kształtowaniu świadomości lokalnej i regionalnej przypada systemowi edukacji. Programy nauczania szkół wszystkich szczebli powinny szeroko uwzględniać tematykę regionalną. Treści regionalne powinny stanowić istotną część programów*

¹⁹⁶ Ibid., s. 20.

¹⁹⁷ Janusz Gajda. Europejskość i polskość jako kategoria wspólnotowych wartości transmisji dziedzictwa kulturowego jednoczącej się Europy // In: Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego : globalizm versus regionalizm / red. Jerzy Nikitorowicz, Jerzy Halicki, Jolanta Muszyńska. – Białystok, 2003 ,s. 43.

*działalności instytucji i organizacji życia kulturalnego, w szczególności muzeów, bibliotek i domów kultury*¹⁹⁸.

Prawo międzynarodowe winno respektować prawo konstytucyjne poszczególnych państw, w tym polskie ustawodawstwo. Konstytucja RP w sposób wyraźny podkreśla wartości dziedzictwa narodowego. Precyzuje: „*my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej wdzięczni naszym przodkom za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach [jesteśmy] zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponadtysiącletniego dorobku*”¹⁹⁹.

Obowiązkiem szkoły w Polsce jest takie kształtowanie i wychowanie, które służy rozwijaniu u młodzieży poczucia odpowiedzialności, miłości ojczyzny oraz poszanowania dla polskiego dziedzictwa kulturowego, przy jednoczesnym otwarciu się na wartości kultur Europy i świata²⁰⁰.

O potrzebie edukacji w zakresie regionalnego i etnicznego dziedzictwa kulturowego wypowiada się jednoznacznie społeczność międzynarodowa. Wśród podstawowych praw zawartych w Deklaracji Praw Człowieka wymienia się prawo do swobodnego uczestnictwa w życiu społeczeństwa do własnej regionalnej oraz etnicznej kultury. Podobnie określa prawa człowieka Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, głosząc prawo każdej osoby do własnego języka i wierzeń²⁰¹. O ochronie dziedzictwa mówią liczne dokumenty międzynarodowe, w tym:

- *Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności* (dokument Rady Europy – 1950 rok);
- *Rekomendacja o Ochronie Folkloru i Sztuki Ludowej*, uchwalona na 25. sesji Konferencji Generalnej UNESCO w Paryżu, w dniu 15 listopada 1989 roku;
- *Rekomendacja No. R(98)5 Komitetu Ministrów do Krajów Członkowskich*, dotycząca edukacji w zakresie dziedzictwa, przyjęta przez Komitet Ministrów dnia 17 marca 1998 roku na 623. spotkaniu zastępców ministrów;

¹⁹⁸ Piotr Bilnik. Edukacja regionalna w aspekcie normatywnym // W: Nauczanie blokowe i zintegrowane w praktyce szkolnej / red. Tadeusz Srogosz, Beata Urbanowicz. – Częstochowa, 2003, s. 208.

¹⁹⁹ Ibid., s. 209.

²⁰⁰ Ibid.

²⁰¹ Ibid.

- Dokument Krakowskiego Sympozjum na temat dziedzictwa kulturalnego państw uczestniczących w KBWE dnia 7 czerwca 1991 roku;
- *Europejska Karta Języków Regionalnych i Mniejszościowych* (dokument Rady Europy z 1992 roku);
- *Ateńska Karta Praw Mniejszości*, uchwalona przez Europejski Kongres Praw Mniejszości i Narodów, w dniach 10-13 grudnia 1992 roku w Atenach;
- *Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych* (dokument Rady Europy, ratyfikowany przez Parlament RP w maju 2000 roku)²⁰².

1.3. Szkoła – środowisko zmian edukacji kulturalnej

Przez długi czas polska szkoła, a wraz z nią reprezentujący ją nauczyciele, funkcjonowali w warunkach wysokiej jednoznaczności kultury i szerokiej, ogólnospołecznej kultury szkolnej. W kulturze we wszystkich jej zakresach system oświaty nastawia się na głęboką transformację. W szkolnictwie skoncentrowano się na rozpoznaniu warunków zgodnych z nowym trendem kulturowym (zadanie rozumienia). Po drugie, uznano, że należy wypracować sposoby działania, które pozwolą uczniom zyskać pożądane na rynku pracy kompetencje, pozwalające im satysfakcjonująco odnaleźć się w zmieniającej się rzeczywistości (zadanie funkcji społecznej)²⁰³.

Model wiedzy i jej przekazu, wokół których tradycyjnie do końca XX wieku budowano system oświatowy i codzienną praktykę szkoły, wsparty zastał przez empirię naukową, jako jedyną racjonalną podstawę. Szkoła zawsze powodowała unifikację sylwetki ucznia i modelu oczekiwanego sposobu myślenia. Szttywno i technologicznie rozumiana metodyczność nauczania - monolog ze strony nauczycieli i sukces ucznia podczas egzekwowania wiadomości oraz umiejętności - warunkowały obu stronom karierę szkolną. Zakładano, iż każdej czynności nauczyciela odpowiadają odpowiednie czynności ucznia, które po pewnym czasie dają sumaryczny, łatwy do przewidzenia efekt rozwojowy. Cel kształcenia wyrażono

²⁰² Ibid., s. 209-210.

²⁰³ Dorota Klus-Stańska. Nauczyciel wobec utraty jednoznaczności kultury. Pojęcie wyzwania czy ucieczka // W: Społeczno-kulturowe konteksty edukacji nauczycieli i pedagogów. – Warszawa, 2003, s.47.

w postaci zbioru informacji i umiejętności zaprogramowanych w odgórnie zatwierdzonych podręcznikach. Profil kształcenia traktowany był jako bezdyskusyjny, wymierny i kanoniczny. W deklaracjach waloryzujących szkołę eksponowano jej ewolucyjny charakter, naukowość metody i prorozwojowość²⁰⁴. Tymczasem badania porównawcze efektów osiąganych w polskiej szkole, na tle innych krajów, odśłoniły słabości utartych procedur dydaktyczno-wychowawczych w Polsce w stosunku do Europy, ale też Europy w porównaniu z osiągnięciami największych potentatów gospodarczych Zachodu i Wschodu (USA, Chiny).

Dynamika permanentnych zmian, ich zagęszczenie w stosunkowo krótkim odcinku czasu oraz niezwykle szeroki ich zakres są unikatowe w polskiej historii edukowania młodych pokoleń. Przemiany wywołane przez narastanie nadziei społecznych związanych z osiągnięciami nauki i techniki, jakimi dysponował świat zachodni zderzają się z lękami wyzwalanymi przez procesy globalizacyjne. Niekontrolowana eksplozja informacyjna i komunikacyjna, globalne zagrożenia terroryzmem, nieznane wcześniej choroby, w tym również cywilizacyjne - to tylko niektóre z problemów nękających ludzkość w ogóle, odczuwane także w różnym stopniu w Polsce.

Nauczyciele mogą być bardziej lub mniej świadomi zachodzących zjawisk, lecz nie mogą ich ignorować, muszą je w działalności edukacyjnej brać pod uwagę, radzić sobie z nową sytuacją, podnosić własny profesjonalizm i zawodową adekwatność kulturową. Może też mimo wszystko wystąpić zespół zachowań kompensacyjnych, do których dochodzi, gdy nauczyciel nie radząc sobie z powinnościami zawodowymi, wybierze cele zastępcze (znane są przykłady takie, jak gromadzenie zaświadczeń o ukończonych kursach, coroczne zmiany podręczników, angażowanie się w aktywność zebraniową itp.), chociaż powinien szukać nowych intelektualnych i pedagogicznych kompetencji i kreować adekwatną kulturę szkolną, sprzyjać rozmaitym korektom funkcjonowania szkoły²⁰⁵.

Rozwijanie świadomości refleksyjnej u nauczycieli zachodzi pod warunkiem ich wysokiej wiedzy ogólnej, aktywności intelektualnej, orientacji w osiągnięciach nauki, nowych przejawach humanistyki i życia społecznego. Chociaż nauczyciele są

²⁰⁴ Ibid., s. 49.

²⁰⁵ Ibid., s. 51.

świadomości transformacji kultury, to prawdopodobnie wiążą ją bardziej z decyzjami administracyjnymi. Trudność poszukiwania odpowiedzi na pytanie o stosunek do zmian polega na tym, iż kadre pedagogiczną często charakteryzuje głęboka niespójność mentalna między deklaracjami a codzienną praktyką w pracy. Okazują się grupą zawodową stosującą techniki „dwójmyślenia”. Polegają one na swobodnym żonglowaniu terminologią, hasłami i założeniami opcji pedagogicznych uznawanych za pożądane, z jednoczesnym uporczywym stosowaniem w praktyce działań silnie zakorzenionych w deklaratywnie tylko odrzucanej pedagogice tradycyjnej. Innymi słowy, nauczyciel wyraża na przykład gorącą akceptację dla aktywności i samodzielności ucznia, jego myślenia krytycznego i twórczego, w tym samym czasie na lekcjach sterując jego działaniem krok po kroku; ogranicza się do zawartości podręcznika i dyktuje notatki do zapisania w zeszytach i taką interpretację egzekwuje, co znajduje potwierdzenie w zachowaniach. W ostatnim okresie mamy do czynienia w Polsce ze zjawiskiem lawinowego organizowania kursów i masowego dokształcania się nauczycieli, związanego z podnoszeniem kwalifikacji. Jeśli chodzi o kompetencje, często obserwujemy rozbieżność między zachowaniami, jakie nauczyciele opisują jako stosowane przez siebie w klasie szkolnej, a działaniami, jakie faktycznie podejmują, czyli nie zawsze do końca rozumieją, jaki charakter mają ich czynności na lekcjach²⁰⁶. Nie wystarcza więc, że są świadomi zachodzących zmian w edukacji i stojących przed nimi nowych zadań, skoro traktują je często jako wymóg administracyjny. Opowiadają się za profesjonalizmem bliżej niesprecyzowanym, np. „nowoczesnym”, „dzisiejszym”, „zgodnym z zaleceniami”. Są gotowi podejmować wysiłek odchodzenia od dawnych strategii działania na lekcji, ale ich innowacje często mają charakter pozorny.

Wszystko to wskazuje, że szkoła ostatnich lat jest częściej miejscem reakcji ucieczkowych, choć nie tyle spowodowanych świadomą decyzją, ile raczej brakiem koncepcji, czym szkoła mogłaby być. Zgoda na postulaty nie idzie w parze z umiejętnością choćby wyobrażenia sobie praktycznych działań w czasie lekcji rzeczywiście odmiennych w warstwie pedagogicznej i kulturowej²⁰⁷. Wypromowani uczniowie, opuszczający szkoły różnego rodzaju, muszą bezwzględnie zostać

²⁰⁶ Ibid., s. 52-53.

²⁰⁷ Ibid., s. 54.

wyposażeni w społeczne narzędzie wiedzy o własnych możliwościach przystosowania się (adaptacji) w ramach ich społecznej lokalizacji na rynku pracy, satysfakcjonującej partycypacji w narodowej i europejskiej kulturze, możliwości kreatywnego rozwoju. Potrzebują pełnej informacji o specyfice zatrudnienia na terenie wszystkich państw w ich granicach i w przestrzeni regionów kontynentu, a także występujących w życiu społecznym form organizacyjnych. Dla unowocześnienia i rozwoju edukacji pilną kwestią wydaje się być potrzeba instytucjonalizacji nowej etyki globalnej i kulturowego wzmocnienia wymiany myśli i dóbr. Realizacja strategicznych celów oświaty wymaga podjęcia wspólnych działań zmierzających do określenia idei edukacyjnych we wszystkich systemach szkolnych Europy i uwzględniania w ich treściach wielu nowych zagadnień niepoddanych uprzedniej analizie²⁰⁸. Wobec takich priorytetów zasadne wydaje się pytanie: czy jeszcze ma rację bytu regionalizm, a jeśli tak, to jaka ma być jego rola?

²⁰⁸ Andrzej Radziejewicz-Winnicki. Urbanizacja versus globalizacja. Edukacja w obliczu marginalizacji społecznej // *Auxilium Sociale* 2004, nr 1, s. 10-21.

ROZDZIAŁ IV

Regionalizm w oświacie polskiej po 2008 roku

4.1. Edukacja regionalna w świetle obowiązującej podstawy programowej

Edukacja wciąż pozostaje pod wpływem zjawisk i procesów społecznych, politycznych, ekonomicznych, kulturowych. W polskiej oświacie zachodzą liczne przemiany w organizacji i przebiegu kształcenia, modyfikacji programów nauczania, wprowadzaniu do procesu nauczania nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych. Zmiany w edukacji dostosowywane są do wymogów i standardów europejskiej polityki oświatowej. Według Ministerstwa Edukacji Narodowej głównym celem rozwoju edukacji w Polsce ma być podniesienie poziomu wykształcenia społeczeństwa, wyrównanie szans edukacyjnych, dostosowanie treści i sposobów nauczania do możliwości ucznia oraz do wyzwań zmieniającego się świata. Działaniami służącymi realizacji powyższych zamierzeń mają być m.in.: upowszechnianie edukacji przedszkolnej, zmiany programowe, zwiększenie roli edukacji kulturalnej, rozwój systemu kształcenia na odległość²⁰⁹. W strategii systemu edukacji na lata 2007-2013 założono, że w Polsce integralny system kształcenia oraz wychowania miał m. in. przygotowywać do aktywnego i odpowiedzialnego uczestniczenia w życiu społecznym, kulturalnym i gospodarczym – w obszarze lokalnym, narodowym, globalnym. Realizatorami przyjętej strategii uczyniono współdziałające ze sobą, choć zachowujące odrębne kompetencje i tożsamość organy administracji rządowej i samorządowej, szkoły, uczelnie wyższe i placówki oświatowe, licząc, że partnerzy i instytucje społeczne, pracodawcy, organizacje pozarządowe, partie polityczne, kościoły będą wspierać owe szczytne cele²¹⁰.

²⁰⁹ Mirosław Sawicki. Strategia rozwoju edukacji na lata 2007-2013 [online] [dostęp: 14.05.2012].
Dostępny w Internecie: http://zbc.ksiaznica.szczecin.pl/Content/1936/161513_C.pdf.

²¹⁰ Bożena Kubiczek. Czynniki warunkujące efektywność procesu kształcenia // *Biuletyn Oświatowy* 2011, nr 6, s.55-56.

W roku szkolnym 2009/2010 wprowadzono do przedszkoli, pierwszych klas szkół podstawowych i pierwszych klas gimnazjów nową podstawę programową kształcenia ogólnego (*Rozporządzenie MEN z 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*, Dz. U. z 2009 r. nr 4, poz. 17). Jej głównymi założeniami były spójność programowa i wyrażone w języku wymagań cele kształcenia. W podstawie programowej sformułowano także zalecane warunki, a także sposób realizacji każdego z przedmiotów i edukacji na wszystkich etapach kształcenia²¹¹.

W myśl powyższego rozporządzenia jednym z najważniejszych zadań szkoły podstawowej jest kształcenie umiejętności posługiwania się językiem polskim, w tym dbałość o wzbogacanie zasobu słownictwa uczniów. Ważnym zadaniem szkoły w pierwszym i drugim etapie kształcenia (klasy I-III i IV-VI) jest również przygotowanie uczniów do życia w społeczeństwie informacyjnym. Nauczyciele powinni stwarzać uczniom warunki do nabywania umiejętności wyszukiwania, porządkowania i wykorzystywania informacji z różnych źródeł, z zastosowaniem technologii informacyjno-komunikacyjnych na zajęciach z objętych programem przedmiotów. W procesie kształcenia ogólnego szkoła podstawowa ma utrwalać u uczniów postawy sprzyjające ich dalszemu rozwojowi indywidualnemu i społecznemu, takie jak: uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, gotowość do uczestnictwa w kulturze, kreatywność indywidualna oraz przystosowanie do pracy zespołowej.

W rozwoju społecznym za bardzo ważne uznano kształtowanie postawy obywatelskiej, poszanowania tradycji i kultury własnego narodu oraz innych społeczności. Od szkoły oczekiwano podejmowania odpowiednich kroków w celu zapobiegania wszelkiej dyskryminacji²¹².

²¹¹ Ośrodek Rozwoju Edukacji (Warszawa). Informacja o wynikach monitorowania wdrażania podstawy programowej wychowania przedszkolnego i kształcenia ogólnego w roku szkolnym 2009/2010 [online] [dostęp: 01.06.2012]. Dostępny w Internecie: http://www.ore.edu.pl/strona-ore/index.php?option=com_content&view=article&id=493:monitorowanie-wdraania-podstawy-programowej&catid=167:monitorowanie-podstawy-programowejaktualnoci&Itemid=1639.

²¹² Ministerstwo Edukacji Narodowej (Warszawa). Edukacja przedszkolna i wczesnoszkolna. T. 1 [online] [dostęp: 02.06.2012]. Dostępny w Internecie: http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=2063%3Atom-1-

Po ukończeniu szkoły podstawowej uczeń kontynuuje kształcenie ogólne na III i IV etapie edukacyjnym. Trzeci etap dotyczy gimnazjum, natomiast czwarty – szkoły ponadgimnazjalnej. Jako najważniejsze zadanie szkoły na tych etapach edukacyjnych wpisano kształcenie umiejętności posługiwania się językiem polskim, w tym dbałość o wzbogacanie zasobu słownictwa uczniów. Nauczyciele przygotowują w tej fazie ucznia do życia w społeczeństwie informacyjnym. Ponieważ środki społecznego przekazu odgrywają coraz większą rolę zarówno w życiu społecznym, jak i indywidualnym, każdy nauczyciel powinien poświęcić dużo uwagi edukacji medialnej, czyli wychowaniu uczniów do właściwego wykorzystania i odbioru mediów. Ważnym celem działalności szkoły na poziomie gimnazjalnym i ponadgimnazjalnym stało się nauczanie języków obcych. Nauczyciele powinni poświęcić odpowiednio dużo uwagi efektywności kształcenia w zakresie nauk przyrodniczych i ścisłych – zgodnie z priorytetami tzw. strategii lizbońskiej²¹³.

W procesie kształcenia ogólnego szkoła na III i IV etapie edukacyjnym kształtuje u uczniów postawy sprzyjające ich dalszemu rozwojowi indywidualnemu i społecznemu. Podobnie jak w pierwszym etapie kształcenia, w podstawie programowej nauczyciele muszą realizować zapisy dotyczące kształtowania pozytywnych wartości narodowych, patriotycznych, a zarazem poszanowania dla innych kultur i tradycji.

Podstawa programowa łączy edukację w gimnazjum z nauką w szkole ponadgimnazjalnej. Wprowadzono nowe rozwiązania dotyczące wyboru przedmiotów na poziomie rozszerzonym i zajęcia uzupełniające. Zlikwidowano natomiast ścieżki edukacyjne. Zmodyfikowana została forma podstawy programowej: osiągnięcia ucznia zapisano w postaci szczegółowych wymagań edukacyjnych.

W świetle rozporządzenia kształcenie ogólne na III i IV etapie uznano za spójną całość pod względem programowym. Uczeń kształci się w zakresie

[edukacja-przedszkolna-i-wczesnoszkolna&catid=230%3Akształcenie-i-kadra-kształcenie-ogolne-podstawa-programowa&Itemid=290](#). Dostęp 2 czerwca 2012 r.

²¹³ Strategią lizbońską nazywany jest program prac dotyczący realizacji przyszłych celów systemów edukacji pt. *Edukacja w Europie: różne systemy - wspólne cele do roku 2010*. Program rozwoju systemów edukacji przyjęli w 2002 r. ministrowie edukacji z krajów Unii Europejskiej. Przyjęto w nim trzy cele strategiczne, pierwszy z nich to poprawa jakości i efektywności systemów edukacji, m.in. rozwijanie kompetencji i umiejętności potrzebnych dla społeczeństwa wiedzy. *Źródło*: Monika Nagowska. Nowa podstawa programowa z pomocą biblioteki szkolnej. – Warszawa, 2010, s. 9.

podstawowym w trzech klasach gimnazjum i w klasie pierwszej szkoły ponadgimnazjalnej (liceum, technikum). Od klasy drugiej szkoły ponadgimnazjalnej zaczyna zdobywać kompetencje w wybranym kierunku - może rozwijać w rozszerzonym zakresie swoją wiedzę z przedmiotów humanistycznych lub przyrodniczych. W konsekwencji od klasy drugiej uczęszcza na lekcje języka polskiego, matematyki, dwóch języków obcych i wychowania fizycznego oraz na zajęcia z wybranych przedmiotów, którymi się szczególnie zainteresował (humanistycznych lub przyrodniczych), a ponadto na zajęcia uzupełniające. Oprócz treści uzupełniających - takich jak zajęcia artystyczne, ekonomia w praktyce – do podstawy programowej na poziomie szkoły ponadgimnazjalnej wprowadzono wiedzę o przyrodzie oraz o historii i społeczeństwie. Bloki przedmiotowe w zakresie rozszerzonym przypisane zostały uczniowi zależnie od dokonanego wyboru.

W obowiązującej podstawie programowej nie uwzględniono tzw. ścieżek edukacyjnych. U niektórych dydaktyków fakt ten wzbudził niepokój i zrodził wiele wątpliwości wywołanych tą decyzją. Ścieżki edukacyjne w praktyce stanowiły formę nauczania interdyscyplinarnego, uzupełniając poszczególne dziedziny wiedzy nową, dodatkową tematyką. Treści poszczególnych ścieżek edukacyjnych poddano wnikliwej analizie. Ogromna ich większość została włączona do podstaw programowych poszczególnych przedmiotów²¹⁴.

Każdy nauczyciel po zmianie przyjętej w 2008 roku (faktycznie od roku 2009/2010) został zobowiązany do zrealizowania całej podstawy programowej ze swojego przedmiotu. Włączenie treści ścieżek do podstaw programowych z poszczególnych przedmiotów gwarantuje, że będą one realizowane we wszystkich szkołach. Tym samym zlikwidowano problem dowolności wyboru i realizacji treści ścieżek edukacyjnych w różnych szkołach. Podejście tego typu daje taką samą szansę wszystkim uczniom w każdej szkole. Podczas realizacji planów w ramach przedmiotu nauczyciel na bieżąco monitoruje osiągnięcia edukacyjne swoich uczniów, kontroluje i ocenia²¹⁵.

²¹⁴ Monika Nagowska. Nowa podstawa programowa..., s. 7-10.

²¹⁵ Ibid.

Likwidacja ścieżek edukacyjnych wywołała wiele krytycznych opinii ze strony nauczycieli w odniesieniu do rozporządzenia. Także liczne organizacje i stowarzyszenia regionalne wyrażały swoje niezadowolenie w związku z likwidacją ścieżki *Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie*. Organizacje regionalne postulowały do Ministra Edukacji Narodowej ponowne rozszerzenie treści regionalnych w podstawie programowej: *„Nowe zapisy w Podstawie programowej kształcenia ogólnego spowodowały znaczne ograniczenie zagadnień, które do tej pory dobrze służyły budowaniu więzi młodego człowieka z regionem, kształtowaniu jego poczucia zakorzenienia w konkretnym miejscu i konkretnej wspólnocie. Zmiany te odnoszą się do wszystkich etapów kształcenia, zwłaszcza jednak do II i III etapu edukacyjnego. Uczeń szkoły podstawowej, odbierający rzeczywistość tu i teraz, jest szczególnie wrażliwy na bogactwo najbliższego otoczenia, tradycję i kulturę funkcjonującą w rodzinie, sąsiedztwie, miejscowości i okolicy. Ważne jest zatem budowanie u niego więzi z rodzinną ziemią i najbliższą wspólnotą, co ugruntowuje tożsamość, zapobiega wyobcowaniu, zwłaszcza w obserwowanych współcześnie, coraz częstszych migracjach i emigracjach całych rodzin. [...] Znajdujące się w Podstawie... sformułowania ogólne, sporadyczne, nie osadzone w kontekście, nie gwarantują skuteczności kształcenia sprzyjającemu tożsamościowemu zakorzenieniu młodego człowieka. Niezwykle ważny jest aksjologiczny wymiar edukacji regionalnej i uświadomienie uczniom wielorakich wartości tkwiących we własnym regionie w kontekście wartości narodowych i europejskich”²¹⁶.*

Nauczyciele, bibliotekarze oraz inni pracownicy oświaty, którzy realizowali wcześniej ścieżkę z zakresu edukacji regionalnej, stanęli przed problemem: czy nadal powinni i mogą przekazywać treści natury regionalnej dzieciom i młodzieży na zajęciach lekcyjnych lub pozaszkolnych? Analizując obowiązującą podstawę programową, można zauważyć, iż zagadnienia związane z regionalizmem zostały włączone w różnorodne wytyczne poszczególnych przedmiotów nauczania.

²¹⁶ Związek Górnośląski (Katowice). Stanowisko Związku Górnośląskiego w sprawie edukacji regionalnej w kontekście nowej podstawy programowej z dnia 10 lutego 2009 r. [online] [dostęp: 11. 05. 2012]. Dostępny w Internecie: http://www.zg.org.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=75&Itemid=87&limitstart=10.

Nauczyciel musi sam realizować, ale też wybrać treści regionalne z podstawy programowej i zaplanować je we własnym przedmiocie, zwykle w ramach *historii i społeczeństwa, języka polskiego, historii, geografii* (w zależności od poziomu nauczania).

Nadrzędnym celem działań edukacyjnych szkoły podstawowej jest wszechstronny rozwój ucznia. Szkoła ma w szczególności zapewnić uczniom poznawanie dziedzictwa kultury narodowej, postrzeganej w perspektywie europejskiej. Edukacja regionalna w szkole podstawowej - wspomagając rozwój dziecka jako osoby i wprowadzając go w arkana życia społecznego - ma na celu przede wszystkim: wzmacniać poczucie tożsamości kulturowej, historycznej, etnicznej i narodowej; zapewniać opiekę i wspomagać rozwój dziecka w przyjaznym, bezpiecznym i zdrowym środowisku, w poczuciu więzi z rodziną; uwzględniać indywidualne potrzeby ucznia i troszczyć się o zapewnienie równych szans; stwarzać warunki do rozwijania samodzielności, obowiązkowości, podejmowania odpowiedzialności za siebie i najbliższe otoczenie, jak również przygotować do indywidualnego i grupowego działania na rzecz innych.

W szkole podstawowej szczególnie ważne jest stwarzanie przyjaznej atmosfery i pomaganie dziecku w dobrym funkcjonowaniu w atmosferze społeczności szkolnej. Zadania szkoły wyznaczone przez MEN obejmują: uświadamianie uczniom, że wspólnoty takie jak rodzina, środowisko lokalne i ojczyzna uznawane są za posiadające wielką wartość w życiu każdego człowieka i że każdy ma wobec tych wspólnot obowiązki; do szkoły należy uczenie zwyczajów, obyczajów i właściwych zachowań w środowisku rodzinnym, wobec kolegów szkolnych i nauczycieli²¹⁷. W rozwoju społecznym bardzo ważne jest kształtowanie postawy obywatelskiej, postawy poszanowania tradycji i kultury własnego narodu, a także postawy poszanowania dla innych kultur i tradycji. Szkoła podejmuje odpowiednie kroki w celu zapobiegania wszelkiej dyskryminacji²¹⁸. Począwszy od

²¹⁷ Alina Szczurek-Boruta. *Poznajemy region, kształtujemy otwartość na dziedzictwo kultury narodowej i europejskiej* // W: *Dzieci w procesie kształtowania postaw kulturowych : przewodnik po ścieżkach edukacji regionalnej wielo- i międzykulturowej (materiały dla nauczycieli przedszkoli i szkół podstawowych)*. – Katowice, 2011, s. 96.

²¹⁸ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz. U. z dnia 15 stycznia 2009 r. Nr 4, poz. 17. Załącznik nr 2.

pierwszego etapu kształcenia, dzieci mogą uczęszczać na przykład (i tak się dzieje) na przedmiot *język regionalny* (na język kaszubski²¹⁹ czy śląski), w zależności od regionu. Nauczanie języka może odbywać się w formie tradycyjnych zajęć oraz podczas wycieczek organizowanych przez nauczyciela. W zakresie edukacji plastycznej dzieci tworzą przedmioty charakterystyczne dla sztuki ludowej środowiska, w którym mieszkają; określają swoją przynależność kulturową przez kontakt z wybranymi dziełami artystycznymi, zabytkami i z tradycją w kręgu rodzinnym, szkolnym i lokalnym; uczestniczą w życiu kulturalnym tych środowisk, znają placówki działające na ich rzecz. Treści programowe edukacji społecznej dotyczą: znajomości statusu administracyjnego swojej miejscowości (gmina, wieś, miasto), poznania przez ucznia najbliższej okolicy, jej ważniejszych obiektów, tradycji; uczeń wie, w jakim regionie mieszka; uczestniczy w wydarzeniach organizowanych przez lokalną społeczność. Dziecko kończące klasę trzecią potrafi wymienić zwierzęta i rośliny typowe dla wybranych regionów Polski (zalecano by uczeń wiedzę przyrodniczą zdobywał także w środowisku pozaszkolnym)²²⁰.

W kolejnym etapie edukacyjnym, w klasach IV-VI szkoły podstawowej, nauczyciele dostrzegają również zagadnienia z zakresu edukacji regionalnej. Najszerzej uwidocznione zostały w przedmiocie *historia i społeczeństwo*. W jego treściach występuje termin „mała ojczyzna”. W wymaganiach szczegółowych uczeń wykonuje szereg praktycznych ćwiczeń:

- opisuje swoją „małą ojczyznę”, uwzględniając tradycję historyczno-kulturową i problemy społeczno-gospodarcze;
- zbiera informacje o rozmaitych formach upamiętniania postaci i wydarzeń z przeszłości „małej ojczyzny”;

²¹⁹ Przedmiot język mniejszości narodowej lub etnicznej oraz przedmiot język regionalny – język kaszubski jest realizowany w szkołach (oddziałach) z nauczaniem języka mniejszości narodowych lub etnicznych oraz języka regionalnego – języka kaszubskiego, zgodnie z rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 listopada 2007 r. w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym (Dz. U. Nr 214, poz. 1579).

²²⁰ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego... Op. cit.

- wskazuje na planie geograficzną lokalizację miejscowości, siedzibę władz samorządowych i na przykładach omawia zakres działań oraz sposoby powoływania władz;

- wyraża opinię na temat kultywowania tradycji i gromadzenia pamiątek rodzinnych.

Treści przyrodnicze dotyczą głównie orientacji w otaczającej ucznia specyficznej przestrzeni przyrodniczej i kulturowej. Uczeń poznaje parki narodowe, umie wskazać przykłady występujących w najbliższej okolicy rezerwatów i pomników przyrody oraz gatunków objętych ochroną. Podobnie jak w I etapie kształcenia, również w II etapie znalazły się zapisy związane z przekazem wartości i tradycji w rodzinie, wspólnego świętowania, kształtowania poczucia własnej tożsamości i otwartości wobec innych kultur. W rozporządzeniu zaleca się, aby szkoła stwarzała możliwości czynnego uczestnictwa uczniów w kulturze – w wystawach i wydarzeniach artystycznych organizowanych w szkole i poza nią²²¹.

Zagadnienia związane z regionem i lokalną wspólnotą nauczyciele odnajdą także w podstawie programowej dla III i IV etapów kształcenia.

Koncepcja wymagań na III etapie edukacyjnym opiera się na odejściu od dominacji geografii ogólnej: fizycznej i społeczno-ekonomicznej, na rzecz geografii regionalnej (łatwiejszej i bardziej interesującej dla ucznia na tym poziomie edukacyjnym). Na podstawie wybranych regionów uczeń powinien poznać podstawy geografii ogólnej, zróżnicowanie środowiska przyrodniczego i społeczno-kulturowego regionów oraz sposoby gospodarowania na świecie. Wskazane jest, by uczeń w większym zakresie korzystał z bezpośrednich obserwacji w trakcie zajęć terenowych oraz wycieczek.

Na IV etapie edukacyjnym program nauczania zróżnicowano, przewidując zakres podstawowy lub rozszerzony: poziom tylko podstawowy osiągną m.in.: *wiedza o kulturze, etyka*; kompetencje w zakresie podstawowym i w zakresie rozszerzonym zaplanowano w nauczaniu np. języka polskiego, mowy mniejszości narodowej lub etnicznej oraz języka regionalnego (język kaszubski); a wyłącznie w zakresie rozszerzonym nauczanie obejmuje przedmioty: *historia muzyki, historia sztuki, język łaciński i kultura antyczna, filozofia*.

²²¹ Ibid.

W treści przedmiotów *wiedza o kulturze, historia sztuki i muzyki, język regionalny, plastyka* uwzględniono odniesienia do tematów regionalnych, podpowiadając formy, metody pracy i typy zadań:

- przygotowanie prezentacji lub innego gatunku wypowiedzi multimedialnej na tematy związane z kulturą lokalną i regionu czy szerzej, z problemami kultury współczesnej (źródła: blog, forum, strona www);
- organizację działań o charakterze kulturalnym (np. spotkania z twórcą kultury lub przedsięwzięcia artystycznego, prezentacja własnych zainteresowań, tradycji lokalnej lub regionalnej);
- dbałość o ład i estetykę otoczenia, opieka nad obiektami dziedzictwa kulturowego;
- interpretacja praktyki w kulturze z najbliższego otoczenia (klasa, szkoła, dom, osiedle, podwórko, miasto, kościół, stadion piłkarski, itp.);
- posługiwanie się pojęciami: kultura narodowa, wysoka, masowa, popularna, ludowa;
- wskazywanie relacji między kulturami: lokalną, regionalną, narodową i europejską w konkretnych dziełach sztuki i praktykach kultury.

Czerpiąc z treści przedmiotu *wiedza o społeczeństwie*, jeśli uczeń osiągnie pożądany poziom kompetencji, potrafi on podać przykłady zbiorowości, grup, społeczności i wspólnot; scharakteryzuje rodzinę i grupę rówieńniczą jako małe grupy; wyjaśni na odpowiednio przytoczonych przykładach znaczenie podstawowych norm współżycia między ludźmi, w tym wzajemności, odpowiedzialności i zaufania; scharakteryzuje formy życia szkolnej społeczności, w tym rolę samorządu uczniowskiego; wyjaśni, jak tworzą się podziały w grupie i w społeczeństwie (np. podziały na „swoich” i „obcych”) oraz poda możliwe sposoby przeciwstawiania się przejawom nietolerancji; wskaże przykłady działania organizacji pozarządowych i społecznych (od lokalnych stowarzyszeń do związków zawodowych i partii politycznych), a ponadto uzasadni ich znaczenie dla obywateli; po opracowaniu uczniowskiego projektu realizowanego indywidualnie lub w zespole – mającego na celu rozwiązanie jakiegoś problemu społeczności szkolnej lub lokalnej - powinien w miarę możliwości zrealizować go (np. jako wolontariusz), wyjaśnić, co łączy człowieka z wielką i małą ojczyzną i omówić te relacje na własnym przykładzie.

Młodzież w tym okresie ma poznać również wszystkie zagadnienia związane z podziałem administracyjnym, organizacją i funkcjonowaniem gminy, działalnością instytucji publicznych, a także organizacji pozarządowych. Uczniowie właściwie kształceni, kreatywni poznawczo, potrafią także przedstawić cechy i funkcjonowanie małej grupy społecznej (liczebność, trwałość, role w grupie, wspólne wartości i cele, podstawę poczucia jej specyfiki, metody współdziałania) oraz opisać formy aktywności obywateli w ramach społeczności lokalnej (regionu), w tym charakterystyczne dla zjawisk występujących na poziomie globalnym. W gimnazjum uczeń rozwija w sobie: ciekawość świata przez zainteresowanie własnym regionem, Polską, Europą i światem; świadomość wartości i poczucie odpowiedzialności za środowisko przyrodnicze i kulturowe własnego regionu i Polski; patriotyzm i poczucie tożsamości lokalnej, regionalnej, narodowej, przy jednoczesnym poszanowaniu innych narodów i społeczeństw, ich systemów wartości i sposobów życia²²².

W szkole ponadgimnazjalnej - w trakcie przyswajania treści przedmiotu uzupełniającego *historia i społeczeństwo* - nauczyciel poszerza wiedzę uczniów z zakresu historii politycznej, z uwzględnieniem elementów wiedzy o społeczeństwie i wiedzy o kulturze. Na tychże zajęciach można realizować bądź wątek tematyczny (czyli omówić wybrany temat we wszystkich epokach historycznych), bądź wątek epokowy (czyli omówić wszystkie zagadnienia w zakresie wybranej cezury historycznej). Dopuszcza się realizację wątku tematycznego zaproponowanego przez nauczyciela. Zajęcia przedmiotu *historia i społeczeństwo* powinny objąć co najmniej cztery takie wątki (np. cztery wątki tematyczne lub dwa wątki tematyczne i dwa wątki epokowe)²²³. Dopuszcza się również realizację innych, wybranych przez nauczyciela tematów przygotowanych w wersji programu autorskiego. Tu przewidywano okazję do realizacji treści związanych z historią regionu²²⁴.

²²² Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz. U. z dnia 15 stycznia 2009 r. Nr 4, poz. 17. Załącznik nr 4.

²²³ Ibid.

²²⁴ Małgorzata Machałek. Historia i społeczeństwo w SP [szkole podstawowej] oraz historia i wiedza o społeczeństwie w gimnazjum i szkole ponadgimnazjalnej po reformie programowej [online] [dostęp 04.06.2012 r.]. Dostępny w Internecie: http://www.wsip.pl/dla_nauczycieli/przedmioty/historia_i_wos/klub/aktualnosci/historia_i_wos_po_reformie_programowej.

Ważnym elementem jest wprowadzenie historii, geografii, przyrody i kultury regionu w obręb treści nauczanych na zajęciach języka regionalnego, co powinno być realizowane głównie przez uczestnictwo w życiu kulturalnym grupy regionalnej (Mazur, Kaszub, Podlasia, Podhala, Śląska itd.) oraz na podstawie literatury. Oprócz tego nauczyciel, w miarę odpowiedniego dysponowania posiadanego czasu, powinien korzystać w czasie lekcji z prasy w języku mniejszości czy gwarze (dialekcie) – jeśli taka jest dostępna, wydawnictw biograficznych poświęconych twórcom tej grupy kulturowej, opracowań encyklopedycznych, słowników, zbiorów pieśni i pojawiających się współczesnych utworów literackich oraz wokalnemu muzycznych. Należy zadbać o to, by dobierane teksty były zapisane w standaryzowanej pisowni języka grupy etnicznej. Natomiast przedmioty artystyczne w programie szkolnym mogą stanowić podstawę do aktywnego stworzenia lokalnej (gminnej, powiatowej, dzielnicowej) oferty.

Nauczyciel na III etapie edukacyjnym odwołuje się do umiejętności i wiedzy zdobytej przez ucznia w szkole podstawowej. Wprowadzając nowe treści nauczania, powinien wykorzystywać m.in. metody aktywizujące (np. dyskusję i debatę, dramę, projekt edukacyjny, happening). Samodzielne, aktywne i świadome wykonywanie zadań pomoże uczniom przyjąć poznawane treści jako własne. Uwzględniając zróżnicowane potrzeby edukacyjne uczniów, szkoła powinna zarówno organizować zajęcia zwiększające szanse edukacyjne dla wychowanków mających trudności w nauce języka polskiego, jak i dla uczniów, którzy mają wybitne zdolności językowe, literackie, kulturowe.

IV etap edukacyjny (szkoła ponadgimnazjalna) to czas wchodzenia młodego człowieka w dorosłe życie. Osobowość ucznia dojrzewa wówczas zarówno pod względem intelektualnym, jak i emocjonalnym, krystalizują się jego zainteresowania, wyraźnie zarysowują się cele, do których dąży. Uczeń staje się świadomym odbiorcą kultury, potrafi systematyzować swoją wiedzę o języku, tradycji i współczesności. Zajęcia z wiedzy o społeczeństwie kształtują więc u uczniów następujące postawy:

- zaangażowania w działania obywatelskie i społeczne;
- wrażliwości społecznej – gdy uczeń dostrzega przejawy niesprawiedliwości i reaguje na nie;

- odpowiedzialności – podejmując ważne działania w swojej społeczności, zachowa się konstruktywnie w sytuacjach konfliktowych;
- poczucia jedności ze wspólnotą lokalną, narodową, europejską i globalną; w odpowiednich okolicznościach da dowód otwartego patriotyzmu obywatelskiego;
- tolerancji – szanując prawo innych osób do odmiennego zdania, sposobu zachowania się, obyczajów i przekonań, jeżeli nie stwarzają zagrożenia dla ludzi; potrafi przeciwstawić się przejawom dyskryminacji²²⁵.

Wraz ze zmianą podstawy programowej przewidzianej dla kształcenia ogólnego uległa likwidacji ścieżka *edukacja regionalna - dziedzictwo kulturowe w regionie*. Analiza zapisów podstawy programowej ujawniła wiele szczegółowych wymagań związanych z kompetencjami społecznymi i obywatelskimi na wszystkich etapach kształcenia, w tym zawierających odniesienia do regionu, dowodząc, że ustawodawca docenił znaczenie środowiska lokalnego w dydaktyce i kształtowaniu postaw. Na każdym etapie procesu dydaktycznego można wyróżnić trzy kręgi tematyczne, przy których zachowano miejsce dla zagadnień regionalnych, gdyż przewidziano:

- udział w życiu kulturalnym społeczności i ochronę dziedzictwa kulturowego;
- zagadnienia społeczne dotyczące środowiska;
- problemy ochrony środowiska przyrodniczego.

Edukacja lokalna, jako odwołująca się do obszaru najbliższego uczniowi, jest systemem procesu poszerzania pola obserwacji, wprowadzając go stopniowo w świat wartości narodowych, europejskich, ogólnoludzkich. Współczesny regionalizm, zawierający elementy historyczne, geograficzne, etniczne i kulturowe, nawet społeczne i gospodarcze, znalazł miejsce w procesie wychowania i ma aspekt dydaktyczny. W dydaktyce obowiązuje zasada pogłębienia, czyli bezpośredniego poznania w toku kształcenia, a zatem wskazuje się i akcentuje miejscowe przykłady i doświadczenia. Jest to możliwe dzięki lekcjom prowadzonym poza szkołą lub w szkole, ale z użyciem oryginalnych pomocy naukowych. Pogłębianie wiedzy

²²⁵ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego [...] Załącznik nr 4

o specyfice własnego środowiska może być dokonywane przy okazji przedmiotowych zajęć z różnych dziedzin. Wówczas odniesienia do regionu i obserwacji najbliższego otoczenia ułatwiają przyswojenie wiedzy, inspirują do samodzielnych poszukiwań. Edukacja łączy się z życiem codziennym ucznia, ale może nadać omawianym zagadnieniom szerszą - narodową, europejską lub globalną - perspektywę. Wiedza zdobyta tą drogą może służyć poznaniu zjawisk ogólnonarodowych, a nawet ogólnoludzkich, w których region uczestniczy lub które w jakimś stopniu odzwierciedla. Jest to zgodne z zasadą dydaktyczną, głoszącą przechodzenie od szczegółu do ogółu, od wymiaru lokalnego przez ogólnonarodowy do ponadnarodowego²²⁶.

Opiekun – nauczyciel – wychowawca powinien być świadom, że nie jest jedynie osobą, która wykonując obowiązki zawodowe ma mechanicznie realizować treści programowe. Winien być krytykiem kultury, ewolucyjnie zmieniać i modyfikować treści, bowiem istotą jego pracy jest wypracowanie działań edukacyjnych przygotowujących wszystkich wychowanków, niezależnie od ich pochodzenia i kultury, do życia i współdziałania w świecie, w którym należy znaleźć dla siebie rolę, kształtować i zachować kulturę lokalną, regionalną i uniwersalną, pokojowej współegzystencji²²⁷.

Nauczyciel regionalista, który traktuje swój zawód jako misję wobec młodego społeczeństwa, może w swojej pracy korzystać ze sprawdzonych metod nauczania, promować u dzieci i młodzieży wartości najbliższego otoczenia i miejscowości czy regionu, wykorzystując dostępne materiały opracowywane przez liczne instytucje lokalne, np. biblioteki, muzea, redakcje czasopism, stowarzyszenia, teatry, autorów i wydawców źródeł elektronicznych i inne. Nauczyciel może stwarzać warunki, w których uczniowie mogą również uczyć innych. Ważnym elementem pracy jest ciągłe doskonalenie się i podnoszenie kompetencji przez dydaktyków, studiowanie odpowiedniej teoretycznej literatury i faktograficznych źródeł, efektywne wyszukiwanie zasobów internetowych treści regionalnej, współpraca z placówkami

²²⁶ Monika Nagowska. Nowa podstawa programowa z pomocą biblioteki... s. 62-63.

²²⁷ Jerzy Nikitorowicz. Zadania edukacji regionalnej i międzykulturowej w kreowaniu tożsamości kulturowej człowieka // *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* 2008, nr 2, s. 9.

specjalizującymi się w gromadzeniu i udostępnianiu literatury oraz źródeł wiedzy o regionie i danej miejscowości.

4.2. Wspierająca rola bibliotek w realizacji treści regionalnych przez nauczycieli

Celem edukacji regionalnej jest kształtowanie postaw związanych ze wspólnotą, tożsamością, patriotyzmem. Regionalizm nie ogranicza się więc konkretnie do wybranej dziedziny wychowania lecz pozostaje typem treści i działań obejmujących całość wychowawczych celów oraz metod. Praktykowanie regionalizmu oznacza, że zapewniona zostanie kulturowa ciągłość społeczności. Edukacja lokalna przebiega więc pomiędzy dwoma ważnymi procesami: rozwojem osobowości jednostki i rozwojem życia społecznego (jednostki w grupie). Pogłębianie wiedzy o specyfice własnego środowiska może być dokonywane przy okazji przedmiotowych zajęć z różnych dziedzin. Wówczas odniesienia do regionu i obserwacja najbliższego otoczenia ułatwiają przyswojenie wiedzy, inspirują samodzielne poszukiwania²²⁸.

Za sprawą podstawy programowej kształcenia ogólnego, obowiązującej od 2009 roku, wzrasta znaczenie biblioteki szkolnej w edukacji uczniów i w ich przygotowaniu do świadomego i efektywnego korzystania z różnorodnych źródeł informacji. Zmieniona podstawa programowa postawiła nowe wyzwania przed bibliotekami szkolnymi i pedagogicznymi, mobilizując ich kadry do aktywnego włączenia się w proces wspierania kształcenia i wychowania młodzieży. Szczególna rola przypadła bibliotekom szkolnym. Zniknęły ścieżki międzyprzedmiotowe, ale pojawiła się zachęta, kierowana do nauczycieli różnych przedmiotów, by współpracowali z biblioteką szkolną w kształtowaniu świadomego udziału w pracy na rzecz rozwoju społeczeństwa informacyjnego. W ministerialnym dokumencie stwierdzono, że: *„Realizację powyższych celów powinna wspomagać dobrze wyposażona biblioteka szkolna, dysponująca aktualnymi zbiorami, zarówno w postaci księgozbioru, jak i w postaci zasobów multimedialnych. Nauczyciele wszystkich przedmiotów powinni odwoływać się do zasobów biblioteki szkolnej i współpracować z nauczycielami bibliotekarzami w celu wszechstronnego*

²²⁸ Monika Nagowska. Podstawa programowa ...s. 63.

przygotowania uczniów do samokształcenia i świadomego wyszukiwania, selekcjonowania i wykorzystywania informacji”²²⁹.

Znacząca rola w zakresie organizacji współpracy biblioteki szkolnej z nauczycielami różnych przedmiotów należeć musi do nauczycieli bibliotekarzy. Dodatkowo, wykorzystując swoje zawodowe kompetencje i zasoby biblioteki, mogą oni koordynować współpracę i wraz z nauczycielami korelować typy treści z zakresu edukacji regionalnej w dydaktyce. Zakres tej współpracy może być bardzo szeroki, a dobór form zależny od bieżących potrzeb i możliwości szkoły. W podstawie programowej przewidziano kształtowanie kompetencji przez ogół poczynań szkoły, niejako abstrahując od podziału treści między przedmioty nauczania, w tym np. przez wyszukiwanie i analizowanie informacji, interpretację tekstów. Na tej podstawie można określić wspólne obszary działania dla projektów międzyprzedmiotowych i korelacji treści. Młodzież kończąca edukację nie zawsze bywa przygotowana do wykorzystania potencjału informacyjnego tkwiącego w dostępnych źródłach, toteż rola nauczyciela bibliotekarza w tym zakresie może być bardzo duża²³⁰.

Nauczyciele bibliotekarze z dostrzegalnym zaangażowaniem i inwencją realizują ważne zadania dydaktyczne i wychowawcze. Rola bibliotekarza w realizacji i promocji edukacji regionalnej powinna polegać przede wszystkim na utrzymaniu odpowiedniej jakości bazy księgozbioru i na zapewnieniu dostępu do źródeł online za pośrednictwem biblioteki szkolnej. W ramach edukacji regionalnej bibliotekarze i nauczyciele powinni uczyć wyszukiwania informacji, jej selekcjonowania i wartościowania, czyli właściwego doboru i wreszcie tworzenia bibliografii załącznikowej.

W obowiązującej podstawie programowej pominięto zupełnie rolę bibliotekarzy szkolnych w procesie dydaktycznym i kształceniu we współczesnej szkole. Brak zapisów na ten temat nie zwalnia jednak nauczycieli bibliotekarzy od podejmowania różnorodnych działań na rzecz wspierania edukacji młodzieży.

²²⁹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego [...] Załącznik nr 4.

²³⁰ Beata Walczak. Biblioteki szkolne i pedagogiczne w obliczu nowej podstawy programowej // *Poradnik Bibliotekarza* 2011, nr 12, s. 3.

Przecież mają również swój udział w podnoszeniu efektów kształcenia, gdyż ich zróżnicowana oferta zajęć służy realizacji podstawy programowej poszczególnych etapów kształcenia, a szczególnie upowszechnianiu umiejętności samokształcenia się uczniów (poszukiwania, gromadzenia, selekcji, dokumentowania i prezentacji informacji). Dodatkowo nauczyciele bibliotekarze – jeśli są świadomi swojej roli - systematycznie podnoszą swoje kwalifikacje i poszerzają kompetencje, doskonaląc własny warsztat przez uczestnictwo w studiach podyplomowych, kursach i szkoleniach. W pracy z uczniem najczęściej stosuje się tzw. aktywne metody oraz nowoczesne technologie. Kompetencje bibliotekarza to ogromny potencjał wart wykorzystania we współpracy z nauczycielami poszczególnych przedmiotów²³¹.

Wybór form współpracy nauczyciela bibliotekarza z nauczycielami konkretnych przedmiotów uzależniony jest od bieżących potrzeb i możliwości szkoły, przede wszystkim od wspólnych decyzji nauczycieli bibliotekarzy i nauczycieli innych specjalności. Z form współpracy nawiązywanej dla promowania treści regionalnych możemy wyróżnić takie, które nastawione są na wspólną pracę bibliotekarza i nauczyciela na rzecz ucznia (uczniów); takie, w których powstaje relacja między bibliotekarzem i uczniem w bezpośredniej ich obecności; wreszcie takie, w których bibliotekarz przygotowuje propozycje edukacyjne, oferując dostęp do wiedzy w sposób dyskretny, umożliwiając uczniowi skorzystanie z materiałów w dowolnym czasie za pośrednictwem technologii informatycznych. Warto w tym miejscu wyliczyć stosowane formy pracy.

Wspólne lekcje. Wśród działań podejmowanych w ramach współpracy z kadrą szkoły mogą odbywać się lekcje prowadzone przez nauczyciela przedmiotu i nauczyciela bibliotekarza w internetowym centrum informacji multimedialnej – jeśli szkoła takim dysponuje - lub w bibliotecznej czytelnicy, z wykorzystaniem zgromadzonych tam materiałów i sprzętu. Dzięki wspólnym lekcjom o tematyce regionalnej młodzież może zostać zaangażowana w wykonywanie ćwiczenia przemienne z podziałem na pracę przy stanowiskach komputerowych i pracę z dokumentami drukowanymi. Udział bibliotekarza w zajęciach może ograniczać się

²³¹ Ibid., s. 4.

do udzielenia technicznej pomocy nauczycielom i uczniom, wsparcia w kwestiach organizacyjnych, udostępnienia materiałów, itp.

Niejednokrotnie nauczyciel bibliotekarz zachęca innych nauczycieli do wykorzystywania lektury regionalnej podczas zajęć. Dobór tekstów powinien uwzględniać poziom rozwoju uczniów, ich potrzeby i zainteresowania oraz poziom utworów (językowy, literacki, artystyczny). Szata graficzna książki, zwłaszcza oddawanej w ręce najmłodszych czytelników, ma ogromne znaczenie dla odbioru zawartych w niej tekstów. Różnorodność bibliotecznych materiałów dotyczących problematyki lokalnej pozytywnie wpływa na wizerunek biblioteki w środowisku, co zyska znaczenie w promowaniu jej oferty²³².

Lekcje regionalne są tematycznie bardzo zróżnicowane. Często dzięki nim uczniowie poznają dawne tradycje, obyczaje, lokalny folklor, zabawy, piosenki, a nawet potrawy. Mogą porównać styl życia pradziadków i dziadków z ich własnym; współczesną architekturę miasta z minioną. Wszystkich zalet wynikających z takich zajęć dydaktycznych nie sposób wymieniwać. W piśmiennictwie spotkać można przykłady organizowania przez bibliotekarzy zajęć w muzeach regionalnych oraz bibliotekach innych niż szkolne (np. publicznych)²³³.

Organizacja uroczystości i imprez o charakterze regionalnym. Nauczyciel bibliotekarz może inicjować imprezy o tematyce regionalnej (o charakterze ogólnoszkolnym lub pozaszkolnym), takie jak: akademie, przedstawienia, uroczystości związane z ważnymi wydarzeniami historycznymi w miejscowości. W bibliotece szkolnej można stworzyć miejsce spotkań dla społeczności lokalnej (przy okazji wystaw, odczytów), kontaktować ze sobą uczestników lokalnych wydarzeń, rozpowszechniać wiadomości o charakterze regionalnym. W trakcie tych działań powstaje wizja lokalnego systemu informacyjnego, w którym najczęściej biorą udział biblioteki publiczne, ale do którego włączyć się mogą również biblioteki szkolne. Zintegrowaną koncepcję lokalnego systemu informacyjnego uznaje się za

²³² Monika Nagowska. Nowa podstawa programowa. O współpracy nauczycieli z biblioteką szkolną // *Biblioteka w szkole* 2010, nr 10, s. 6.

²³³ Anna Biernacka-Bryk. Edukacja regionalna w bibliotece szkolnej [online] [dostęp: 09.06.2012]. Dostęp w Internecie: <http://www.ebib.info/2009/106/a.php?biernacka>.

wartościową w środowisku i zalicza do bibliotecznych wartości naddanych²³⁴. Ciekawym pomysłem na rozbudzenie u uczniów zainteresowania edukacją regionalną jest przygotowanie festynów i konkursów. Podczas festynów bibliotekarz wraz z uczniami może urządzić tematyczne stanowiska, eksponując na nich tradycyjne stroje, przedmioty kultury lub wróżby, pamiątki po przodkach, regionalne potrawy. Konkursy mogą być organizowane dla uczniów konkretnej szkoły, mieć zasięg gminny lub powiatowy. Ich tematyka zwykle dotyczy historii, obyczajów, życia i twórczości zasłużonych osób²³⁵.

Projekty edukacyjne. Realizacja projektów edukacyjnych o tematyce regionalnej w bibliotece szkolnej ma na celu: wzbogacanie wiedzy i doświadczenia, podnoszenie umiejętności teoretycznych i praktycznych uczniów, podejmowanie przez uczestników samodzielnych decyzji oraz realizację autorskich pomysłów, nabywanie przez uczniów umiejętności pracy w zespole, rozbudzanie zainteresowań uczniów danym tematem, nawiązanie współpracy bibliotekarza z instytucjami kulturalnymi, oświatowymi i innymi placówkami lokalnymi, współdziałanie nauczyciela bibliotekarza z nauczycielami innych przedmiotów. Nauczyciele bibliotekarze często biorą w udział w projektach edukacyjnych realizowanych w placówce lub pełnią funkcję koordynatorów projektu. W wielu takich przedsięwzięciach biblioteka szkolna staje się miejscem spotkań uczniów i nauczycieli uczestniczących w projekcie. Uczniowie wykorzystują pracownię multimedialną do tworzenia prezentacji multimedialnych i innych materiałów potrzebnych w czasie realizacji projektu, poszukują źródeł i zawartych w nich informacji potrzebnych do wykonania określonych zadań²³⁶.

Projekty edukacyjne realizuje się zwykle przez cały rok szkolny. W ich ramach uczniowie podejmują bardzo różnorodne działania, koordynowane przez nauczycieli. Informacje o regionie gromadzą z książek, czasopism i innych

²³⁴ Ibid.

²³⁵ Mariusz Żymierski. Edukacja regionalna w Gimnazjum im. Jana Pawła II w Kochanowicach // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy* 2011, nr 3, s. 34.

²³⁶ Anna Płusa, Agata Arkabus. Moodle – narzędzie w ręku bibliotekarza do przekazywania treści edukacji czytelniczej i medialnej // W: *E-learning w bibliotekach : materiały z ogólnopolskiej konferencji „E-learning wyzwaniem dla bibliotek”* (Częstochowa, 11-12.10.2011). – Warszawa, 2012, s. 85.

dokumentów (listów, fotografii, map), a także z rozmów lub wywiadów z lokalną społecznością, uczestniczą w wycieczkach regionalnych, oglądają filmy o tematyce związanej z „małą ojczyzną” itp. Zgromadzoną wiedzę selekcjonują i systematyzują, finalizując różnego rodzaju prace. Piszą artykuły do lokalnych czasopism, opowiadania, wiersze, felietony, wywiady, szkicują drzewa genealogiczne rodzin, przygotowują prace plastyczne (rysunki, obrazy, rzeźby, grafiki), wykonują albumy fotograficzne, prezentacje multimedialne, przewodniki, zielniki, kroniki wiedzy o regionie, kolekcje strojów ludowych, potraw lokalnych wystawy lub pokazu. W niektórych szkołach udaje się utworzyć izby regionalne, w których prace projektowe mają szansę zyskać status stałych eksponatów²³⁷.

Programy autorskie. Nowa podstawa programowa werbalizuje typ wymagań szczegółowych. Nie istnieją dla nich natomiast programy nauczania zatwierdzone centralnie, czyli przez MEN. Korzystając z bardzo szczegółowych zapisów podstawy programowej, nauczyciele mogą opracować własne projekty dydaktyczne, dostosowane do potrzeb i możliwości ich uczniów. W wyniku wprowadzania przez bibliotekarza autorskich programów nauczania uczniowie mogą zdobyć wiedzę, która znacznie wykroczy poza wytyczne urzędowe. Młodzież może nabyć umiejętności, które przydadzą się nie tylko podczas lekcji w szkole, ale i w życiu codziennym. Udział uczniów w tworzonych wspólnie projektach uczy samodzielności, przewidywania, planowania, weryfikowania kolejnych kroków, wnioskowania, odpowiedzialności jednostek za zespołowo osiągnane wyniki²³⁸.

Udzielanie pomocy uczniom. Bieżąca pomoc świadczona uczniom podczas pisania prac domowych, wykonywania ćwiczeń, przygotowywania się do konkursów poświęconych tematyce zamieszkiwanego regionu powinna się odbywać po uprzednim ustaleniu z nauczycielem przedmiotu zakresu tej pomocy. W tym celu bibliotekarz może zorganizować pracę indywidualną lub w małych grupach. Podobne ustalenia konieczne są podczas opieki nad uczniami biorącymi udział w konkursach. Zadaniem bibliotekarza będzie np. zapewnienie dostępu do lektur

²³⁷ Anna Biernacka-Bryk. Edukacja regionalna...

²³⁸ Mariusz Żymierski. Edukacja regionalna w Gimnazjum im. Jana Pawła II ..., s. 34.

czy opracowań zgłębianego przedmiotu, udostępnianie biblioteki w celu przeprowadzenia szkolnego etapu konkursu, udział w komisji oceniającej, sporządzenie wspólnie z uczniami i nauczycielem wystawy prac pokonkursowych.

Zajęcia wyrównawcze. Bibliotekarze mogą zorganizować zajęcia wyrównawcze dla uczniów, którym brak umiejętności korzystania ze źródeł informacji. Cykl zajęć wyrównawczych może dotyczyć wyszukiwania, przetwarzania i tworzenia informacji oraz korzystania z nich podczas uczenia się. Można wówczas posłużyć się metodami poszukiwania i wykorzystania treści regionalnych. Wyszukiwanie źródeł oraz informacji na temat najbliższego otoczenia jest dla uczniów doskonałym przykładem do ćwiczeń i jako bliski im temat nie budzi oporu. Oprócz nabywania umiejętności wyszukiwania i selekcji informacji uczeń poszerzy przy tej okazji swoją wiedzę na temat własnej miejscowości i okolicy, w której mieszka.

Koła zainteresowań. Analiza podstawy programowej daje orientację, jak wygląda przebieg i realizacja treści nauczania na zajęciach obowiązkowych i w jaki sposób pozalekcyjna oferta biblioteki może dopełnić ofertę edukacyjną. Ciekawą formę stanowić może np. regionalne koło zainteresowań prowadzone przez bibliotekarza. Mocną stroną biblioteki jest to, że posiada ona wyodrębnione miejsce w szkole, odmienne w swoim charakterze w stosunku do innych pracowni, ma do zaoferowania wyposażenie i zbiory (również internetowe) oraz oddany do dyspozycji czas bibliotekarza na stosowną jego pomoc wspierającą wysiłek czytelnika²³⁹. Dla młodszych uczniów niezwykle interesującym sposobem na bliższe poznanie historii znanej im okolicy są spotkania z bibliotekarzami, podczas których poznają nazwiska sławnych ludzi, legendy, podania związane z regionem, etymologię nazw miejscowości czy ulic. Dobre rezultaty daje dostarczanie takiej wiedzy regularnie, w ramach systematycznego prowadzenia dodatkowych zajęć pozalekcyjnych.

²³⁹ Ibid., s. 8.

Wycieczki. Sposobem na realizację treści edukacji regionalnej, jaki wykorzystują biblioteki, są również wycieczki terenowe (lub nawet dalsze), gdyż pozwalają na bliski kontakt uczniów z otoczeniem, poznanie architektury, zabytków, przyrody, krajobrazu, turystycznie i historycznie ważnych miejsc, instytucji i ludzi kultury, a więc aktywne zdobywanie wiedzy i odkrywanie piękna małej ojczyzny. Zaangażowanie bibliotekarza w proces dydaktyczno-wychowawczy może także dotyczyć organizowania (lub współorganizowania) wycieczek edukacyjnych lub turystycznych, np. na etapie planowania (biblioteka zapewnia dostęp do źródeł informacji turystycznej) i jej realizacji w zakresie opieki nad młodzieżą lub oprowadzania po znanych bibliotekarzowi obiektach. Również etap końcowy - dokumentowanie przebiegu wycieczki, pisanie sprawozdania - może odbywać się w porozumieniu z bibliotekarzem, łączyć się z wykorzystaniem możliwości, jakie daje biblioteczne szkolne centrum multimedialne. Część prac związanych z wycieczką mogą wykonać sami uczniowie, np. opracować informacje o zwiedzanej miejscowości, jej atrakcjach turystycznych, zająć się ustaleniem trasy wycieczki, stworzyć elektroniczny album zdjęć, prezentację multimedialną, zredagować informację na stronę www²⁴⁰.

Wystawy. Doskonałą formą promocji regionu oraz elementem współpracy nauczycieli bibliotekarzy i nauczycieli różnych specjalności są wystawy organizowane w bibliotece szkolnej. Materiały na wystawę można pozyskać w ramach współpracy z biblioteką publiczną, wypożyczyć z muzeum lub ze źródeł prywatnych. Wystawy tematyczne stanowią cenną pomoc dydaktyczną dla nauczyciela pracującego z konkretną klasą w określonym czasie, rozwijają zainteresowania uczniów, rozbudzają ich zaciekawienie daną tematyką²⁴¹.

Nauczanie na odległość. Zdalne nauczanie umożliwia również przekazywanie treści edukacyjnych ze zlikwidowanych już ścieżek edukacyjnych. Nauczyciel bibliotekarz może zaproponować uczniom kurs e-learningowy, np. z edukacji regionalnej. Jest to odpowiednia metoda dla bibliotekarzy, którzy nie mają pomysłu

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Monika Nagowska. Nowa podstawa programowa..., s. 6.

na uatrakcyjnienie swoich zajęć. Dobrze przygotowane szkolenie e-learningowe może zastępować lub uzupełniać nauczanie lub szkolenie tradycyjne. E-learning stanowi nowoczesny sposób przekazywania wiedzy przy wykorzystaniu różnorodnych narzędzi informatycznych. Bibliotekarze dzięki zdalnemu nauczaniu mogą przekazywać wiedzę dotyczącą historii regionu, atrakcji turystycznych, kulturalnych, zapoznawać z życiem sławnych ludzi. Bibliotekarz we współpracy z nauczycielami innych przedmiotów może opracować ciekawe materiały na stronę www, albo też szkolenie, w którym uczestniczyć mogą uczniowie z różnych placówek w kraju.

Biblioteka może pełnić funkcję szkolnego centrum wiedzy o regionie i działaniach lokalnych, o ile zdoła systematycznie gromadzić materiały na ten temat. W wielu bibliotekach, z myślą o zbiorach tego typu, utworzono odrębny dział. Mieści on różnorodne dokumenty takie jak: czasopisma regionalne, wycinki prasowe (uporządkowane tematycznie), reprodukcje, fotografie, przewodniki turystyczne, prezentacje multimedialne, materiały archiwalne, nagrania, eksponaty itp. Korzystanie z informacji ułatwiają kartoteki artykułów prasowych, rejestry internetowych adresów lokalnych instytucji, stron www poświęconych środowisku, wydarzeniom i postaciom. Niekiedy biblioteka jest również miejscem przechowywania materiałów pomocniczych, np. scenariuszy, czasopism, ulotek informacyjnych, zestawień bibliograficznych, tomików poetyckich, dokumentów elektronicznych²⁴².

Oprócz materiałów informacyjnych w zasobach biblioteki znajdować się powinny teksty literackie napisane przez obecnych i byłych mieszkańców, żyjących albo już zmarłych, wydane przez miejscowe oficyny bez względu na ich treść lub przez pozalokalne oficyny o tematyce niekoniecznie regionalnej, dostarczające treści o regionie. Realizacja wielu celów wymaga kwerendy lektury regionalnej, analizy literatury ludowej czy twórczości ustnej (podań, legend, opowieści), artystycznej liryki i epiki prac autochtonów oraz dzieł autorów nie pochodzących z regionu, ale przekazujących wiedzę o lokalnym środowisku. Pośrednictwo

²⁴² Monika Nagowska. Podstawa programowa ..., s. 64.

bibliotekarza w kierowaniu ucznią, a nawet nauczyciela przedmiotu do lektury regionalnej spełnia funkcje wychowawcze, poznawcze i kształcące. Wychowawcze - ponieważ kontakt z lekturą skłania do zainteresowania się twórczością lokalną albo nawet do osobistej kreacji artystycznej czy publicystycznej. Zadanie poznawcze realizuje się przez zdobywanie informacji o regionie. Natomiast cele kształcące mają szerokie pole, na przykład dotyczą warstwy formalnej poznawanych dzieł, zgodnej z regułami teorii sztuki i literatury²⁴³.

Edukacja regionalna realizowana w szkole jest więc nie tylko treścią, ale i metodą dydaktyczną. Wyzwała w uczniach ciekawość świata, zwiększa zainteresowanie przeszłością, sprawia, że nauka przestaje być nudna, a jednocześnie pozwala na lepsze przyswojenie wiedzy i trwałe jej zapamiętywanie. Edukacja regionalna sprzyja wychodzeniu poza tradycyjny system klasowo-lekcyjny. Najlepsze jej efekty osiąga się poza ławką szkolną, na wycieczkach, rajdach, w zielonych szkołach, w trakcie wizyt w muzeach, obiektach zabytkowych, bibliotekach, podczas imprez folklorystycznych, konkursów. Nauczycieli i nauczycieli bibliotekarzy w realizacji edukacji regionalnej mogą wspierać biblioteki publiczne, pedagogiczne oraz inne placówki informacji.

Biblioteki pedagogiczne stanowią przede wszystkim warsztat pracy uczniów przygotowujących się do konkursów szkolnych. W nich odbywają się lekcje i spotkania biblioteczne poświęcone różnorodnej tematyce, także zagadnieniom dotyczącym małej ojczyzny. Podstawowym jednak zadaniem bibliotek pedagogicznych już od blisko 90 lat jest wspieranie nauczycieli w zakresie doskonalenia zawodowego dokształcania się, a także wspomaganie procesu kształcenia i każdorazowe wdrażanie reformy systemu oświaty przez budowanie warsztatu informacyjnego i udostępnianie aktualnej wiedzy w tym zakresie. Zabiegają o podnoszenie kompetencji nauczycieli bibliotekarzy i wspierają nauczycieli różnych przedmiotów czy specjalności w zakresie edukacji (także regionalnej), wykorzystania mediów i technologii informacyjnej w procesie kształcenia²⁴⁴.

²⁴³ Ibid., s. 65.

²⁴⁴ Beata Walczak. Biblioteki szkolne i pedagogiczne w obliczu nowej podstawy... , s. 5.

Rola bibliotek pedagogicznych – forpocząty, w pewnym sensie lidera w trakcie każdej reformy edukacji - polega na gromadzeniu i powszechnym udostępnianiu materiałów i źródeł edukacyjnych (w różnej postaci), na promowaniu priorytetowych idei, wdrażaniu coraz nowszych rozwiązań technologicznych. Istotnym wyzwaniem staje się aktywne wspieranie realizacji zadań edukacyjnych w regionach i zintensyfikowanie działań na rzecz wspomagania rozwoju zawodowego nauczyciela oraz zastosowania atrakcyjnych form pracy (m.in. w przygotowaniu projektów). Determinantą funkcjonowania bibliotek pedagogicznych będzie szybkie reagowanie na preferowane już w fazie zmian zasady planowanej ewolucji systemu edukacji.

Rola bibliotek publicznych w edukacji regionalnej w ostatnich latach niebywale wzrosła. Placówki te są pełnoprawnymi i bardzo skutecznie działającymi uczestnikami procesu kształcenia i realizowania edukacji regionalnej w środowisku szkolnym. Biblioteki publiczne wspierają regionalną edukację przez:

- przygotowywanie i publiczne udostępnianie wystaw plastycznych i fotograficznych, dzieł lokalnych artystów ukazujących region i jego osobliwości;
- tworzenie bibliografii regionalnych oraz zestawień bibliograficznych dzieł twórców związanych z regionem bądź na temat ważnych miejsc (miast, obiektów);
- gromadzenie regionalistów, w tym zdobywanie interesujących kolekcji regionalnych od osób prywatnych;
- współpracę ze stowarzyszeniami i związkami twórców, wspieranie realizowania ich statutowych zadań;
- organizowanie i współorganizowanie konferencji poświęconych twórczości literackiej, działalności bibliotekarskiej i roli stowarzyszeń kulturalnych w rozwoju kultury;
- promocję spotkań literackich z autorami książek związanych z regionem;
- współpracę z placówkami oświatowymi (lekcje, imprezy i przedsięwzięcia realizowane wokół tradycji edukacyjnych i kulturalnych regionu);

- publikowanie książek okolicznościowych albo pokonferencyjnych o tematyce regionalnej²⁴⁵.

Biblioteki wszystkich typów mogą również włączyć się w proces kształtowania u dzieci i młodzieży kompetencji społecznych i obywatelskich, ucząc współdziałania ze środowiskiem lokalnym. Inicjatywy podejmowane na rzecz społeczności mogą wiązać się z udzielaniem pomocy członkom wspólnoty przez organizację zabaw dla najmłodszych, występów i spotkań dla seniorów, akcje charytatywne. Mogą otoczyć troską zabytki przeszłości (oficjalna opieka nad zabytkiem, dbałość o porządek, przygotowanie informacji, wykonanie dokumentacji fotograficznej na potrzeby społeczności), mogiły (żołnierskie, osób zasłużonych dla regionu, nawet ludzi nieznanych), środowisko naturalne (informowanie o akcjach sprzątnięcia świata, segregacji odpadów lub dbanie o czystość w lasach). Mogą zająć się promocją regionu (tworzeniem materiałów prezentacyjnych, umieszczaniem ich w Internecie, reprezentowaniem regionu w zawodach sportowych, konkursach), wzbogacaniem zasobów regionu (angażując się w twórczą działalność plastyczną, literacką, np. w ramach konkursów gminnych, miejskich i powiatowych)²⁴⁶. Uczniowie dzięki uczestnictwu w realizacji zadań tego typu (choćby w ramach projektu działania lokalnego) włączani są do życia społeczności i pełnią w niej określone funkcje.

Istotną rolę w kształtowaniu kompetencji społecznych i obywatelskich pełnią zajęcia pozaszkolne, inicjowanie przez instytucje takie jak: domy kultury, młodzieżowe domy kultury, biblioteki publiczne i pedagogiczne, stowarzyszenia, muzea, zespoły folklorystyczne itp. Biblioteka szkolna może stać się wówczas łącznikiem pomiędzy własną placówką oświatową a instytucjami kultury działającymi w regionie. Współpracy, jaką prowadzi szkoła w tym zakresie, można nadać ramy organizacyjne, np. przez sformułowanie wspólnego programu,

²⁴⁵ Andrzej Dąbrowski. Biblioteka, regionalizm i edukacja regionalna [online] [dostęp: 09.06.2012] // W: *Świętokrzyskie* 2010, nr 1. Dostępny w Internecie <http://sbc.wbp.kielce.pl/dlibra/docmetadata?id=8586>

²⁴⁶ Monika Nagowska. Podstawa programowa ...,s. 65.

tworzenie tzw. klastrów, czyli zrzeszeń instytucji różnego typu (komercyjnych i non profit, prywatnych i państwowych) zawiązywanych w określonym celu²⁴⁷.

Edukacji regionalnej, edukacji w środowisku przypisuje się szczególną powinność zagospodarowania czasu wolnego dzieci i młodzieży. Przed nauczycielami, bibliotekarzami, animatorami kultury, pedagogami stoją liczne zadania w dziedzinie wspomaganie rozwoju i wychowania, jak kształcenie ich różnorodnych pozytywnych zainteresowań okolicą, miastem, regionem, w którym mieszkają; uzdolnień i postaw społeczno-moralnych; przygotowanie do uczestnictwa w kulturze; inspirowanie aktywności społecznej i samorządnościowej; zapewnienie pomocy w dokonywaniu wyboru spośród wartości w różnych sferach życia²⁴⁸.

Zainteresowanie uczniów problematyką edukacji regionalnej, wprowadzenie ich w świat wartości najbliższego środowiska musi odbywać się drogą odkryć, twórczych działań i doświadczeń. Bibliotekarz zrealizuje powyższe założenia, gdy jego działania staną się bardziej różnorodne i osiągną większy zasięg działania. Jest to możliwe przy współpracy biblioteki i jej pracowników z różnymi instytucjami realizującymi treści edukacji regionalnej. Do nich należą placówki lokalne, gminne i powiatowe, ale także organizacje działające w kraju. Są to m. in.:

- instytucje kultury znajdujące się w regionie: towarzystwa regionalne i kulturowe, oświatowe, stowarzyszenia społeczne, domy i ośrodki kultury, muzea (skanseny), ośrodki dydaktyczne parków narodowych i krajobrazowych, izby pamięci oraz izby regionalne, biblioteki różnego typu, teatry;
- instytucje administracji samorządowej;
- amatorskie grupy artystyczne;
- osoby indywidualne, twórcy, artyści, reprezentanci folkloru i kultury ludowej;
- kościoły parafialne i organizacje przykościelne zrzeszające dzieci i młodzież²⁴⁹;
- organizacje ogólnopolskie, np.: Narodowe Centrum Kultury, Centrum Edukacji Obywatelskiej, Fundacja Kronenberga i inne²⁵⁰.

²⁴⁷ Ibid., s. 66.

²⁴⁸ Mikołaj Winiarski. Edukacja w środowisku lokalnym // *Pedagogika Społeczna* 2011, nr 3-4, s.35.

²⁴⁹ Beata Akimjakova. Kilka słów o edukacji regionalnej... // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy* 2011, nr 2, s. 22.

Badacze i działacze regionaliści kładą główny nacisk na wychowanie młodego pokolenia w duchu tradycji i przywiązania do regionu. Jednakże szybko zachodzące przemiany i narastające zjawisko globalizacji powoduje, iż kolejne pokolenie zapomina o zakorzenieniu i przywiązaniu do środowiska, w którym dorastało. Ponieważ społeczeństwa się starzeją, a przekaz tradycji, wartości kulturowych jest przede wszystkim przedmiotem transferu międzypokoleniowego, istotnym wyzwaniem staje się włączenie pokoleń dziadków i rodziców do edukacji regionalnej współczesnej młodzieży. Aktywność pokoleń jest istotna nie tylko przez ich udział w przekazie wartości kulturowych, ale również w rozszerzeniu działań, projektów, szkoleń edukacyjnych²⁵¹.

Zmiany w prawie oświatowym, ramowe treści nauczania oraz pozycja i rola nauczyciela w procesie edukacji wpływają na ewolucję i ewaluację kierunku edukacji regionalnej w polskiej szkole. Nauczyciele regionaliści, bibliotekarze, nauczyciele bibliotekarze muszą podjąć się pracy w nowych realiach edukacyjnych, aby ich działania w zakresie nauczania i promowania treści regionalnych nie zostały odsunięte na drugi plan. Zadaniem bibliotekarzy powinny być przede wszystkim:

- dbałość o to, by biblioteka szkolna była dobrze wyposażonym, urządzonym, atrakcyjnym miejscem do nauki i spędzania wolnego czasu;
- tworzenie autorskich, szkolnych programów pracy biblioteki, aby sprzyjało to osiągnięciu celów ważnych z punktu widzenia edukacji regionalnej;

²⁵⁰ *Narodowe Centrum Kultury* - państwowa instytucja kultury, podejmująca działania na rzecz rozwoju kultury w Polsce. Cele placówki to: upowszechnianie tradycji narodowej i państwowej, promocja dziedzictwa kulturowego oraz historycznego, kreowanie zainteresowania kulturą i sztuką, stymulowanie współpracy kulturalnej, włączanie kultury do działań o charakterze społeczno-gospodarczym, prowadzenie prac badawczych i eksperckich w zakresie kultury i dziedzictwa narodowego; *Centrum Edukacji Obywatelskiej* - organizacja pozarządowa, której celem jest wspieranie instytucji edukacyjnych pracujących z dziećmi i młodzieżą, prowadzenie nieodpłatnego doskonalenia nauczycieli, poprawa jakości pracy szkoły oraz kształtowanie postaw obywatelskich w społeczeństwie. Organizuje szkolenia i kursy internetowe, współpracuje ze szkołami wdrażającymi nowe metody nauczania i oceniania, wspiera współpracę i wymianę doświadczeń pomiędzy nauczycielami. Opracowuje szkolne programy i podręczniki z zakresu edukacji obywatelskiej i ekonomicznej, scenariusze lekcji i propozycje zajęć pozalekcyjnych; *Fundacja Kronenberga* - wspiera działania na rzecz dobra publicznego w zakresie edukacji i rozwoju lokalnego, finansując inicjatywy dotyczące edukacji ekonomicznej, innowacji w zakresie edukacji, dziedzictwa kulturowego i tradycji, twórczości artystycznej dzieci i młodzieży, polityki społecznej i nauki przedsiębiorczości. Źródło: Beata Pawlak. Śladami przeszłości. Nietypowe formy pracy biblioteki szkolnej // *Biblioteka w Szkole* 2008, nr 3, s. 13.

²⁵¹ Jolanta Muszyńska. Kultura materialna regionu – warunki jej zachowania w aspekcie edukacji regionalnej // *Edukacja* 2009, nr 3, s. 69.

- w odczuciu uczniów i nauczycieli kreowanie pozytywnego wizerunku biblioteki, jako miejsca niezbędnego do pełnej realizacji założeń podstawy programowej, w tym treści edukacji regionalnej; miejsca oferującego odpowiedni warsztat pracy, zapewniającego interesujące metody realizacji zadań edukacyjnych oraz profesjonalną pomoc;
- kreowanie pozytywnego wizerunku bibliotekarza jako osoby, która służy aktywnej, ciekawej, nowoczesnej realizacji programu, z wykorzystaniem najnowszych metod i technologii, osoby komunikatywnej, kompetentnej merytorycznie, organizacyjnie i medialnie;
- proponowanie zajęć z zakresu edukacji regionalnej, prowadzonych przez nauczyciela bibliotekarza, dających wiedzę i umiejętności zajęć przedmiotowych;
- zachęcanie nauczycieli realizujących treści edukacji regionalnej do prowadzenia zajęć w bibliotece, z wykorzystaniem jej warsztatu informacyjnego, różnorodności źródeł i narzędzi informacji;
- zacieśnianie współpracy z nauczycielami, przygotowywanie dla nich specjalnych materiałów pomocniczych z edukacji regionalnej, organizowanie szkoleń i warsztatów;
- organizowanie ciekawych, oryginalnych form pracy pozalekcyjnej, dostosowanych do zainteresowań i wieku odbiorców, we współpracy z instytucjami lokalnymi promującymi małą ojczyznę i przywiązanie do niej²⁵².

W Manifeście UNESCO/IFLA o bibliotece wielokulturowej, przyjętym przez Konferencję Generalną UNESCO na 35 sesji w Paryżu w październiku 2009 roku, czytamy: „Różnorodność kulturowa i językowa jest wspólnym dziedzictwem ludzkości i powinna być pielęgnowana i zachowywana dla dobra wszystkich. Leży ona u podstaw wymiany, innowacji, kreatywności i pokojowego współistnienia narodów. Poszanowanie różnorodności kultur, tolerancja, dialog i współpraca, w klimacie zaufania i wzajemnego zrozumienia są jedną z najlepszych gwarancji międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa. Dlatego wszystkie typy bibliotek powinny odzwierciedlać, podtrzymywać i upowszechniać różnorodność kulturową i językową na płaszczyźnie międzynarodowej, krajowej i lokalnej, wspierając w ten

²⁵² Bogumiła Staniów. Nowa podstawa programowa a działania nauczycieli bibliotekarzy // *Biblioteka w Szkole* 2008, nr 9, s. 10-11.

sposób dialog międzykulturowy i aktywne obywatelstwo. Z uwagi na to, że biblioteki służą różnym potrzebom i różnym społecznościom,[to] funkcjonują one jako centra edukacyjne, kulturalne i informacyjne. Uwzględniając różnorodność kulturową i językową, usługi biblioteczne, kierują się przywiązaniem do zasad podstawowych wolności oraz równego dla wszystkich dostępu do informacji i wiedzy, w duchu poszanowania tożsamości kulturowej i wartości”²⁵³.

Treści tego manifestu powinny uwzględnić w swoich działaniach wszystkie biblioteki realizujące edukację regionalną, aby uczyć i pogłębiać w młodym pokoleniu przywiązanie do rodzinnej ziemi oraz szacunek do innych kultur, dziedzictwa i tradycji.

4.2. Źródła wykorzystywane przez nauczycieli Częstochowy i okolic w realizacji edukacji regionalnej – terenowe badania porównawcze

Wprowadzenie w 1999 roku do polskich szkół ścieżki edukacyjnej *Edukacja regionalna – dziedzictwo w kulturowe w regionie* spowodowało wzrost zainteresowania nauczycieli tematyką dotyczącą historii, kultury, geografii własnego regionu. Nauczyciele w tym okresie konstruowali autorskie programy i plany nauczania z zakresu edukacji regionalnej oraz współpracowali z różnymi instytucjami wspierającymi ich zamierzenia edukacyjne w tym zakresie. Wielu nauczycieli korzystało z zasobów bibliotek działających w regionie. Problematyka ta stała się podstawą do przeprowadzenia przeze mnie wstępnych badań rozpoznawczych w bibliotekach działających na terenie miasta Częstochowy, dotyczących rodzaju udzielanych informacji tematycznie związanych z ziemią częstochowską. Na ich podstawie wyodrębniono grupy źródeł wykorzystywanych wtedy przez nauczycieli do przygotowania i prowadzenia zajęć w ramach ścieżki edukacyjnej *Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie*.

Badania zostały ponownie przeprowadzone w styczniu 2006 roku w dwóch częstochowskich bibliotekach: Publicznej Bibliotece im. dra Władysława Biegańskiego oraz Publicznej Bibliotece Pedagogicznej Regionalnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli „WOM”. W pierwszej z nich od lat funkcjonuje Dział

²⁵³ Manifest UNESCO/IFLA o bibliotece wielokulturowej // *Poradnik Bibliotekarza* 2010, nr 2, s. I.

Informacji o Regionie, w którym gromadzone są oraz opracowywane materiały dotyczące Częstochowy i okolic. Dział ten posiada również bogaty warsztat informacyjny, na bieżąco aktualizowany i uzupełniany. Biblioteka Pedagogiczna RODN „WOM” służy pomocą przede wszystkim nauczycielom, studentom oraz osobom związanym z oświatą i problemami wychowania. Można w niej skorzystać m.in. z kartoteki regionalnej oraz opracowań poświęconych Częstochowie.

Analiza ksiąg odwiedzin w badanych księżnicach pozwoliła na wyodrębnienie typu tematów, z jakich pracownicy bibliotek udzielali informacji oraz wyselekcjonowanie najpopularniejszych źródeł wykorzystywanych przez nauczycieli w ich pracy dydaktyczno-wychowawczej. W latach 2002–2004 z usług wymienionych agend skorzystało 248 nauczycieli. Należy tu podkreślić, że większość pedagogów stanowili nauczyciele ze szkół częstochowskich, tj. 210 osób, natomiast tylko 38 osób pochodziło z okolicznych miejscowości. Badani skorzystali z 1510 woluminów dotyczących zagadnień związanych z Częstochową, okolicznymi miejscowościami oraz województwem śląskim.

Analizując księgi odwiedzin, można zauważyć, iż nauczyciele poszukiwali źródeł o bardzo zróżnicowanej tematyce. Największa liczba zapytań dotyczyła historii miasta Częstochowy oraz jej bieżących problemów kulturalnych, społecznych, gospodarczych, przemysłowych. Częstochowscy nauczyciele poszukiwali także informacji związanych z obrzędami, obyczajami, kulturą ludową i gwarą ziemi częstochowskiej. Pomimo niewielkiego zainteresowania zagadnieniami regionalnymi ze strony nauczycieli spoza Częstochowy, zauważa się częste korzystanie z monografii okolicznych miasteczek i wsi. Dokładną charakterystykę poszukiwanych informacji przedstawia tabela nr 1.

Tabela nr 1. *Rodzaje informacji poszukiwanych przez nauczycieli w latach 2002-2004.*

L.p.	Temat informacji	Liczba zapytań	Procenty
1.	Historia	44	17,7
2.	Opracowania ogólne	29	11,6
3.	Monografie okolicznych miejscowości	24	9,6

4.	Etnografia	20	8,0
5.	Jasna Góra	16	6,4
6.	Kultura	15	6,0
7.	Biografie	15	6,0
8.	Przyroda	14	5,6
9.	Szkolnictwo	13	5,2
10.	Zabytki. Zamki Jury Krakowsko-Częstochowskiej	13	5,2
11.	Słowniki, encyklopedie	10	4,0
12.	Zagadnienia społeczne	8	3,2
13.	Gospodarka, przemysł	8	3,2
14.	Zagadnienia wyznaniowe	7	2,8
15.	Literatura	7	2,8
16.	Żydzi częstochowscy	5	2,0
17.	Podania, legendy	5	2,0
18.	Geografia i ochrona środowiska	5	2,0
19.	Jura Krakowsko-Częstochowska	4	1,6
20.	Edukacja regionalna	4	1,6
21.	Bibliografie	4	1,6
22.	Biblioteki	3	1,2
23.	Sport	2	0,8
24.	Językoznawstwo	2	0,8
25.	Archeologia	1	0,4
26.	Architektura	1	0,4

Podstawa obliczeń: *Księga odwiedzin Publicznej Biblioteki Pedagogicznej RODN „WOM” oraz Biblioteki Publicznej im. dra W. Biegańskiego w Częstochowie za lata 2002-2004. Zestawienie własne.*

Częstochowscy nauczyciele korzystali najczęściej z książek oraz druków zwartych. Część swych poszukiwań opierali również na tekstach ogłoszonych w czasopismach lokalnych. Wielu pedagogów jednorazowo poszukiwało materiałów o różnorodnej tematyce. W końcowej analizie dało się wyodrębnić grupy źródeł

najczęściej poszukiwanych przez nauczycieli. Należały do nich następujące opracowania:

1. Zbiorowe wydawnictwa ciągłe

„Ziemia Częstochowska” (wszystkie tomy)²⁵⁴

„Almanach Częstochowy” (wszystkie tomy)²⁵⁵

„Studia Clarmontana”

2. Dzieła encyklopedyczne

Kalendarium częstochowskie, czyli wybór dat z historii miasta i jego mieszkańców od roku 1220 / oprac. Janusz Pawlikowski. – Częstochowa, 2001

Mała encyklopedia Częstochowy / Bogdan Snoch. – Częstochowa, 2002

Słownik biograficzny ziemi częstochowskiej. – Częstochowa, 1998

3. Prace historyczne

Częstochowa na dawnej pocztówce / red. Zbigniew Biernacki, Bogusław Szybkowski. – Opole, 2000

Dzień wczorajszy / Jan Kantyka, Andrzej Konieczny. – Katowice, 1986

Jasna Góra w odradzającej się Polsce 1918-1921 / Zachariasz S. Jabłoński. – Częstochowa, 1998

Częstochowa przez wieki / Józef Andrzej Bossowski. – Częstochowa, 1999

Miejsca pamięci narodowej w województwie częstochowskim / Jan Kantyka. – Częstochowa, 1982

²⁵⁴ Redaktorzy i autorzy poszczególnych tomów: T. 1-9 / Towarzystwo Popierania Kultury Regionalnej; T.10 / red. Mieczysław Stańczyk; T. 11-15 / red. Mieczysław Stańczyk. – Częstochowa; T.16 / [red. nauk.] Ryszard Parkitny; T. 17 / red. [cz. 1] Andrzej Zakrzewski ; red. [cz. 2] Janusz Lipiec; T. 18 / red. Andrzej W. Skalski; T.19 / aut. Jan Związek; T.20 / aut. Franciszek Sobalski; T.21 / aut. Dariusz Złotkowski; T. 23 / red. Andrzej J. Zakrzewski, Marian Głowacki; T.24 / aut. Leon Kowalewski; T.25./ T. 26-29 / Stanisław Szymański; T. 26-29 / red. Marceli Antoniewicz; T.30. cz.1 / red. Marceli Antoniewicz; T.30. cz.2 / oprac. i w indeksy zaopatrzył Bartłomiej Szyndler; T.31-32 / red. Marceli Antoniewicz; T. 33 / red. Bogdan Wszolek; T.34 / red. Marceli Antoniewicz; T.35 / red. Marian Głowacki; T. 36 / pod red. Marcelego Antoniewicza; T. 36 suplement / [red. nauk. tomu Marceli Antoniewicz]; T. 37 / pod red. Marcelego Antoniewicza

²⁵⁵ Redaktorami poszczególnych tomów byli: 1988-1990 / red. T. Mielczarek; 1991 / red. A. Chojnowski; 1992 / zespół red. A. Sz. Grabara [i in.]; 1993 - 1995 / zespół red. M. Batorek, A. Chojnowski; 1998 – 2000 / red. Maciej Batorek, Augustyn Chojnowski, Juliusz Sętowski; 2002 – 2004/2005 / red. Maciej Batorek [i in.]; 2006 - 2007 / red. Maciej Batorek, Augustyn Chojnowski, Stanisław Gmitruk; 2008 – 2009 / red. Maciej Batorek, Augustyn Chojnowski, Juliusz Sętowski; 2010 - 2011/ [red. Maciej Batorek, Juliusz Sętowski.

Jasna Góra w odradzającej się Polsce 1918-1921 / Zachariasz S. Jabłoński. – Częstochowa, 1998

Katalog zabytków sztuki w Polsce / red. Izabela Rejduch-Samkowa, Jan Samek. – Warszawa, 1962

4. Dzieła etnograficzne

Częstochowski strój ludowy / Regina Rok. – Częstochowa, 1998

Kultura regionu częstochowskiego : przewodnik po stałej wystawie etnograficznej / Regina Rok. – Częstochowa, 2003

5. Prace przyrodnicze

Parki, rezerваты i pomniki przyrody województwa częstochowskiego / Leon Kowalewski. – Częstochowa, 1988

Przyroda parków pałacowych, dworskich i miejskich na obszarze województwa częstochowskiego / Leon Kowalewski. – Częstochowa, 1990

Parki krajobrazowe - „Orlich Gniazd” i „Stawki” / Julian Zinkow. – Częstochowa, 1986

6. Przewodniki, informatory, albumy

Orle gniazda i warownie jurajskie : szlaki turystyczne. – Warszawa, 1977

Przewodnik po Częstochowie / Mirosław Zwoliński. – Częstochowa, 1997

Jasna Góra / Antoni Jackowski, Jan Pach, Jan Stanisław Rudziński. – Wrocław, 2001

Częstochowa od A do Z : informator 1991/92. – Częstochowa, 1991.

Do zadań nauczycieli realizujących ścieżkę regionalną w latach 2002-2004 należało także pisanie scenariuszy zajęć lekcyjnych i pozalekcyjnych. Wielu z pedagogów starało się tworzyć własne programy autorskie²⁵⁶ z zakresu edukacji regionalnej. Wymienione poniżej lektury należały do najczęściej podawanych w bibliografii załącznikowej programów nauczania i scenariuszy zajęć o Częstochowie:

²⁵⁶ Anna Maletz. Ścieżka dydaktyczna w rezerwacie „Parkowe” w Zespole Jurajskich Parków Krajobrazowych : przewodnik. - Częstochowa, 1993.

Artyści Częstochowy 1850–1960 / Aleksander Jaśkiewicz. – Częstochowa, 1996

Baśnie i legendy ziemi częstochowskiej, czyli diabelskie zakusy / K. Musiał-Nicpoń. – Częstochowa, 1999

Częstochowa : urbanistyka i architektura / Julisz Braun. – Warszawa, 1979

Częstochowa dla każdego / Jacenty Dędek, Janusz Pawlikowski. – Katowice ; Częstochowa, 1999

Częstochowski strój ludowy / Regina Rok. – Częstochowa, 1998

Częstochowskie opowieści / Zbigniew Jakubowski. – Częstochowa, 1993

Jasna Góra : międzynarodowe centrum ruchu pielgrzymkowego / Antoni Jackowski. – Częstochowa, 1996

Legends i baśnie znad Warty / Bogdan Snoch. – Warszawa, 1989

Mały leksykon Częstochowy / Bogdan Snoch. – Częstochowa, 1996

Parki, rezerwy i pomniki przyrody województwa częstochowskiego / Leon Kowalewski. – Częstochowa, 1988

Polszczyzna mówiona mieszkańców Częstochowy / Aneta Majkowska. – Częstochowa, 2000

Przyroda parków pałacowych, dworskich i miejskich na obszarze województwa częstochowskiego / Leon Kowalewski. – Częstochowa, 1990

Skarby Jasnej Góry / Janusz Stanisław Pasierb. – Warszawa, [1987]

Sztuka ludowa województwa częstochowskiego / Regina Rok. – Częstochowa, 1984

Wyżyna Krakowsko-Częstochowska : przewodnik / Stanisław Bronisz, Krzysztof J. Pucek, Andrzej Stróżecki. – Wrocław, 1997

Zespół Jurajskich Parków Krajobrazowych na terenie województwa częstochowskiego / Janusz Hereźniak, Andrzej W. Skalski. – Częstochowa, 1992.

Bogata oferta wydawnicza oraz zbiory częstochowskich bibliotek pozwalały na zróżnicowany dobór materiałów. Analiza informacji bibliograficznej, z jakiej korzystali częstochowscy nauczyciele, pozwoliła na wysunięcie następujących wniosków:

1. Nauczyciele sięgali do różnych typów źródeł dotyczących Częstochowy i okolic (książek, czasopism).

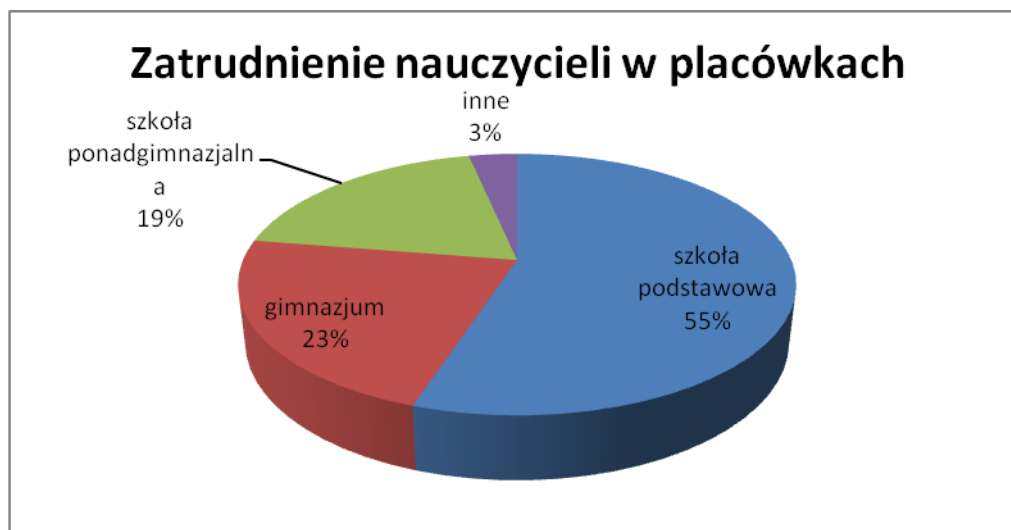
2. Nauczyciele ze szkół w Częstochowie częściej korzystali z usług bibliotecznych i informacyjnych niż nauczyciele z miejscowości położonych poza granicami miasta (wniosek ten jest istotny w przypadku aktywności Publicznej Biblioteki Pedagogicznej RODN „WOM”).

Likwidacja ścieżki z zakresu edukacji regionalnej w 2008 roku oraz przyporządkowanie treści regionalnych w podstawie programowej do różnych przedmiotów nauczania na wszystkich etapach kształcenia wywołała wśród nauczycieli dyskusję dotyczącą sposobu i metody dalszego prowadzenia tych zajęć. Sytuacja ta przyczyniła się do przeprowadzenia kolejnych badań, mających na celu zdiagnozowanie aktualnego stanu realizacji treści z zakresu edukacji regionalnej po likwidacji ścieżki *edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie*.

Badanie zostało przeprowadzone przy wykorzystaniu kwestionariusza ankiety skierowanego do nauczycieli pracujących w szkołach na terenie Częstochowy oraz powiatu częstochowskiego. Ankieta opracowana została w formie drukowanej i elektronicznej. Opinie respondentów gromadzono w okresie od kwietnia do czerwca 2012 roku. Kwestionariusz wypełniło 93 nauczycieli.

Ankieta składała się z 9 pytań. Pierwsza grupa pytań dotyczyła placówki, w której byli zatrudnieni nauczyciele odpowiadający na ankietę oraz służyła rozpoznaniu nauczanego przedmiotu (pytania 1, 2). Druga grupa pytań odnosiła się do nauczania i wykorzystywania treści edukacji regionalnej w procesie dydaktycznym przez badanych nauczycieli (pytania 3, 4). Kolejna grupa pytań dotyczyła zagadnień, obszarów, tematyki oraz form wykorzystywanych treści regionalnych (pytania 6, 7) oraz źródeł wykorzystywanych do przygotowania zajęć (pytanie 8) i instytucji, z którymi nauczyciele współpracowali dla realizacji zajęć (pytanie 9).

Analiza udzielonych odpowiedzi w pytaniu pierwszym miała na celu scharakteryzowanie badanych pod kątem zatrudnienia, praktyki na odpowiednim poziomie edukacji.

Wykres nr 1. *Zatrudnienie nauczycieli w placówkach.*

Uzyskano następujące wyniki: 49 badanych (52,7%) to nauczyciele pracujący w szkołach podstawowych, 20 badanych (21,5%) to pracownicy gimnazjów; w badaniu uczestniczyło też 17 (18,3%) nauczycieli pracujących w szkołach podgimnazjalnych, 3 badanych (3,2%) zatrudnionych było w innych placówkach (dodano komentarze: edukacja przedszkolna, przedszkole).

Pytanie drugie miało na celu określenie przez respondenta funkcji zawodowej lub nauczanego przez niego przedmiotu. Z analizy odpowiedzi wynika, że w badaniu wzięło udział 46 nauczycieli bibliotekarzy (49,5%), 16 nauczycieli języka polskiego (17,2%), 5 nauczycieli przyrody/biologii (5,4%), 3 nauczycieli historii (3,2%), 1 nauczyciel wiedzy o społeczeństwie (1,1%), oraz 21 nauczycieli innych przedmiotów (22, 6%) – byli wśród nich nauczyciele matematyki, edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej, plastyki, języka angielskiego i pedagog specjalny terapeuta.

Na pytanie dotyczące realizacji zajęć z zakresu edukacji regionalnej w ramach zajęć dydaktycznych 62 badanych udzieliło odpowiedzi twierdzącej (66,7%). Pozostała część badanych (17,2%) - 16 osób - nie realizowała zajęć dydaktycznych z zakresu edukacji regionalnej.

Pytanie 4 pozwoliło rozpoznać przyczynę negatywnej odpowiedzi udzielonej w pytaniu poprzednim. Do czynników powodujących rezygnację z realizacji zajęć

z zakresu edukacji regionalnej badani zaliczyli: brak czasu, realizację własnego programu dydaktycznego i występowanie regionalizmu wśród treści dydaktycznych przekazywanych przez innych nauczycieli.

Pytanie 5 miało na celu określenie typu treści zajęć z zakresu edukacji regionalnej w ramach zajęć dydaktycznych. W odpowiedzi na to pytanie do najczęściej wymienianych zaliczały się następujące kategorie tematyczne:

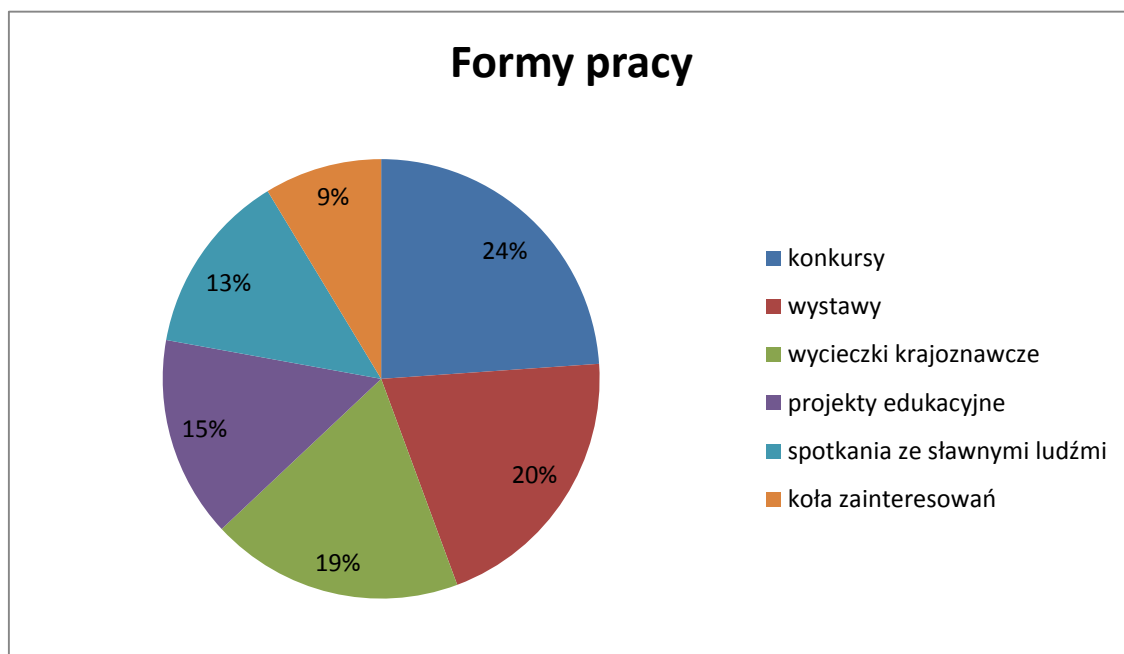
- Jura Krakowsko-Częstochowska (43 respondentów; 46,2%),
- kultura (39 respondentów; 41,9%),
- sławni ludzie (39 respondentów; 41,9%),
- miasto Częstochowa (37 respondentów; 39,8%),
- literatura (35 respondentów; 37,6%),
- historia (27 respondentów; 29%),
- Jasna Góra (21 respondentów; 22,6%),
- edukacja (16 respondentów; 17,2%),
- gospodarka (3 respondentów; 3,2%),
- inne (10 respondentów; 10,8%), do których zaliczano: godziny wychowawcze, legendy związane z regionem, demografię, bezrobocie, najbliższe otoczenie szkoły, porównania kulturowe z Polską na lekcjach języka angielskiego, muzykę i taniec.

Pytanie 6 dotyczyło określenia realizowanych zagadnień w ramach treści z zakresu edukacji regionalnej. Najczęściej badani wskazywali na następujące zagadnienia: historia miasta, zabytki, sławni ludzie, kultura ludowa. Na uwagę zasługują również tematy takie jak: Jura Krakowsko-Częstochowska, flora i fauna regionu, pomniki przyrody, tradycje i obyczaje, legendy związane z miastem i regionem. Do ciekawszych zagadnień wykazanych przez nauczycieli i przytoczonych tu bez zmian należały również:

- współpraca z ośrodkami kultury w Częstochowie;
- prace plastyczne dotyczące zamków na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej;
- język regionu;
- elementy historii regionu i związki z historią i tradycją własnej rodziny;
- język regionu, gwara i nazewnictwo [określenie rozszerzone i uszczegółowione];
- fakty, ciekawostki związane z dzielnicą, miastem, regionem;

- nakierowanie zainteresowań na cechy człowieka i wspomaganie go w odkrywaniu znaczących dla jego integralnego rozwoju wartości, których nośnikiem jest kultura regionalna, narodowa i ogólnoludzka;
- wyroby z wióra osikowego.

Formy pracy wykorzystywane w realizacji edukacji regionalnej stanowiły treść pytania numer 7. Większość respondentów za główną formę pracy uznała konkursy (55 respondentów, 59,1%), wystawy (47 respondentów, 50,5%), wycieczki krajoznawcze (43 respondentów, 46,2%) oraz projekty edukacyjne (34 respondentów, 36,6%) i spotkania ze sławnymi ludźmi (31 respondentów, 33,3%). Nieco rzadziej wykorzystywane były formy pracy kół zainteresowań (20 respondentów, 21,5%), godziny wychowawcze (17 respondentów, 18,3%), projekty międzyprzedmiotowe (8 respondentów, 8,6%), nauczanie zdalne (1 respondent, 1,1%) oraz inne (7 respondentów, 7,5%), do których badani zaliczyli: koła teatralne, plastyczne, czytelnicze, polonistyczne, regionalne, Koło Przyjaciół Biblioteki oraz Koło Miłośników Języka Angielskiego.

Wykres nr 2. *Formy pracy wykorzystywane w edukacji regionalnej.*

Pytanie 8 miało na celu wskazanie przez badanych źródeł wykorzystywanych w przygotowaniu zajęć. Analiza odpowiedzi nauczycieli wykazowała książki (60 respondentów, 64,5%), materiały informacyjne o Częstochowie i okolicach (50 respondentów, 53,8%), artykuły z czasopism (47 respondentów, 50,5%) - jako źródła przydatne do przygotowania zajęć z zakresu realizacji edukacji regionalnej. Badani ponadto wymienili: strony www o Częstochowie i okolicach (38 respondentów, 40,9%), filmy (29 respondentów, 31,2%), konspekty, scenariusze w czasopismach metodycznych i na portalach internetowych (25 respondentów, 26,9%), wydawnictwa elektroniczne (10 respondentów, 10,8%) oraz inne (10 respondentów, 10,8%), np. prywatne zbiory przedmiotów związanych z regionem, stroje ludowe, narzędzia rolnicze; albumy wykonane przez uczniów.

Wykres nr 3. Źródła wykorzystywane do przygotowania zajęć.

Pytanie o *Instytucje, z którymi współpracują w zakresie realizacji zajęć* miało pomóc rozpoznać placówki i organizacje, z którymi deklarowali kontakt badani nauczyciele. Analiza odpowiedzi potwierdziła ścisłą współpracę badanych ogólnie z bibliotekami w mieście /regionie (45, 48,4%), z biblioteką szkolną (43, 46,2%) oraz

instytucjami kulturalnymi (38, 40,9%). Badani wymienili również muzea (29, 31,2%), Urząd Miasta/Urząd Gminy (26, 28%), instytucje oświatowe (20, 21, 5%), stowarzyszenia i organizacje społeczne (20, 21,5%), a także parafie/kościół (17, 18,3%), uczelnie wyższe (12, 12,9%) oraz inne (4, 4,3%).

Analiza ankiety pozwala stwierdzić, iż nauczyciele - mimo zniesionej przez Ministerstwo Edukacji Narodowej ścieżki *edukacja regionalna* - nadal z wielkim zaangażowaniem realizują treści służące promocji i upowszechnianiu wiedzy na temat miasta i regionu. W swojej pracy wykorzystują różnorodne formy pracy oraz pomoce dydaktyczne wpływające na podniesienie jakości kształcenia uczniów oraz rozbudzanie zainteresowań miastem i regionem. Pedagodzy, mimo popularności źródeł elektronicznych, często sięgają w swojej pracy do tradycyjnych materiałów, jakimi są książki oraz publikacje w różnych czasopismach. Ponad połowa badanych uznaje, iż książki stanowią podstawowe źródło w przygotowaniu zajęć z zakresu edukacji regionalnej. Godne podkreślenia jest, iż wśród instytucji, z którymi nauczyciele współpracują w zakresie realizacji zajęć – na pierwszym miejscu wymieniane są biblioteki szkolne oraz inne działające w mieście lub regionie. Istotnym jest również fakt, iż edukacja regionalna przebiega w korelacji z innymi przedmiotami nauczania, dzięki czemu uczniowie mają możliwość poznania miasta i regionu z różnych perspektyw. Podstawowym więc wnioskiem, wynikającym z przeprowadzenia badania, jest potwierdzenie, iż treści dotyczące regionalizmu są wciąż obecne w pracy nauczycieli. Istnieje więc potrzeba zestawienia i opracowania źródeł o Częstochowie i okolicach, stosownych zgodnie z potrzebą przez nauczycieli i wychowawców, gdyż mogą stanowić przydatne narzędzie w przygotowaniu zajęć dydaktycznych z zakresu edukacji regionalnej.

Kierując się zasadą łączenia teorii z praktyczną przydatnością, uczyniono opracowanie wykazu źródeł informacji o Częstochowie i ziemi częstochowskiej celem drugiej części tej rozprawy.

PODSUMOWANIE CZĘŚCI I

Współcześnie regionalizm postrzegany jest bardzo różnorodnie, zależnie od rozumienia słowa region, stanu wiedzy kulturowej oraz sytuacji społeczno-politycznej, związanych z tym potrzeb i celów, jakie są wysuwane przez różne środowiska:

- ludzi nauki reprezentujących różne dyscypliny, zwłaszcza teoretyków i historyków kultury, etnologów, antropologów, etnografów, językoznawców i także innych,
- administracyjny aparat państwowy o określonych kompetencjach zarządczych i różnym topograficznym zasięgu działania (lokalnym, ogólnopaństwowym, europejskim),
- system oświaty szkolnej i pozaszkolnej (zgodny z preferowanym kierunkiem pedagogicznego projektowania, planowania i realizacji procesu dydaktycznego),
- system ludyczności, czerpiący z dawnych obyczajów środowisk wiejskich i miejskich (zwłaszcza podmiejskich), zabezpieczając trwanie wartości decydujących o tożsamości poszczególnych społeczności.

Można zatem stwierdzić, że regionalizm to termin dający się jednoznacznie sprecyzować i zdefiniować tylko pod warunkiem wyraźnego wskazania kryteriów, które wybrano jako jego podstawę. Był on też historycznie zmienny.

W okresie kształtowania się poglądów regionalnych w Polsce (XIX i XX wiek) najważniejszym aspektem było dążenie do jedności lokalnych społeczeństw, które w następstwie przyczyniły się do zachowania języka polskiego, poczucia przynależności do narodu, walki o odzyskanie niepodległości.

Definicja podlegała ewolucji i zróżnicowaniu, w zależności od cech epoki i podmiotu ją przyjmującego. Z tego powodu współcześnie inną sformułuje teoretyk czy historyk kultury, etnograf, polityk instytucji ministerialnej, pedagog, inną zaś wojewoda lub wójt czy organizator wiejskiej kapeli.

W obiegowym – popularnym, zatem trywialnym podejściu – określającym sens regionalizmu bez refleksji odwołującej się do wymienionych wyżej aspektów, eksponuje się przede wszystkim znaczenie tradycji ludowej, ocenianej przez pryzmat zabawy i rozrywki, kojarzonej ze zbiorem legend i podań, ze znajomością lokalnego dialektu, pieśni, tańców, okolicznościowych czy powszednich strojów, regionalnych

potraw, imprez i festynów środowiskowych wykorzystujących możliwie wiele form lokalnego obyczaju. W tym sensie regionalizm może być równoznaczny z ludowością, albo też folklorem, najczęściej uprawianym prezentacyjnie (jednostki czy grupy należą do wykonawców, a ogół to audytorium świadomie doświadczające doznań).

Rozwój kultury w każdej dobie zależy od zasobów finansowych danego kraju, choć nie jest to warunek wykluczający spontaniczną dbałość określonych społeczeństw o zachowanie tożsamości. Kraje z bogatym kapitałem przeznaczają większe środki pieniężne na kulturę, pielęgnują jej dorobek, zabezpieczają przed zniszczeniem i zapominaniem. Finansują również ludowych twórców czy odtwórców lokalnej kultury. Inaczej sytuacja przedstawia się w krajach biedniejszych. W nich niekiedy – gdy izolacjonizm wobec dalszych środowisk jest instrumentem blokującym przepływ z innych kultur – lokalna ludowość może być symptomem postrzeganego zastoju, zacofania, a dopiero po zmianie warunków ekonomiczno-politycznych przedmiotem przypomnianej tradycji.

Regionalizm jest tylko jedną z form kultury, współwystępującą na danym terytorium z innymi: w ramach kultury masowej, globalnej, popularnej, narodowej.

Kultura masowa jest przodującym rodzajem kultury, przeciwieństwem kultury elitarnej. Jest cechą przynależną do wszystkich osób w ramach danej populacji, tak dorosłych, jak i młodego pokolenia. Elitarność natomiast dotyczy jednostek społecznych tylko w zakresie jakiejś wybranej sfery profesjonalnego znanstwa, odbioru i uprawiania kultury (np. malarstwa, muzyki, tańca, literatury, sztuk dramatycznych, filmu itd.). Ta sama jednostka – znawca, ekspert w jednej dziedzinie – w innej jest przedstawicielem kultury o niższym poziomie. Z grupy młodzieży jednostki utalentowane, odpowiednio kształcone, mogą być przygotowywane do odbioru i uprawiania jakiejś części kultury elitarnej, pozostając jednocześnie w innym zakresie pod wpływem kultury masowej. W ramach kultury masowej elementy kultury ludowej mogą być głębiej lub słabiej rozpowszechnione, wyciszone albo wyeksponowane. Kultura masowa zrodziła się dzięki tzw. analogowym mediom (spowodowały ją prasa masowa, radio, telewizja, film). Z chwilą rozwoju mediów cyfrowych mediów teleinformatycznych obieg kultury

zyskał nowy, łatwiejszy globalny zasięg, zapewniając w tym samym albo dowolnym czasie nadanie i odbiór komunikatów, czerpanie przekazów z tzw. chmury (tekstów, obrazów, filmów, dźwięków, także wszystkich tych typów w dowolnej konfiguracji), a zwłaszcza możliwość tworzenia się nowych grup społecznościowych, których jednostki mogą znajdować się w odległych regionach świata.

Globalizacja jest naturalnym elementem współcześnie funkcjonujących społeczeństw lokalnych, regionalnych, narodowych. Globalizacja, podobnie jak stosunkowo niedawno kultura masowa, poddawana jest politycznej ocenie, mającej wydobywać jej pozytywy oraz zagrożenia. Stała się przedmiotem entuzjazmu w tym samym stopniu co powodem do obaw, zwłaszcza gdy w grę wchodzi rozpowszechnianie dóbr i rachunek gospodarczo-ekonomiczny, a szczególnie terroryzm i zagrożenie bezpieczeństwa biologicznego aż po utratę życia. Analiza wartości i skutków globalizacji dotyczy migracji ludności, przepływu kapitału, wymiany towarów techniczno-przemysłowych, naukowych osiągnięć we wszystkich dziedzinach, sfery życia religijnego, wytworów intelektualnych i artystycznych (w tym naruszeń prawa własności autorskiej). Musi to oddziaływać na zmianę widzenia tzw. interesów lokalnych, nakłaniać do próby obrony dóbr, choć jednocześnie powinno sprzyjać zachowaniu otwartości na wdrażanie postępu. Chętnie przejmowane są nowości kulturalne innych narodów lub zbiorowości, ale niechętnie dzielimy się własnym dorobkiem lub wytworami z wymienionych już powodów. Nie należy więc myśleć o regionalnych czy lokalnych problemach bytu i kultury bez bacznej obserwacji zmian zachodzących w skali międzynarodowej i narodowej.

Regionalizm jako sfera praktyki to prócz teoretycznych założeń pole wymagające konkretów, przede wszystkim wyznaczonych topograficznie. W przeprowadzonych badaniach powstała więc potrzeba spojrzenia na narodową politykę kulturalną w instrumentalnym planie pracy pedagogicznej instytucji systemu oświaty. W wyniku badań bibliograficznych zaobserwowano, że piśmiennictwo na temat pedagogiki nastawionej na edukację regionalną najczęściej publikowano w związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej. W tym zakresie jako godną polecenia lekturę można wskazać pracę *A to Polska właśnie : VIII Kongres Regionalnych Towarzystw Kultury : referaty, wypowiedzi, głosy*

w dyskusji, dokumenty programowe i metodyczne : IV Ogólnopolski Zjazd Nauczycieli Regionalistów (Warszawa; Wrocław, 2007) oraz *Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego : globalizm versus regionalizm* pod red. Jerzego Nikitorowicza, Jerzego Halickiego i Jolanty Muszyńskiej (Białystok, 2003).

Analizując terminologię słowa "region" przyjęto, że Częstochowa oraz okolice (których granice administracyjnie i politycznie często ulegały zmianom) są równoznacznie zdefiniowane za pomocą określenia: ziemia częstochowska. Miejscowości ujęte w granicach ziemi częstochowskiej obejmują przede wszystkim miasto Częstochowa i powiat częstochowski oraz powiat myszkowski, lubliniecki, kłobucki. Pod uwagę wzięto miejscowości należące do gmin: Blachownia, Koniecpol, Janów, Konopiska, Lelów, Mstów, Mykanów, Olsztyn.

Przeprowadzone badania w środowisku szkół ziemi częstochowskiej ujawniły trwałość oraz typ zapotrzebowania u nauczycieli na materiały wspierające realizację edukacji regionalnej. Badania te odnosiły się do realizacji programów dydaktycznych obowiązujących od 1999 roku i znowelizowanych w roku 2008. Już można przypuszczać, że nastąpi kolejna zmiana programów nauczania, wywołana oceną wyników kształcenia dzieci i młodzieży w ostatnich latach. Nie uniknie się też redefinicji regionalizmu i jego roli w dydaktyce. To zaś spowoduje, że nie zaniknie potrzeba prowadzenia dalszych badań wykorzystania źródeł z zakresu edukacji regionalnej przez nauczycieli. Nauczyciele sięgają po opracowania takie jak: *Częstochowa : dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego* pod red. Ryszarda Kołodziejczyka - T. 1-4 (2002, 2005, 2006, 2007), *Częstochowa na dawnej pocztówce* pod red. Bogusława Szybrowskiego (2007), *Kto jest kim w Częstochowskim* pod red. Mariana Piotra Rawnisa (1998), *Legends i podania ziemi częstochowskiej* – Mirosława Zwolińskiego (1993), *Częstochowski strój ludowy* Reginy Rok (1998). Należy zatem tworzyć systematycznie uzupełniany spis publikacji i innych źródeł pomocnych w edukacji regionalnej realizowanej przez nauczycieli w szkołach ziemi częstochowskiej.

Wskazane jest, aby w szkołach organizowano więcej zajęć praktycznych z zakresu edukacji regionalnej (spotkania z osobami zasłużonymi w regionie, wycieczki do urzędów administracji lokalnej, regionalnych muzeów, itp.). Biblioteki szkolne muszą być pierwszym źródłem informacji regionalnej dla uczniów. Należy

więc promować rolę bibliotek szkolnych w tym zakresie oraz przeznaczyć większe środki finansowe na zakup potrzebnych materiałów i źródeł regionalnych w bibliotekach.

Edukacja regionalna jest niezbędnym instrumentem, by fala globalizacji nie wyparła dorobku i tradycji narodowych, regionalnych, lokalnych. Postępująca globalizacja i homogenizacja dóbr kultury niszczy w społeczeństwach potrzebę szacunku do tradycji, kultury, dziedzictwa narodowego i regionalnego. Z perspektywy polityki oświatowej edukacja regionalna musi być adekwatna do celów, czyli ulegać zmianie. Należy jej metody i formy przekazu dostosować do oczekiwań i potrzeb cywilizacyjnych współczesnej młodzieży, m.in. zapewniając wykorzystanie technologii informacyjno-komunikacyjnych i portali społecznościowych, organizację wymiany międzyszkolnej z europejskimi szkołami. Wymiana doświadczeń w tym zakresie w prasie kierowanej do nauczycieli miałaby wielką wartość.

BIBLIOGRAFIA PUBLIKACJI WYKORZYSTANYCH W CZĘŚCI I

Druki zwarte i materiały w nich ogłoszone

1. Alexandrowicz Stanisław. *Różne pojęcia historii regionalnej i możliwości jej uprawiania* // W: *Region, regionalizm : pojęcia i rzeczywistość : zbiór studiów* / red. Kwirynał Handle. – Warszawa, 1993, s. 37-48
2. Bilnik Piotr. *Edukacja regionalna w aspekcie normatywnym* // W: *Nauczanie blokowe i zintegrowane w praktyce szkolnej* / red. Tadeusz Srogosz, Beata Urbanowicz. – Częstochowa, 2003, s. 205-210
3. Burszta Wojciech J. *Antropologia kultury : tematy, teorie, interpretacje.* – Poznań, 1998
4. Chojnacki Zbyszko, Czyż Teresa. *Region i regionalizacja w geografii* // W: *Region, regionalizm. Pojęcia i rzeczywistość : zbiór studiów* / red. Kwirynał Handle. – Warszawa, 1993, s. 13-36
5. Chudziński Edward. *Regionalizm w mediach. Geneza – przejawy – funkcje* // W: *A to Polska właśnie : VIII Kongres Regionalnych Towarzystw Kultury : referaty, wypowiedzi, głosy w dyskusji, dokumenty programowe i metodyczne : IV Ogólnopolski Zjazd Nauczycieli Regionalistów.* – Warszawa ; Wrocław, 2007, s. 78-87
6. Ciechocińska Maria. *Regionalizm obszarów pogranicza wobec zjawisk integracji lat dziewięćdziesiątych* // W: *Regionalizm - tradycja i współczesność : materiały z sesji popularnonaukowej. Olsztyn, 10-12 czerwca 1994 roku.* – Olsztyn, 1995, s. 37-51
7. *Deklaracja Programowa Regionalistów Polskich 2006* // W: *A to Polska właśnie : VIII Kongres Regionalnych towarzystw Kultury : referaty, wypowiedzi, głosy w dyskusji, dokumenty programowe i metodyczne : IV Ogólnopolski Zjazd Nauczycieli Regionalistów.* – Warszawa ; Wrocław, 2007, s. 201-205
8. Dyoniziak Ryszard, Iwonicka Krystyna, Karwińska Anna i in. *Społeczeństwo w procesie zmian : zarys socjologii ogólnej.* – Zielona Góra, 1999
9. *Dziedzictwo kulturowe w regionie. Założenia programowe. Warszawa, październik 1995r.* / Ministerstwo Edukacji Narodowej // W: *Edukacja regionalna. Dziedzictwo kulturowe w regionie w zreformowanej szkole* / red. Stefan Bednarek. – Wrocław, 1999, s. 11 – 22
10. *Encyklopedia socjologii.* [T.] 1-3. – Warszawa, 1998
11. *Encyklopedia wiedzy o książce* / red. Aleksander Birkenmajer, Bronisław Kocowski, Jan Trzynałdowski. – Wrocław, 1971
12. Filipiak Marian. *Socjologia kultury : zarys zagadnień.* – Lublin, 2000

13. Gajda Janusz. *Europejskość i polskość jako kategoria wspólnotowych wartości transmisji dziedzictwa kulturowego jednoczącej się Europy* // W: *Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego : globalizm versus regionalizm* / red. Jerzy Nikitorowicz, Jerzy Halicki, Jolanta Muszyńska. – Białystok, 2003, s. 38-49
14. *Geografia : encyklopedia szkolna PWN* / red. Janusz Puskarz. – Warszawa, 2002
15. Januszek Henryk, Sikora Jan. *Podstawy socjologii*. – Poznań, 1997
16. Jarzyńska Irena. *Elementy edukacji regionalnej w wychowaniu i nauczaniu małego dziecka* // W: *Z najnowszych badań nad wczesną edukacją dziecka* / red. Teresa Banaszekiewicz, Władysław Szlufik, Anna Pękała. – Częstochowa, 2003, s. 127-135
17. *Karta Regionalizmu Polskiego uchwalona na V Kongresie Regionalnych Towarzystw Kultury* // W: *Edukacja regionalna. Dziedzictwo kulturowe w regionie w zreformowanej szkole* / red. Stefan Bednarek. – Wrocław, 1999, s. 23 – 32
18. Klus-Stańska Dorota. *Nauczyciel wobec utraty jednoznaczności kultury. Pojęcie wyzwania czy ucieczka* // W: *Społeczno-kulturowe konteksty edukacji nauczycieli i pedagogów*. – Warszawa, 2003, s.47-55
19. Koter Marek. *Region polityczny – geneza, ewolucja i morfologia* // W: *Region, regionalizm. Pojęcia i rzeczywistość : zbiór studiów* / red. Kwirynał Handle. – Warszawa, 1993, 49-74
20. Kowolik Piotr. *Edukacja regionalna w przedszkolu* // W: *Edukacja regionalna : z historii, teorii i praktyki* / red. Maria Teresa Michalewska. – Kraków, 1999, s. 119-135
21. Krawczyk Ewa. *Antropologia kulturowa : klasyczne kierunki, szkoły i orientacje*. – Lublin, 2006
22. Łobos Anna. *Z dziejów śląskiego regionalizmu – Paweł Musiał* // W: *Edukacja regionalna: z historii, teorii i praktyki* / red. Maria Teresa Michalewska. – Kraków, 1999, s. 65 – 71
23. Majewski Jan. *Śląsk Opolski w edukacji regionalnej* // W: *Wszechnica Górnośląska : edukacja regionalna*. [T.] 9. – Katowice ; Opole ; Cieszyn, 1995, s. 75 – 91
24. Maletz Anna. *Ścieżka dydaktyczna w rezerwacie „Parkowe” w Zespole Jurajskich Parków Krajobrazowych : przewodnik*. – [B.m.], 1993
25. Nagowska Monika. *Nowa podstawa programowa z pomocą biblioteki szkolnej*. – Warszawa, 2010
26. Nawrocki Tomasz. *Dylematy edukacji regionalnej w województwie śląskim* // W: *Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego: globalizm versus regionalizm* / red. Jerzy Nikitorowicz, Jerzy Halicki, Jolanta Muszyńska. – Białystok, 2003, s. 226-234

27. *Nowa encyklopedia powszechna PWN. T. 1-2,4.* – Warszawa, 1995-1997
28. Olszewska-Dyoniziak Barbara. *Człowiek – kultura – osobowość : wstęp do klasycznej antropologii kulturowej.* – Wrocław, 2001
29. Omelaniuk Anatol Jan. *Przez dziedzictwo regionalne do kultury narodowej i europejskiej // W: Edukacja kulturowa dzieci i młodzieży: koncepcje i propozycje / red. Stefan Bednarek, Ewa Repach.* – Wrocław, 2004, s. 39 – 52
30. Omelaniuk Anatol Jan. *Regionalizm współczesny – jego znaczenie i rola w procesie oddziaływania na młodzież u progu XXI wieku // W: Edukacja regionalna. Dziedzictwo kulturowe w regionie w zreformowanej szkole / red. Stefan Bednarek.* – Wrocław, 1999, s. 55 – 72
31. Petrykowski Piotr. *Edukacja regionalna: problemy podstawowe i otwarte.* – Toruń, 2003
32. Piwońska Zofia. *Szkoła Podstawowa im. Św. Jadwigi Królowej w Głuchowie // W: Edukacja kulturowa dzieci i młodzieży szkolnej : koncepcje i propozycje / red. Stefan Bednarek, Ewa Repach.* – Wrocław, 2004, s. 104-108
33. Płusa Anna, Arkabus Agata. *Moodle – narzędzie w ręku bibliotekarza do przekazywania treści edukacji czytelniczej i medialnej // W: E-learning w bibliotekach : materiały z ogólnopolskiej konferencji „E-learning wyzwaniem dla bibliotek” (Częstochowa, 11-12.10.2011).* – Warszawa, 2012, s. 85-94
34. *Popularna encyklopedia powszechna. T. 15.* – Kraków, 1996
35. *Regionalizm w nauczaniu języka polskiego w szkole średniej / red. Edmund Rosner.* – Warszawa, 1975
36. Rybicki Marian. *Spółeczny ruch regionalny i jego znaczenie dla rozwoju terenu // W: Problemy Rad Narodowych : studia i materiały.* – Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1978, s. 49 – 66
37. Skorowski Henryk. *Regionalizm czynnikiem odnowy państwa w XXI wieku // W: A to Polska właśnie : VIII Kongres Regionalnych Towarzystw Kultury : referaty, wypowiedzi, głosy w dyskusji, dokumenty programowe i metodyczne : IV Ogólnopolski Zjazd Nauczycieli Regionalistów.* – Warszawa ; Wrocław, 2007, s. 25-36
38. *Słownik etnologiczny : terminy ogólne / red. Zofia Staszczak.* – Warszawa ; Poznań, 1987
39. *Słownik literatury polskiej XX wieku.* – Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1992
40. Sośnierz Maria. *Edukacja regionalna w polskiej szkole – perspektywa historyczna // W: Edukacja regionalna: z historii, teorii i praktyki / red. Maria Teresa Michalewska.* – Kraków, 1999, s.19 – 39

41. Sośnierz Maria. *Edukacja regionalna w polskiej szkole po 1945 r.* // W: *Edukacja regionalna : z historii, teorii i praktyki* / red. Maria Teresa Michaleska. – Kraków, 1999, s. 39-55
42. Szczurek-Boruta Alina. *Poznajemy region, kształtujemy otwartość na dziedzictwo kultury narodowej i europejskiej* // W: *Dzieci w procesie kształtowania postaw kulturowych : przewodnik po ścieżkach edukacji regionalnej wielo- i międzykulturowej (materiały dla nauczycieli przedszkoli i szkół podstawowych)*. – Katowice, 2011, s. 93-99
43. Tyszka Andrzej. „*Societas Civitas*”. *Regionalizm jako zbiornica wartości narodu* // W: *A to Polska właśnie : VIII Kongres Regionalnych Towarzystw Kultury : referaty, wypowiedzi, głosy w dyskusji, dokumenty programowe i metodyczne : IV Ogólnopolski Zjazd Nauczycieli Regionalistów*. – Warszawa ; Wrocław, 2007, s. 37-45
44. Walczak-Duraj Danuta. *Podstawy socjologii*. – Łódź, 1998
45. *Wielka encyklopedia PWN*. T. 23. – Warszawa, 2004
46. Wnuk-Lipiński Edmund. *Rozumienie kultury : szkice socjologiczne*. – Warszawa, 1979
47. Wojnar Irena. *Kulturowy wymiar edukacji jako szansa i alternatywa* // W: *Szkoła i pedagogika w dobie przełomu* / red. Tadeusz Lewowicki, Stefan Mieszalski, Mirosław S. Szamański. – Warszawa, 1995, s. 55-62
48. Zawistowicz-Adamska Kazimiera. *Granice i horyzonty badań kultury wsi w Polsce*. – Warszawa, 1976

Artykuły w czasopismach

1. Akimjakova Beata. *Kilka słów o edukacji regionalnej...* // „Częstochowski Biuletyn Oświatowy” 2011, nr 2, 20-23
2. Asyngier-Kozieł Anna. *Edukacja regionalna, a edukacja narodowa i europejska* // „Język Polski w Szkole IV – VI” 2004/2005, nr 4, s. 7-20
3. Boczukowa Beata. *Aleksander Patkowski – twórca polskiego regionalizmu* // „Edukacja i Dialog” 2000, nr 7, s. 61 – 65
4. Boczukowa Beata. *Edukacja regionalna* // „Nowa Szkoła” 2000, nr 3, s. 28-31
5. Dziemidok Bohdan. *Tożsamość narodowa a sztuka i nowe media w epoce globalizacji* // „Kultura i Społeczeństwo” 2002, nr 1, s. 57-71
6. Grzybowska Marta. *Koncepcje regionalistyczne a podział terytorialny Rzeczypospolitej Polskiej w okresie międzywojennym* // „Samorząd Terytorialny” 2005, nr 6, s. 31 – 46
7. Jóskowiak Kazimierz. *Mass media w europejskiej współpracy transgranicznej* // „Kultura i Społeczeństwo” 2002, nr 1, s. 181-186

8. Karczewska Joanna. *Dwie ideologie lokalności z narodem w tle* // „Kultura i Społeczeństwo” 2003, nr 3, s. 131-148
9. Kielecki Alojzy. *Regionalizm w reformowanej szkole polskiej* // „Wiadomości Historyczne” 2001, nr 2, s. 82-97
10. Kubiczek Bożena. *Czynniki warunkujące efektywność procesu kształcenia* // „Biuletyn Oświatowy” 2011, nr 6, s.38-64
11. Kutrzeba Małgorzata. *Realizacja ścieżki edukacyjnej edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie* // „Kwartalnik Edukacyjny” 2004, nr 1, s. 38-51
12. Lewandowska Izabela. *Czym jest edukacja regionalna* // „Kwartalnik Edukacyjny” 2002, nr 3-4, s. 94-103
13. *Manifest UNESCO/IFLA o bibliotece wielokulturowej* // „Poradnik Bibliotekarza” 2010, nr 2, s. I-III
14. Muszyńska Jolanta. *Kultura materialna regionu – warunki jej zachowania w aspekcie edukacji regionalnej* // „Edukacja” 2009, nr 3, s. 67-76
15. Nagowska Monika. *Nowa podstawa programowa : o współpracy nauczycieli z biblioteką szkolną* // „Biblioteka w Szkole” 2010, nr 10, s. 5-8
16. Nikitorowicz Jerzy. *Zadania edukacji regionalnej i międzykulturowej w kreowaniu tożsamości kulturowej człowieka* // „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2008, nr 2, s. 3-16
17. Pawlak Beata. *Śladami przeszłości : nietypowe formy pracy biblioteki szkolnej* // „Biblioteka w Szkole” 2008, nr 3, s. 13
18. Radziewicz-Winnicki Andrzej. *Proces globalizacji a sytuacja i rola elit intelektualnych w utrwalaniu tożsamości kulturowej* // „Pedagogika Społeczna” 2002, nr 3, s. 7-22
19. Radziewicz-Winnicki Andrzej. *Urbanizacja versus globalizacja : edukacja w obliczu marginalizacji społecznej* // „Auxilium Sociale” 2004, nr 1, s. 9-29
20. Staniów Bogumiła. *Nowa podstawa programowa a działania nauczycieli bibliotekarzy* // „Biblioteka w Szkole” 2008, nr 9, s. 8-11
21. Taboń Sebastian. *Historia edukacji regionalnej* // „Edukacja i Dialog” 2005, nr 2, s. 23-29
22. Walczak Beata. *Biblioteki szkolne i pedagogiczne w obliczu nowej podstawy programowej* // „Poradnik Bibliotekarza” 2011, nr 12, s. 3-6
23. Wieczorkowski Kazimierz. *Środki komunikacji sieciowej w edukacji międzykulturowej* // „Forum Oświatowe” 2006, nr 1, s. 123-139
24. Winiarski Mikołaj. *Edukacja w środowisku lokalnym* // „Pedagogika Społeczna” 2011, nr 3-4, s. 21-44

25. Winiarski Mikołaj. *Środowisko życia w perspektywie lokalnej i globalnej* // „Pedagogika Społeczna” 2006, nr 4, s.136-166
26. Zielecki Alojzy. *Regionalizm w reformowanej szkole polskiej* // „Wiadomości Historyczne” 2001, nr 2, s. 89-97
27. Żymierski Mariusz. *Edukacja regionalna w Gimnazjum im. Jana Pawła II w Kochanowicach* // „Częstochowski Biuletyn Oświatowy” 2011, nr 3, s. 33-35

Źródła niepublikowane

1. Księga odwiedzin PBP RODN „WOM” oraz Biblioteki Publicznej im. dra W. Biegańskiego w Częstochowie za lata 2002-2004

Akty prawne

1. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 15 lutego 1999 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego. Dz. U 1999, nr 14, poz. 129
2. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz. U. z dnia 15 stycznia 2009 r. Nr 4, poz. 17. Załącznik nr 2
3. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz. U. z dnia 15 stycznia 2009 r. Nr 4, poz. 17. Załącznik nr 4

Źródła elektroniczne

1. Biernacka-Bryk Anna. *Edukacja regionalna w bibliotece szkolnej* [online] [dostęp: 09.06.2012]. Dostęp w Internecie: <http://www.ebib.info/2009/106/a.php?biernacka>
2. Dąbrowski Andrzej. *Biblioteka, regionalizm i edukacja regionalna* [online] [dostęp: 09.06.2012] // W: *Świętokrzyskie* 2010, nr 1. Dostępny w Internecie <http://sbc.wbp.kielce.pl/dlibra/docmetadata?id=8586>
3. Machałek Małgorzata. *Historia i społeczeństwo w SP [Szkoly Podstawowej] oraz historia i wiedza o społeczeństwie w gimnazjum i szkole ponadgimnazjalnej po reformie programowej* [online] [dostęp 04.06.2012 r.]. Dostępny w Internecie: http://www.wsip.pl/dla_nauczycieli/przedmioty/historia_i_wos/klub/aktualnosci/historia_i_wos_po_reformie_programowej

4. Ministerstwo Edukacji Narodowej (Warszawa). *Edukacja przedszkolna i wczesnoszkolna*. T. 1 [online] [dostęp: 02.06.2012]. Dostępny w Internecie: http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=2063%3Atom-1-edukacja-przedszkolna-i-wczesnoszkolna&catid=230%3Aksztacenie-i-kadra-ksztacenie-ogolne-podstawa-programowa&Itemid=290
5. Ośrodek Rozwoju Edukacji (Warszawa). *Informacja o wynikach monitorowania wdrażania podstawy programowej wychowania przedszkolnego i kształcenia ogólnego w roku szkolnym 2009/2010* [online] [dostęp: 01.06.2012]. Dostępny w Internecie: http://www.ore.edu.pl/strona-ore/index.php?option=com_content&view=article&id=493:monitorowanie-wdraania-podstawy-programowej&catid=167:monitorowanie-podstawy-programowejaktualnoci&Itemid=1639
6. Sawicki Mirosław. *Strategia rozwoju edukacji na lata 2007-2013* [online] [dostęp: 14.05.2012]. Dostępny w Internecie: http://zbc.ksiaznica.szczecin.pl/Content/1936/161513_C.pdf
7. Związek Górnośląski (Katowice). *Stanowisko Związku Górnośląskiego w sprawie edukacji regionalnej w kontekście nowej podstawy programowej z dnia 10 lutego 2009 r.* [online] [dostęp: 11. 05. 2012]. Dostępny w Internecie: http://www.zg.org.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=75&Itemid=87&limitstart=10

STRESZCZENIE

Źródła informacji w pracy nauczyciela edukacji regionalnej (na przykładzie Częstochowy) to temat pracy doktorskiej ujmującej problemy i zagadnienia z zakresu dyscyplin naukowych: bibliologii i informatologii, pedagogiki, wiedzy o kulturze i innych. W rozprawie omówiono reformy oraz zmiany w szkolnictwie na przełomie lat 2008-2015, które wpłynęły na proces nauczania, w tym między innymi zakres realizacji edukacji regionalnej na wszystkich etapach nauczania.

Głównym celem rozprawy było ukazanie edukacji regionalnej w ujęciu historycznym oraz współczesnym, przedstawienie najważniejszych jej założeń oraz wpływu na kształtowanie osobowości i postaw ucznia klas szkoły podstawowej, gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalnej. Istotnym celem pracy było zwrócenie uwagi na rolę i miejsce bibliotek szkolnych i pedagogicznych w kształtowaniu stosunku do regionalnych zagadnień i zjawisk u dzieci i młodzieży. Zwrócono również uwagę na rolę bibliotek wspierającą efekty w realizacji treści regionalnych przez nauczycieli, odwołując się do obowiązujących oświatowych aktów prawnych. Celem praktycznym pracy było opracowanie *Przewodnika dla nauczycieli i bibliotekarzy Częstochowy i okolic po źródłach informacji regionalnej*. Powinien on służyć pomocą nauczycielom w wyborze źródeł przydatnych w edukacji regionalnej. Przewodnik otrzymał formę opracowania bibliograficznego, zawierającego opisy druków zwartych, artykułów z czasopism, źródeł elektronicznych oraz multimedialnych - dostępnych w różnych bibliotekach częstochowskich.

W pracy odwoływano się do licznych samoistnych i niesamoistnych publikacji dotyczących regionalizmu, bibliotekoznawstwa, kulturoznawstwa, metodyki nauczania oraz aktów i rozporządzeń Ministerstwa Edukacji Narodowej.

Teoretyczne rozważania omawianego w rozprawie problemu zostały poparte wynikami empirycznych badań przeprowadzonych w 2006 i 2012 roku wśród nauczycieli oraz nauczycieli bibliotekarzy, w celu rozpoznania stanu realizacji edukacji regionalnej w częstochowskich szkołach oraz poziomu wykorzystania treści i źródeł regionalnych. Badania pokazały, że nauczyciele – mimo wprowadzanych

przez Ministerstwo Edukacji Narodowej reform i zmian programowych – wykorzystują treści edukacji regionalnej w procesie nauczania i wychowania.

Do osiągnięcia postawionych w rozprawie celów wykorzystano metodę historyczną, przeprowadzono analizę i krytyczną ocenę badanych źródeł informacji, a także empiryczną metodę obserwacyjną wspartą techniką ankietową oraz klasyfikacji formalnej i rzeczowej zestawianych bibliograficznych opisów źródeł.

Zachodzące w XIX, XX i XXI wieku w systemie oświaty zmiany pokazują, że edukacja ulega licznym przeobrażeniom i ewaluacji. Zmiany te widoczne są także w kulturze w ogólne, a regionalnej w szczególności, więc i w edukacji regionalnej, metodach i formach pracy dydaktycznej, m.in. z wykorzystaniem technologii informacyjno-komunikacyjnych w nauczaniu. Oczywiście jest, że zapowiadane już reformy Ministerstwa Edukacji Narodowej mogą dotyczyć programów pracy instytucji oświatowych, czyli także edukacji regionalnej.

SUMMARY

The sources of information in the work of regional education teacher (based on the example of Częstochowa) is a doctoral thesis topic, dealing with the issues of scientific fields such as bibliology, information science, pedagogy, cultural knowledge and others.

The treatise discusses the reforms and changes in educational system, occurring between 2008 and 2015, which affected the teaching process including the scope of implementation of regional information at all stages of education.

The main aim of the dissertation was to discuss regional education in historical and contemporary approach, presenting its most important assumptions and the influence of regional education on personalities and attitudes of students attending primary, junior secondary, and secondary schools. The essential objective of the research was to draw attention to the role of school libraries and pedagogical libraries in shaping regional attitudes among children and adolescents. Attention was also drawn to the role of libraries in supporting the effects of implementing regional content by teachers, referring to applicable legal educational acts. The practical purpose of the thesis was designing "The Guidebook to Sources of Regional Information for Teachers and Librarians from Częstochowa and Its Surroundings." It was given a form of bibliographical research paper containing books, magazine articles, electronic and multimedia sources coming from different libraries in Częstochowa.

Teachers should find the guidebook helpful when choosing sources of regional information.

The dissertation refers to numerous publications concerning regionalism, library science, cultural studies and methodology of teaching as well as acts and regulations of the Ministry of Education.

Theoretical contemplations of the problem discussed in the thesis have been supported by the results of empirical research, conducted in 2006 and 2012 among teachers and librarians, in order to establish the level of regional education implementation as well as the usage of regional content and sources among schools in Częstochowa. The research has shown that, regardless of the reforms and

programme changes introduced by the Ministry of Education, teachers have been using the regional content in the process of education.

Historical method, analysis and critical assessment of information sources research, empirical method of observation supported by survey technique as well as formal and factual classification of correlated bibliographical sources technique have been used to achieve the objectives set in the dissertation.

Changes in the system of education in the 19th, 20th, and 21st century prove, that education is constantly evolving and undergoing numerous transformations. These changes are also visible in culture, especially the regional aspect of it, therefore as well in regional education, methods and forms of conveying the content and using information and communication technologies in teaching.

It is obvious that the projected reforms of the Ministry of Education will further contribute to changes in education, including regional education.

SPIS TABEL I WYKRESÓW

Tabela nr 1. Rodzaje informacji poszukiwanych przez nauczycieli w latach 2002-2004.

Wykres nr 1. Zatrudnienie nauczycieli w placówkach.

Wykres nr 2. Formy pracy wykorzystywane w edukacji regionalnej.

Wykres nr 3. Źródła wykorzystywane do przygotowania zajęć.

ANEKS

ANKIETA

Szanowni Państwo!

Celem poniższej ankiety jest zdiagnozowanie aktualnego stanu realizacji treści z zakresu edukacji regionalnej po likwidacji ścieżki edukacyjnej *Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie*.

Ankieta zawiera 9 pytań, których zadaniem jest zbadanie stanu faktycznego w Państwa szkołach. Przekazane dane nie będą identyfikowane w żaden sposób z konkretną osobą ani konkretną szkołą. Informacje zostaną użyte w przygotowywanej pod opieką Instytutu Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach rozprawie naukowej.

1. Pracuję w:

- szkole podstawowej
- gimnazjum
- szkole ponadgimnazjalnej
- innej placówce

2. Nauczyciel przedmiotu / inny pracownik pedagogiczny

- język polski
- historia
- wiedza o społeczeństwie
- przyroda / biologia
- geografia
- sztuka
- biblioteka
- inny.....

3. Realizuję zajęcia z zakresu edukacji regionalnej w ramach zadań dydaktycznych:

- tak
- nie

4. Jeśli odpowiedź brzmi „nie”, proszę o krótkie określenie, dlaczego?

.....

.....

.....

5. Jeśli „tak” – w jakim obszarze?

- historia
- przyroda
- literatura
- sławni ludzie
- gospodarka
- edukacja
- kultura
- miasto Częstochowa
- Jasna Góra
- Jura Krakowsko-Częstochowska
- inne.....
-
-

6. Proszę o krótkie określenie, jakich zagadnień dotyczą realizowane treści z zakresu edukacji regionalnej?

.....

.....

.....

.....

.....

7. Formy pracy wykorzystywane w realizacji treści edukacji regionalnej:

- koła zainteresowań - jakie?.....
-
- zajęcia na godzinach wychowawczych
- wystawy
- konkursy
- wycieczki krajoznawcze
- projekty edukacyjne
- projekty międzyprzedmiotowe
- spotkania ze sławnymi ludźmi z miasta i regionu
- nauczanie zdalne (e-learning)
- inne

8. Źródła wykorzystywane w przygotowywaniu zajęć:

- książki
- artykuły z czasopism
- filmy

- strony www o Częstochowie i okolicach
- wydawnictwa elektroniczne (e-booki, e-czasopisma)
- materiały informacyjne o Częstochowie i okolicach (foldery, ulotki, programy imprez, itp.)
- inne.....
.....

9. Instytucje, z którymi współpracuję w zakresie realizacji zajęć:

- biblioteka szkolna
- biblioteki w mieście/regionie
- Urząd Miasta/Urząd Gminy
- stowarzyszenia i organizacje społeczne
- muzea
- parafie, kościoły
- uczelnie wyższe
- instytucje oświatowe
- instytucje kulturalne
- inne.....
.....

Dziękuję za wypełnienie ankiety

INDEKS OSOBOWY

Adamska Kazimiera, zob. Zawistowicz-Adamska Kazimiera
Akimjakova Beata 125
Alexandrowicz Stanisław 55
Arkabus Agata 117
Asyngier-Kozieł Anna 92-94
Banaszkiewicz Teresa 69
Bednarek Stefan 37-38, 48, 73, 92
Biernacka-Bryk Anna 116-117, 118
Bilnik Piotr 84, 95-96
Boczukowa Beata 70, 74, 79
Boruta Alina, zob. Szczurek-Boruta Alina
Bryk Anna, zob. Biernacka-Bryk Anna
Buczowska Beata 14, 47
Burszta Wojciech J. 18
Chojnacki Zbyszko 53
Chudziński Edward 35
Ciechocińska Maria 54, 55
Czyż Teresa 53
Dąbrowski Andrzej 124
Duraj Danuta, zob. Walczak-Duraj Danuta
Dyoniziak Barbara, zob. Olszewska-Dyoniziak Barbara
Dyoniziak Ryszard 24-25
Dziemidok Bohdan 31, 32
Filipiak Marian 19, 21, 23, 24
Gajda Janusz 94
Grzybowska Marta 43-44, 45-46, 48
Halicki Jerzy 77-78, 94
Handle Kwirynał 53, 55
Iwonicka Krystyna 24-25
Januszek Henryk 22
Jarzyńska Irena 69, 88
Jóskowiak Kazimierz 33-34, 36
Karczewska Joanna 31
Karwińska Anna 24-25
Klus-Stańska Dorota 96-98
Koter Marek 55
Kowolik Piotr 15, 82, 90-91
Krawczyk Ewa 19
Kubiczek Bożena 100

Kutrzeba Małgorzata 12, 84-85
Lewandowska Izabela 56, 63, 79-80, 82
Lewowicki Tadeusz 85-86
Lipiński Edmund, zob. Wnuk-Lipiński Edmund
Łobos Anna 41-42, 45
Machatek Małgorzata 109
Majewski Jan 56
Maletz Anna 132
Michalewska Maria Teresa 15, 69-70
Mieszalski Stefan 85-86
Muszyńska Jolanta 77-78, 94, 126
Nagowska Monika 12, 102-103, 112, 113, 116, 120-122, 124
Nawrocki Tomasz 77
Nikitorowicz Jerzy 77, 94, 112
Olszewska-Dyoniziak Barbara 20
Omelaniuk Anatol Jan 39, 42, 48, 60-62, 73, 77-78
Pawlak Beata 126
Petrykowski Piotr 14, 15, 53, 56-59, 80-82, 83
Pękala Anna 69
Piwońska Zofia 92
Płusa Anna 117
Puskarz Janusz 54
Radzewicz-Winnicki Andrzej 26, 30, 99
Repach Ewa 48, 92
Rosner Edmund 40-41
Rybicki Marian 50
Sawicki Mirosław 100
Sikora Jan 22
Skorowski Henryk 63-66
Sośnierz Maria 39-40, 69-70, 71, 76
Srogosz Tadeusz 84, 95-96
Staniów Bogumiła 127
Stańska Dorota, zob. Klus-Stańska Dorota
Staszczak Zofia 54
Szamański Mirosław S. 85-86
Szcurek-Boruta Alina 105
Szlufik Władysław 69
Toboł Sebastian 70, 71-73, 74-76, 77
Tyszka Andrzej 67
Urbanowicz Beata 84, 95-96
Walczak Beata 114-115

Walczak-Duraj Danuta 23, 122
Wieczorkowski Kazimierz 35
Winiarski Mikołaj 26-30, 125
Winnicki Andrzej, zob. Radzewicz-Winnicki Andrzej
Wnuk-Lipiński Edmund 18, 20
Wojnar Irena 85-86
Zawistowicz-Adamska Kazimiera 53
Zielecki Alojzy 89
Żymierski Mariusz 117, 118-119

CZĘŚĆ II.
**PRZEWODNIK DLA NAUCZYCIELI I BIBLIOTEKARZY CZĘSTOCHOWY
I OKOLIC PO ŹRÓDŁACH INFORMACJI REGIONALNEJ**

- A. UWAGI WPROWADZAJĄCE DLA UŻYTKOWNIKÓW
- B. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ŹRÓDEŁ INFORMACJI O CZĘSTOCHOWIE I OKOLICY
- C. DOKUMENTACJA BIBLIOGRAFICZNA ŹRÓDEŁ
- C.1. Wykaz skrótów użytych w opisach, wskazujących lokalizację źródeł
- C.2. Spis źródeł

I. Częstochowa i okoliczne gminy. Opracowania i materiały monograficzne

Miasto i okolice

Historia. Miejsca pamięci narodowej

Klasztor Jasnogórski

Kultura

Edukacja, szkolnictwo

Literatura

Architektura. Zabytki

Stowarzyszenia i organizacje

II. Biografie postaci

III. Przekazane przez pokolenia

Legendy

Tradycje i obyczaje

IV. Jurajskie krajobrazy

Geografia. Przyroda. Pomniki przyrody

Jura Krakowsko-Częstochowska

Ochrona środowiska

V. Częstochowa na ludowo

Język. Gwara

Kultura ludowa

VI. Materiały edukacyjne dla nauczycieli

Konspekty lekcji

Konkursy

Scenariusze imprez i uroczystości

Programy edukacji regionalnej

Projekty edukacyjne. Wycieczki

Materiały dydaktyczne różne

A. UWAGI WPROWADZAJĄCE DLA UŻYTKOWNIKÓW

Nauczyciele w okresie rozwoju społeczeństwa informacyjnego stają przed bardzo trudnym zadaniem - w jaki sposób zainteresować ucznia przeszłością i historią miasta, w którym dorasta. Współczesne media kreują wśród dzieci i młodzieży postawę otwartości wobec innych społeczeństw, kultur, ich tradycji i zwyczajów. Rozwój technologii informacyjno-komunikacyjnych, a przede wszystkim Internetu, ułatwia młodym ludziom zdobywanie wiadomości o innych kulturach, poznawanie (a nawet przejmowanie) ich obyczajów. Młodzież z nadmiaru informacji nie potrafi wybrać to, co wartościowe i przydatne, a co należy odrzucić.

W domach rodzinnych coraz częściej zapomina się o przekazywaniu regionalnej kultury i jej obyczajów. Dzieci nie są wychowywane w tradycji i przywiązaniu do małej ojczyzny, nie potrafią także docenić wartości tkwiących w dorobku społecznym, kulturowym i politycznym ludzi zasłużonych dla regionu. Młodzież poszukująca pracy często decyduje się na emigrację do innych krajów Europy i świata. Sytuacja ta powoduje, iż zanika związek z wsią, miasteczkiem lub miastem.

Instytucje oświatowe i kulturalne starają się upowszechniać treści związane z regionem, aby rodzima kultura nie odeszła w zapomnienie. Bardzo duży wpływ na rozwój i promocję lokalnej kultury ma szkoła. W niej bowiem dzieci od najmłodszych lat poznają historię, środowisko przyrodnicze, zasłużonych ludzi, aktualne problemy społeczne miasta i regionu.

Nauczyciel w tym procesie odgrywa znaczącą rolę, ponieważ na nim spoczywa odpowiedzialność rozbudzania zainteresowania uczniów lokalną tematyką oraz angażowanie ich w społeczne prace na rzecz swojej miejscowości. Nauczyciele realizujący zagadnienia z zakresu edukacji regionalnej wykorzystują w pracy dydaktycznej tradycyjne metody nauczania oraz formy nowoczesne – oparte na technologiach informacyjno-komunikacyjnych (np. e-learning). Pedagodzy starają się także korzystać z różnorodnych źródeł i materiałów przydatnych do przygotowania zajęć lub lekcji. Nauczyciele regionaliści potwierdzają, iż korzystają z opracowań i źródeł dostępnych m. in. w instytucjach lokalnych, takich jak urzędy,

biblioteki, parafie. Wiąże się to z koniecznością szukania materiałów w różnorodnych katalogach, bazach danych i informatorach.

Prace nad *Przewodnikiem* zostały poprzedzone badaniami, w których nauczyciele określili związane z regionem najważniejsze zagadnienia, w zakresie których realizują zajęcia dydaktyczne; wskazali także wybrane źródła, z których korzystają w trakcie ich przygotowywania. Poniższe opracowanie listy opisów źródeł ma na celu udzielenie pomocy nauczycielom Częstochowy i okolic w realizacji edukacji regionalnej.

B. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ŹRÓDEŁ INFORMACJI O CZĘSTOCHOWIE I OKOLICY

Materiały dotyczące Częstochowy i okolic od wielu lat gromadzone są i udostępniane w częstochowskich bibliotekach. Zadanie to głównie jest realizowane przez Bibliotekę Publiczną im. dr. Władysława Biegańskiego w Częstochowie, w której funkcjonuje Ośrodek Informacji Regionalnej. Gromadzone i udostępniane są w nim zbiory regionalne dotyczące Częstochowy i okolic. Opracowywana jest bibliografia rejestrująca piśmiennictwo dotyczące miasta, jego historii, kultury, gospodarki, przyrody i turystyki oraz zagadnień społecznych.

Tworząc warsztat złożony z dostępnych w bibliotece książek, czasopism, dokumentów życia społecznego, trzeba też zwrócić uwagę na zbiory elektroniczne upublicznione w wersji online. Należą do nich periodyki wydawane już w początkach XX wieku („Goniec Częstochowski”, „Gazeta Częstochowska”, „Dziennik Częstochowski”) oraz gazety z lat trzydziestych XX w. („Częstochowianin, Kurier Częstochowski”). Zbiory te stanowią wyjątkowe źródło informacji o dawnym życiu codziennym Częstochowy oraz problemach społeczno-politycznych mieszkańców. Zarówno dla nauczycieli, jak i uczniów szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych może to być materiał do poszukiwań i odkrywania wielu interesujących faktów z historii miasta oraz wiadomości o żyjących w nim ludziach. Oprócz czasopism na stronie lokalnych bibliotek udostępnia się książki w wersji cyfrowej o tematyce regionalnej, stanowiące cenne źródło historyczne oraz edytorskie. Są to opracowania wydane w okresie od XVII do XX wieku. Korzystając z tych opracowań należy zwrócić uwagę na ich formę edytorską oraz język użyty w tekstach. Zbiory

owe umieszczono na stronie internetowej Biblioteki im. Wł. Biegańskiego http://www.biblioteka.czest.pl/zbiory_zdigitalizowane/regionalne oraz http://www.biblioteka.czest.pl/zbiory_zdigitalizowane/czasopisma.

Wśród dokumentów stanowiących pomoc dydaktyczną dla nauczycieli brak jest filmów archiwalnych ukazujących rozwój miasta i życie mieszkańców. Żadna z częstochowskich bibliotek nie posiada odpowiednio opracowanych zbiorów specjalnych. Materiałów tej kategorii można szukać w zasobach internetowych, ale dokumentacji nie uporządkowano i nie sklasyfikowano.

Za pośrednictwem strony internetowej Muzeum Częstochowskiego można dotrzeć do krótkich filmów dotyczących miasta i organizowanych w muzeum wystaw o tematyce historycznej i kulturalnej. Warto sięgnąć do tego portalu.

Wiele interesujących publikacji na temat miasta, jego historii, rozwoju kultury, ogłoszono w poszczególnych tomach „*Ziemi Częstochowskiej*”, „*Roczniku Muzeum Częstochowskiego*” oraz „*Almanachu Częstochowy*”.

Poniższy spis publikacji został wyselekcjonowany z zasobów regionalnych częstochowskich bibliotek i dotyczy głównych problemów miasta. Wymieniono w nim książki zawierające fotografie, grafiki oraz różnorodne ilustracje, pomocne w przygotowaniu zajęć dydaktycznych. Spis zawiera opisy bibliograficzne sporządzone z autopsji (368 pozycji). Opisy uszeregowane zostały w obrębie działów alfabetycznie według tytułów. W *Przewodniku* zastosowano numerację ciągłą. Do *Przewodnika* dołączano indeks osobowy oraz indeks przedmiotowy. Indeks osobowy szereguje alfabetycznie nazwiska autorów książek, artykułów i publikacji internetowych, malarzy, aktorów, muzyków, reżyserów. Indeks przedmiotowy umożliwia wyszukiwanie zagadnień i tematów przez hasła przedmiotowe. Numery przy nazwiskach (indeks osobowy) oraz hasłach (indeks przedmiotowy) odsyłają do poszczególnych pozycji w spisie.

Kierując się potrzebami nauczycieli realizujących zajęcia z edukacji regionalnej, w *Przewodniku* zastosowano działy tematyczne dostosowane do potrzeb

metodycznych nauczycieli oraz treści nauczania zawartych w podstawie programowej. Są to następujące działy:

Częstochowa i okoliczne gminy. Opracowania i materiały monograficzne.

Częstochowa jest miejscowością o wielowiekowej historii i tradycji. Szczególnie miejsce w życiu miasta zajmuje niewątpliwie Klasztor Ojców Paulinów na Jasnej Górze, który znany jest nie tylko w Polsce, ale także na świecie. Obraz Matki Boskiej Częstochowskiej przyciąga do Sanktuarium co roku miliony pielgrzymów. Jednak Jasna Góra to także światowej sławy zabytek kultury materialnej oraz kolebka historii i pamiątek narodowych. Nauczyciel znajdzie wiele publikacji na temat miasta i jego dziejów oraz historii Klasztoru. Są to publikacje barwnie ilustrowane, odnoszące się do najważniejszych wydarzeń historycznych, kulturalnych i społecznych. Ponieważ w częstochowskich bibliotekach znajduje się dużo źródeł poświęconych historii. Z dostępnych publikacji do spisu wybrane zostały te, które nie należą do szerokich opracowań naukowych, natomiast w przystępny sposób przedstawiają tło historyczne i życie mieszkańców na przestrzeni wieków. Warto także sięgnąć po publikacje przedstawiające poszczególne dzielnice miasta, ich charakterystyczne budowle lub miejsca życia społecznego (np. szkoły, kościoły, kapliczki, parki). Ważną rolę w życiu społecznym i gospodarczym odgrywają różne organizacje i stowarzyszenia, którym poświęcono w *Przewodniku* wiele uwagi. Wśród źródeł znalazły się między innymi: Spółdzielczość Spożyców „Społem”, Izba Rzemiosła, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, Związek Harcerstwa Polskiego. Częstochowa to także miasto z bogatą kulturą muzyczną oraz artystyczną (malarstwo, rzeźba, poezja), toteż nie pominięto publikacji na ten temat.

Biografie postaci.

W Częstochowie żyło wielu wybitnych ludzi, którzy swoją pracą i postawą zapisali się na kartach historii miasta. Byli to zarówno rdzenni mieszkańcy miasta, jak i osoby związane z ziemią częstochowską przez sprawowanie funkcji państwowych i prowadzenie działań społecznych, politycznych, naukowych lub innych.

Nauczyciele znajdą w opracowaniach książkowych oraz czasopismach wiele biografii sławnych Częstochowian, takich jak ojciec Augustyn Kordecki, lekarz Władysław Biegański, poetka Halina Poświatowska. Na szczególną uwagę zasługują te

opracowania, w których autorzy przedstawiają ludzi często zapomnianych już przez młodsze pokolenia. Postacie te nie sprawowały wysokich urzędów, ale ich zasługi utrwaliły się w pamięci żyjących. Należy tu wspomnieć o Ferdynandzie Karo, Stanisławie Grzybku, Piotrze Pomianie i wielu innych.

Niewiele jest źródeł poświęconych osobom żyjącym współcześnie, zasłużonych dla lokalnej kultury, oświaty, działalności społeczno-politycznej. Informacje o nich można odszukać w dziennikach i gazetach regionalnych, albo *Bibliografii regionu częstochowskiego* oraz w zasobach Internetu.

Przekazane przez pokolenia.

Od najmłodszych lat dziecko styka się z przekazami ustnymi i drukowanymi, w których występują elementy czarów i magii. W szczególności dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym chętnie słuchają, a następnie czytają bajki i baśnie. W realizacji edukacji regionalnej nie może więc zabraknąć legend i podań, które przez magiczny świat osób i przedmiotów przekazują uczniom historię najbliższej okolicy, umożliwiają zapamiętanie szczególnych miejsc lub postaci.

Każdy region posiada swoje obyczaje i obrzędy; są one bardziej lub mniej znane w okolicy, regionie, kraju. Warto sięgać do zapomnianych obyczajów, które nie są uczniom znane. Wzbudzą w nich ciekawość. Uczniowie muszą mieć świadomość, że ich okolica także słynie z wielu obyczajów i obrzędów, to też nie trzeba przyswajać innych – tradycji pozaregionalnych lub nawet pozakrajowych.

Jurajskie krajobrazy.

Jura Krakowsko-Częstochowska słynie w kraju z piękna środowiska przyrodniczego oraz jurajskiego szlaku Orlich Gniazd. Nauczyciele realizujący zagadnienia związane ze środowiskiem przyrodniczym nie powinni mieć problemów, by znaleźli źródła na temat fauny i flory Jury Krakowsko-Częstochowskiej. W zasobach Internetu utworzono także wiele ciekawych portali prowadzonych przez miłośników jurajskiej przyrody.

Jurajskie okolice to także zamki i warownie. Na ich temat powstało wiele opracowań historycznych wzbogaconych zbiorami ilustracji. Przekazują one także legendy i podania związane z historią zamków.

Nauczyciele mogą zaprosić swoich uczniów na wirtualną wycieczkę po Częstochowie i Jurze Krakowsko-Częstochowskiej korzystając z darmowej aplikacji Google Earth. Umożliwia ona podróż do każdego miejsca na ziemi, tworzenie trasy wycieczki, dodawanie zdjęć i opisów budowli, zabytków, ulic, itp. Łatwy interfejs w języku polskim nie sprawi trudności w ich obsłudze ani nauczycielom, ani uczniom.

Częstochowa na ludowo.

Kultura ludowa od wieków wpisana jest w historię regionu. Jej elementy są widoczne w architekturze, obrzędach, podaniach, języku, tańcach... Nauczyciele przygotowujący zajęcia z edukacji regionalnej mają okazję przyswoić uczniom tematykę ludowości regionu, wzbudzić szacunek do wielowiekowej tradycji.

Elementami kultury ludowej ziemi częstochowskiej są m. in. język, architektura, zespoły i tańce ludowe, festiwale, zjazdy i konferencje promujące tę sferę życia w regionie i kraju. Odnotowuje się coroczną *Pielgrzymkę Rolników – Jasnogórskie Dożynki, Dni Europejskiej Kultury Ludowej, Konkurs Sztuki Ludowej*.

W zasobach internetowych znajdziemy bogaty wybór fotografii dotyczących *Zespołu Pieśni i Tańca Częstochowa*.

Materiały edukacyjne dla nauczycieli.

Nauczyciele w swojej pracy zawodowej korzystają z różnych źródeł informacji, środków dydaktycznych i poradników metodycznych pomocnych w przygotowaniu oraz realizacji zajęć edukacyjnych. W przypadku edukacji regionalnej mogą stosować różnorodne metody i pomoce dydaktyczne w organizowaniu lekcji, wycieczek, imprez kulturalnych, czy dążyć do opracowania większych projektów edukacyjnych. Różnorodność form wpływa na jakość zajęć oraz podnosi stopień zainteresowania nimi przez uczniów.

Zajęcia organizowane przez nauczycieli z zakresu edukacji regionalnej daje się też realizować w korelacji z innymi przedmiotami, przez co rozwijają uczenia wielokierunkowo.

C.DOKUMENTACJA BIBLIOGRAFICZNA ŹRÓDEŁ

C.1. Wykaz skrótów użytych w opisach, wskazujących lokalizację źródeł:

BB - Biblioteka Publiczna im. dr. Władysława Biegańskiego w Częstochowie

BP - Publiczna Biblioteka Pedagogiczna RODN „WOM” w Częstochowie

C.2. Spis źródeł

I. CZĘSTOCHOWA I OKOLICZNE GMINY. OPRACOWANIA I MATERIAŁY MONOGRAFICZNE

1. 100 lat kolei Herby-Częstochowa / Józef Andrzej Bossowski. – Częstochowa, 2003. BB
2. 800 lat Lelowa / Antoni Białowąg, Marian Nowak. – Lelów : Społeczny Komitet Obchodów 800 lecia Lelowa, [b.r.]. BP, BB
3. 900-lecie Kozięglówek / Józefa Wiśniewska // In: Almanach Ziemi Kozięglowskiej. – Katowice : Śląska Agencja Prasowa, 2006. BB
4. Moje miejsce na ziemi - Biała / Ksymena Żurawska // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2008, nr 4, s. 40-43. BP
5. Częstochowa : dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego : [monografia historyczna Częstochowy]. T.1, Okres staropolski / komitet red. Ryszard Kołodziejczyk [i in.] ; red. Feliks Kiryk. - Częstochowa : Urząd Miasta, 2002. BP, BB
6. Częstochowa : dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego : [monografia historyczna Częstochowy]. T.2, W okresie niewoli 1793-1918 / komitet red. Ryszard Kołodziejczyk [i in.] ; red. Ryszard Kołodziejczyk.- Częstochowa : Urząd Miasta, 2005. BP, BB
7. Częstochowa : dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego : [monografia historyczna Częstochowy]. T.3, W czasach Polski Odrodzonej i drugiej wojny światowej 1918-1945 / komitet red. Ryszard Kołodziejczyk [i in.] ; red. Ryszard Szwed. - Częstochowa : Urząd Miasta, 2006. BP, BB
8. Częstochowa : dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego : [monografia historyczna Częstochowy]. T.4, Dzieje miasta i klasztoru po 1945 r. / komitet red. Ryszard Kołodziejczyk [i in.] ; red. Krystyna Kersten. - Częstochowa : Urząd Miasta, 2007. BP, BB

9. Częstochowa : przeszłość i teraźniejszość miasta w zarysie / Małgorzata Antosiewicz, Orman Okrutny. - Częstochowa : [b.w.], 2001. BP
10. Częstochowa : spacer po mieście / [tekst Małgorzata Jagiełło ; tł. Lucyna Tate, Iwona Kretek]. - Częstochowa : Urząd Miasta. Wydział Komunikacji Społecznej, [2004]. BP
11. Częstochowa dla każdego / Jacenty Dędek, Janusz Pawlikowski. - Katowice ; Częstochowa : PP Oddział Prasa Śląska, 1999. BP, BB
12. Częstochowa przez wieki / Józef Andrzej Bossowski. – Częstochowa : Centrum Fotografii Cyfrowej, 1999. BP, BB
13. Częstochowa to dobre miasto / [red. Teresa Kaczor ; oprac. tekstów Teresa Kaczor, Włodzimierz Tutaj]. - Częstochowa : Urząd Miasta. Wydział Komunikacji Społecznej, [2006]. BP, BB [FILIA]
14. Częstochowa w liczbach 1990-2000 / [oprac. Halina Byrczek ; tekst Sławomir Bednarek]. - Katowice : Urząd Statystyczny, [2002]. BP, BB
15. Częstochowskie opowieści o mieście, ludziach, wydarzeniach / Zbigniew Jakubowski. - Częstochowa : Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1993. BP, BB
16. Danków nad Liswartą / Tomasz M. Janowski. – Kraków ; Danków : Fundacja Centrum Edukacji Ekologicznej Wsi, 1997. BB
17. Dzieje Konopisk i okolic / Barbara Herba. – Konopiska : Częstochowskie Wydawnictwo Archidiecezjalne Regionu Polonia, 2004. BB
18. Dzieje miasta i gminy Koziegłowy / Józefa Wiśniewska. – Katowice : Śląska Agencja Prasowa, 1996. BP, BB
19. Dzieje miejscowości i parafii Zajączki (1904-2004) / Daniel Kistela. – Zajączki : Parafialny Oddział Akcji Katolickiej. BP, BB
20. Dzieje Olsztyna k/Częstochowy / Zdzisław Marian Musialik. – Częstochowa : Udziałowiec, 1997. BB
21. Dzieje Parafii św. Józefa Częstochowa - Raków / Tadeusz Malarski, Kazimierz Franusiak, Iwo Mandrysz. - Częstochowa : Częstochowskie Wydawnictwo Diecezjalne Regina Poloniae, [2007]. BB [historia dzielnicy Raków]
22. Encyklopedyczny słownik regionu częstochowskiego / Bogdan Snoch, Stanisław Podobiński ; Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie. - Częstochowa : Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 2000. BP, BB

23. Gmina Janów : monografia krajoznawcza / Janusz Brandys, Stanisław Bronisz. – Częstochowa: Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, 1989. BB
24. Huta „Częstochowa” 1896-2002 / Jan Bala, Kazimierz Franuski, Tadeusz Malarski i in. – Częstochowa : „Jurapress”, 2002. BB
25. Jasnogórski park klasztorny : dzieje, kształt, znaczenie / Barbara Furs. - Częstochowa : Pro-Auto, 2012. BB
26. Koszęcin i okolice / Jan Myrcik. – Koszęcin : Rada i Zarząd Gminy Koszęcin, 1994. BP, BB
27. Kościelne dzieje parafii Koniecpol od czasów powstania parafii do roku 1818 / Stanisław Okamfer. – Koniecpol ; Poznań : Wydawnictwo Astar, 1993. BP, BB
28. Kościół św. Barbary : u cudownego źródła Jasnogórskiej Pani : Częstochowa / tekst i oprac. graf. Agnieszka M. Spiechowicz-Jędrus. - Kraków : Ścieżki Wiary, 2007. (Szlakami Polskich Tradycji Chrześcijańskich). BB
29. Kroniki dzielnic Częstochowy : "Dźbów" / Elżbieta Gumuła, Barbara Rusinek-Nowak. - Częstochowa : Tech-Mar, 2005. BB
30. Lubliniec i okolice : przewodnik krajoznawczy / Maciej Janik, Teresa Janik. – Lubliniec : Urząd Miasta. BB
31. Lubsza : szkice z dziejów gminy i parafii. [T.] 1 / Bernard Szczech. – Lubsza ; Zabrze : Wydawnictwo Muzeum Miejskiego, 1998. BB
32. Mała encyklopedia Częstochowy / Bogdan Snoch. - Częstochowa : Towarzystwo Przyjaciół Częstochowy, 2002. - 208 s. BP, BB
33. Mały leksykon Częstochowy / Bogdan Snoch ; Towarzystwo Przyjaciół Częstochowy. - Częstochowa : Towarzystwo Przyjaciół Częstochowy, 1995. BP, BB
34. Moje miasto Częstochowa / Barbara Tryba // *Kwartalnik Nauczycielski*. - 2001, nr 2, cz. 2, s. 148-153. BP
35. Monografia dzielnicy Wrzosowiak : praca zbiorowa / red. Henryka Sikora ; Wojewódzki Ośrodek Metodyczny w Częstochowie ; Publiczna Szkoła Podstawowa nr 53 w Częstochowie. - Częstochowa : Wojewódzki Ośrodek Metodyczny, 1998. BP, BB
36. Nad górną Prosną : monografia Praszki / red. Tadeusz Krzemiński. – Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1999. BB
37. Nasze miasto Koziegłowy / Barbara Sapota, Ewa Jędruch / *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2006, nr 2, s. 10-12. BP, BB

38. Obraz Matki Boskiej Mstowskiej i jego kult / Kazimierz Łatak. – Kraków : ZAKON, 1999. BP, BB
39. Opowieść o częstochowskich tramwajach / Tomasz Haładyj. - Częstochowa ; Tarnowskie Góry : Muzeum Częstochowskie & PPHU Drukpol, 2009. BB
40. Pajęczno poprzez wieki / Jadwiga Pach, Krzysztof Pach. – Częstochowa : Wydawnictwo „Dom Książki”, 2002. BB
41. Parafia Stare Koziegłowy czyli Koziegłówki / Wacław Stępień. – Lublin : Pracownia Poligraficzna przy Prywatnym Katolickim LO im. Ks. K. Gostyńskiego, 2000. BB
42. Przeszłość Żarek : powstanie i rozwój miasta na przestrzeni sześciu wieków / Marceli Antoniewicz. – Częstochowa: [b.w.], 1982. BB
43. Przewodnik po parkach miejskich 3 Maja i Staszica w Częstochowie : praca zbiorowa / pod red. Jerzego Zygmunta. - Częstochowa : Urząd Miasta Wydział Ochrony Środowiska, Rolnictwa i Leśnictwa, 2009. BP, BB
44. Sanktuarium Matki Bożej Mstowskiej / Łatka Kazimierz. – Ełk : Kuria Biskupia Diecezji Ełckiej, 2000. BB
45. Siedem wieków fary w Lublińcu / Jan Fikus. – Lubliniec : Wydawnictwo Edyty Stein, 1998. BP, BB
46. Spacer po Częstochowie [DVD] / scen. Marian Rawinis, Krzysztof Kasprzak ; reż. Jurek Joniec, Mirosław Sikora ; il. muz. Marcin Pospieszalski ; występują Agata Ochota-Hutyra, Piotr Machalica. KASFILM. – 1 płyta DVD, (45 min) ; dźwięk, kolor. BP, BB
47. Spacerownik po Częstochowie / teksty Tomasz Haładyj, Tadeusz Piersiak, Joanna Skiba. - [Warszawa] : AGORA SA, [2010]. (Biblioteka Gazety Wyborczej). BB [szczegółowe opisy historii kamienic i zabytków miasta]
48. Sześćdziesiąt lat w lidze polskiej minęło : Częstochowski Klub Motocyklowy "Włóknierz" 1946-2008 / Marek Soczyk. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie, 2009. BB
49. Szkice monograficzne Janowa i okolicy / Mirosław Zwoliński. – Częstochowa : Urząd Gminy, 1992. BP, BB
50. Wulkan 1894-2004 / Magdalena Kuźniak ; współpraca i konsultacja merytoryczna Janusz Zatoń. - Częstochowa : Odlewnia Żeliwa "Wulkan", 2004. BP

51. Z dziejów miasta Radomska (do 1939 r.) / Stanisław Sankowski. – Radomsko, 1995. BB
52. Z dziejów Parafii Lelów i Staromieście / Zygmunt Zaborski. – Częstochowa : [b.w.], 1998. BB
53. Zaproszenie do Kawodrzy Dolnej / Janusz Sikora // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2005, nr 3, s. 24-29. BP, BB
54. Życie codzienne w dzielnicy Raków w Częstochowie / Sylwia Domagalska ; Śląskie Wydawnictwa Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Nauk Społecznych im. ks. Emila Szramka w Tychach. - Tychy : Śląskie Wydaw. Naukowe WSZINS, 2007. BB

Historia. Miejsca pamięci narodowej

55. 27 Pułk Piechoty w kampanii wrześniowej [1939] pod Częstochową. T. 25 / Stanisław Szymański // In: *Ziemia Częstochowska : rozprawy monograficzne*. – Częstochowa : Wydawnictwo WSP. – 1998. BP, BB
56. Apteki częstochowskie do końca XIX wieku / Władysław Szczepański // *Archiwum Historii Medycyny i Nauk Przyrodniczych*. – 1972. T. 25, s. 219-284. BB [nadbítka]
57. Bitwa pod Częstochową 4 IX 1665. T. 28 / Maciej Krzysztof Hoffmann // In: *Ziemia Częstochowska*. – Częstochowa : Wydawnictwo WSP. – 2001, s. 25-74. BP, BB
58. Budynek Dowództwa VII-mej Dywizji Piechoty : do 1-go września 1939 roku w Częstochowie / [Jan Dobrowolski]. - [B.m.] : [b.w.], 2005. BP, BB
59. Bunkry z roku 1939 w Częstochowie / Józef Andrzej Bossowski. - Lwówek Śląski : BUD-STAL-TEST II, 2006. BB
60. *Częstochowa* i problemy społeczne jej mieszkańców na przełomie XX i XXI wieku / Krzysztof Czekał, Andrzej Nieszporek, Marek Piekarski, Monika Zawartka. - Katowice : Agencja Artystyczna PARA, 2002. BP, BB
61. Częstochowa na dawnej pocztówce / [red. Bogusław Szybkowski ; wstęp Jacek Mróz ; aut. Zbigniew Stanisław Biernacki]. - Opole : Wydaw. Kolekcjoner, 2000. BP, BB
62. Częstochowa przez wieki : od pradziejów do wyzwolenia 16 stycznia 1945 / Józef Andrzej Bossowski. - Częstochowa : Centrum Fotografii Cyfrowej, 1999. BP, BB

63. Częstochowy drogi ku niepodległości / red. nauk. Ryszard Szwed, Waldemar Palus. - Częstochowa : Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1998. BP, BB
64. Dzieje Diecezji Częstochowskiej w okresie II Rzeczypospolitej / Jan Związek. – Częstochowa : Częstochowskie Wydawnictwo Diecezjalne Regina Polniae, 1990. BB
65. Dzieje ziemi i człowieka w regionie częstochowskim : przewodnik po stałej wystawie archeologicznej / Zdzisław Bolek, Włodzimierz Błaszczuk ; Muzeum Okręgowe w Częstochowie. - Częstochowa : Muzeum Okręgowe, 1976. BP, BB
66. Ekspozyty opowiadają historię Częstochowy i regionu : muzealny program edukacyjny lekcji historii / red. Andrzej Kuźma ; tekst Andrzej Kuźma, Karol Nabiałek. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie, [2003]. BP, BB
67. Grób Nieznanego Żołnierza w Częstochowie / Tomasz Szczygłowski // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2010, nr 3, s. 18-19. BP, BB
68. Herby miast województwa częstochowskiego / Marceli Antoniewicz. - Częstochowa : Częstochowskie Towarzystwo Naukowe, 1984. (Prace Monograficzne / [Muzeum Okręgowe w Częstochowie ; red. Andrzej W. Skalski]. [nr 1]). BP, BB
69. Historia częstochowskiego pieniądza zastępczego 1861-1939 z katalogiem / Aleksander Gąsior. - Częstochowa : Wydaw. Politechniki Częstochowskiej, 1995. BP, BB
70. Jasna Góra na dawnej pocztówce / red. Bogusław Szybkowski. - Opole : Wydaw. MS, 2000. BP, BB
71. Józef Piłsudski w Częstochowie i regionie / Tadeusz Gałęcki. - Częstochowa : Wydaw. Regionalnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli "WOM", 2009. BP, BB
72. Kalendarium częstochowskie czyli wybór dat z historii miasta i jego mieszkańców od roku 1220 / oprac. Janusz Pawlikowski ; [il. Jacenty Dędek]. - Częstochowa : Kropka, 2001. BP, BB
73. Kronika powstań śląskich 1919-1921 / Marian Anusiewicz, Mieczysław Wrzosek. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1980. BP, BB
74. Miejsca pamięci w Częstochowie [strona internetowa powstała w ramach realizacji projektu *Miejsca pamięci w regionie częstochowskim i ich rola w wychowaniu patriotycznym młodzieży*] <http://www.mp-czest.yoyo.pl/>
75. Nauczanie w szkołach elementarnych Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego w latach 1807-1830 : (studia nad Okręgiem Częstochowskim) / Janusz Lipiec ; Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie. - Częstochowa : Wydaw. WSP, 1993. BP, BB

76. Pamiętnik z lat okupacji hitlerowskiej : Częstochowa 1939-1945 / Franciszek Czekajewski ; wstęp Jan Czekajewski. - Warszawa : Wydaw. Kobieta, 2006. BP
77. Poczet rodów herbowych ziemi częstochowskiej : studium genealogiczno-heraldyczne / Mirosław Zwoliński ; Częstochowskie Towarzystwo Naukowe. - Częstochowa : Wydaw. Oddziału PTTK przy Hucie "Częstochowa", 2009. BP, BB
78. Polentumsträger : dzieje nauczycieli na ziemi częstochowskiej 1939-1945 / Zbigniew Grzędziński, Jan Pietrzykowski. - Katowice : Śląski Instytut Naukowy, 1988. BP, BB
79. Pomnik ku czci częstochowian, żołnierzy powstań śląskich / Jacek Jędryka // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2010, nr 3, s. 15-19. BP, BB
80. Przemysł częstochowski (1882-1914) / Franciszek Sobalski ; Muzeum Częstochowskie. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie, 2009. BP, BB
81. Rzemiosło w Częstochowie w okresie międzywojennym (1918-1939) / Beata Urbanowicz. - Częstochowa : Wydawnictwo WSP, 2004. BP, BB
82. Secesja na dawnych widokówkach Częstochowy : katalog 1897-1906 / [aut. tekstu Janusz Knap ; współpr. red. Aleksander Żakowicz]. - Bielsko-Biała : Art-Foto-Design Studio, 2009. BP, BB
83. Społeczeństwo Częstochowy w latach 1918-1939 / red. nauk. Ryszard Szwed, Waldemar Palus. - Częstochowa : Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, cop. 1997. BP, BB
84. Stare pocztówki z Radomska i okolic. - Radomsko : Muzeum Regionalne, 1995. BP, BB
85. Symboliczny grób "skrzydła pamięci" / Anna Kusak // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2010, nr 2, s. 16-19. BP, BB
86. Szkice z dziejów harcerstwa częstochowskiego 1911-1996 / red. Ryszard Stefaniak ; Komisja Historyczna Hufca ZHP Częstochowa. - Częstochowa : Komisja Historyczna Hufca ZHP Częstochowa, 1997. BP, BB
87. Tablica ku czci harcerzy Szarych Szeregów / Anna Gawrońska // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2010, nr 2, s. 19-21. BP, BB
88. Tablica upamiętniająca walkę partyzantów Ziemi Częstochowskiej poległych w czasie II wojny światowej / Przemysław Gorzałka // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2010, nr 2, s. 14-16. PB, BB

89. Wielka Wojna na Jurze : przebieg wydarzeń i cmentarze wojenne I wojny światowej między Krakowem a Częstochową / Krzysztof Orman, Piotr Orman. - Kraków : EGIS, 2008. BB
90. Z dziejów Żydów w Częstochowie / red. Zbigniew Jakubowski ; współpr. Stanisław Podobiński. - Częstochowa : Wydaw. WSP, 2002. BP, BB
91. Z kart historii Armii Krajowej w Częstochowie / Tadeusz Gałęcki // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2007, nr 1, s. 35-36. BP, BB
92. Ziemia Częstochowska na dawnej pocztówce = The Częstochowa Land's Old Postcards / Zbigniew S. Biernacki. - Opole : Wydaw. MS, 2007. BP, BB
93. Życie codzienne w Częstochowie w XIX i XX wieku / red. Ryszard Szwed, Waldemar Palus. - Częstochowa : WSP, 1990. BP, BB
94. Żydzi w historii Częstochowy : ich dzieje i tożsamość kulturowa / Jerzy Mizgalski // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2008, nr 3, s. 24-29. BP, BB

Klasztor Jasnogórski

95. Częstochowa / [tekst Magdalena Karbowska, Eliza Waluś]. - Warszawa : Mediaprofit : Agora, 2011. (Miejsca Święte ; 18) (Biblioteka Gazety Wyborczej). BB
96. Częstochowa : dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego / [kom. red. Marcelli Antoniewicz, Krystyna Kersten, Feliks Kiryk, Ryszard Kołodziejczyk, Ryszard Szwed]. - Częstochowa : Urząd Miasta. - 4 t. ; T. 4, Dzieje miasta i klasztoru po 1945 roku / [red. Krystyna Kersten]. - 2007. BP, BB
97. Drukarnia Paulinów w Częstochowie latach 1730-1863 / Henryk Czerwień. - Bytom : „Help-Pol”, 1998. BB
98. Jasnogórski poczet królów i książąt polskich / Krystyna Szczekocka-Mysiek. - Warszawa : Wydawnictwo Spółdzielcze : Centralny Ośrodek Informacji Turystycznej, 1990. BP, BB
99. Golgota Jasnogórska / wiersze Ernest Bryll ; obrazy Jerzy Duda-Gracz ; [komentarze, oprac. merytoryczne i red. Jerzy Duda-Gracz ; wprowadzenie Jan Golonka]. - Częstochowa : Paulinianum Wydaw. Zakonu Paulinów, 2001. BP, BB
100. Historia Biblioteki Jasnogórskiej i jej zbiorów / Jolanta Otwinowska. - Częstochowa : [b.w.], 2002. - [44] s. BP

101. Jasna Góra - Sanktuarium Matki Bożej / Jan Pach, Włodzimierz Robak, Jerzy Tomziński. - Wyd. 2 popr. i uzup. - Częstochowa : Wydaw. Zakonu Paulinów Paulinianum ; Bydgoszcz : Wydaw. Margrafesen, 2001. BP, BB
102. Jasna Góra - światowe centrum pielgrzymkowe / [red. nauk. Antoni Jackowski] ; Uniwersytet Jagielloński. Instytut Geografii. - Kraków : Instytut Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1996. BP, BB
103. Jasna Góra / Antoni Jackowski, Jan Pach, Jan Stanisław Rudziński. - Wrocław : Wydaw. Dolnośląskie, 2001. BP, BB
104. Jasna Góra / Małgorzata Antosiewicz, Orman Okrutny. - Częstochowa : [b.w.], 2001. BP
105. Jasna Góra na dawnej pocztówce / red. Bogusław Szybkowski. - Opole : Wydaw. MS, 2000. BP, BB
106. Jasna Góra w odradzającej się Polsce 1918-1921 / Szczepan Zachariasz Jabłoński. - Częstochowa : Wydaw. Wyższej Szkoły Języków Obcych i Ekonomii Educator, 1998. BP, BB
107. Jasnogórska opowieść / Czesław Ryszka. - Częstochowa : Wydaw. Zakonu Paulinów Paulinianum, 2003. BP, BB
108. Jasnogórski park klasztorny : dzieje, kształt, znaczenie / Barbara Furs. - Częstochowa : Pro-Auto, 2012. BB
109. Kapela wokalnie-instrumentalna na Jasnej Górze / Paweł Podejko // Studia Claromontana. – 2001, T. 19, s. 7-424. BB
110. Kaplica Matki Bożej / Jan Golonka, Jerzy Żmudziński. – Częstochowa : Wydawnictwo Paulinianum, 2002. BB
111. Mensa Mariana : malowane dzieje obrazu Matki Boskiej Jasnogórskiej / Eustachy Rakoczy. – Warszawa : KAW, 1989. BB
112. Muzeum 600-lecia Jasnej Góry / Jan Golonka, Jerzy Żmudziński. – Częstochowa : Wydawnictwo Zakonu Paulinów „Paulinianum”, 1994. BP, BB
113. „Potop szwedzki” i ojciec Kordecki w ikonografii : w 350 rocznicę bohaterskiej obrony Jasnej Góry / oprac. Józef Kuffel. – Częstochowa : Wydaw. Zakonu Paulinów Paulinianum, 2005. BP, BB
114. Polska : wycieczka po najpiękniejszych i najciekawszych zakątkach Polski. – [B. m.] : De Agostini Atlas, 2004. – 1 kas. VHS (60 min.) : kolor. [Jasna Góra]. BP

115. Skarby i klejnoty Jasnej Góry / Jan Golonka, Jerzy Żmudziński. - Częstochowa - Jasna Góra ; Wrocław : "Paulinianum" ; Wydaw. ZET, 2005. (Zbiory Sztuki Wotywniej na Jasnej Górze w Częstochowie). BB

116. Wieża Jasnej Góry i jasnogórskie dzwony i dzwonnice / Jan Golonka, Jerzy Żmudziński. - Częstochowa : Paulinianum, 1997. (Zbiory Sztuki Wotywniej na Jasnej Górze w Częstochowie). BP, BB

117. Witraże jasnogórskie wotum rzemiosła polskiego / red. Jan Golonka ; [aut. Tadeusz Adamek]. - Częstochowa : Klasztor Paulinów na Jasnej Górze, 1991. BP, BB

118. Zabytki sztuki Jasnej Góry : architektura, rzeźba, malarstwo / Zofia Rozanow, Ewa Smulikowska. - Katowice : Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego, 2009. BB

Kultura

118. 35 lat Regionalnego Ośrodka Kultury w Częstochowie 1975-2010 : praca zbiorowa / pod red. Anny Woźniak. - Częstochowa : Regionalny Ośrodek Kultury, 2010. BB

119. 65 lat Filharmonii Częstochowskiej 1945-2010 / [red. Impresariat Filharmonii Częstochowskiej ; oprac. graf. Dariusz Madejski]. [Częstochowa] : Druk. "Aqua", [2010]. BB

120. 100 lat szkolnictwa muzycznego w Częstochowie : 1904-2004 / Wanda Malko. - Częstochowa : Ośrodek Promocji Kultury „Gaude Mater”, 2004. BB

121. Częstochowa w kulturze religijnej polskiego baroku / Andrzej J. Zakrzewski. - Częstochowa : WSP, 1998. BP, BB

122. Dawne Archiwum Miejskie Częstochowy / Franciszek Sobalski ; Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie ; [przekł. streszczenia Andrzej Wątroba]. - Częstochowa : Wydaw. im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza, 2005. BP

123. Działalność Młodzieżowego Domu Kultury w Częstochowie / Elżbieta Drabik, Maciej Lipiec // *Biuletyn Edukacyjny*. - 2005, nr 5, s. 45-50. BP, BB

124. Dziecięca Rewia „Akcent” / Iwona Kmieciak // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2003, nr 1, s. 109-112. BP, BB

125. Filmy polskie z krajobrazem olsztyńskim w tle / Marek Romański // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2008, nr 3, s. 21-23. BP, BB

126. Głgota Jasnogórska / wiersze Ernest Bryll ; obrazy Jerzy Duda-Gracz ; [komentarze, oprac. merytoryczne i red. Jerzy Duda-Gracz ; wprowadzenie Jan Golonka]. - Częstochowa : Paulinianum Wydaw. Zakonu Paulinów, 2001. BP, BB
127. Jasna Góra w tradycji i kulturze staropolskiej / Bożena Zakrzewska. - Brzezia łąka : Wydaw. POLIGRAF, [2009]. BB
128. Jerzy Duda-Gracz : [1941-2004] / Jan Gondowicz. – Warszawa : Edipresse Polska, 2006. BB
129. Kultura muzyczna w regionie częstochowskim / Grzegorz Papalski // *Kwartalnik Nauczycielski*. - 2001, nr 1, s. 137-138. BP
130. Literatura i kultura w Częstochowie : Częstochowa w literaturze i kulturze / pod red. Elżbiety Hurnikowej, Elżbiety Wróbel, Anny Wypych-Gawrońskiej. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie : Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza. Oddział, 2009. BB
131. Malarstwo / Jacek Sztuka ; Politechnika Częstochowska. Ośrodek Promocji Kultury Gaude Mater w Częstochowie. - Kraków : Sekcja Wydziału Zarządzania Politechniki Częstochowskiej, 2007. BP, BB
132. Od „Monitora” do Gońca Reklamowego : dzieje prasy częstochowskiej (1769-1994) / Tomasz Mielczarek. – Kielce : Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1996. BB
133. Ośrodek rzeźbiarski w Częstochówce pod Jasną Górą 1620-1705. T. 1 / Michał Wardzyński. - Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2009. BB
134. Ośrodek rzeźbiarski w Częstochówce pod Jasną Górą 1620-1705. T. 2 / Michał Wardzyński. - Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2009. BB
135. Publiczna Biblioteka Pedagogiczna RODN „WOM” w Częstochowie / Joanna Resakowska // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2003, nr 3, s. 6-10. BP, BB
136. Regionalne źródła wiedzy dla nauczycieli w częstochowskich bibliotekach / Agata Arkabus // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2006, nr 1, s. 19-21. BP, BB
137. Rocznik Muzeum Częstochowskiego. T.7, Vademecum zbiorów : wydanie jubileuszowe 1905-2005 / kom. red. Aleksander Jaśkiewicz [i in.]. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie, 2005. BB
138. Sztuka dewocyjna Częstochowy : katalog wystawy. – Częstochowa : Muzeum Okręgowe, 1991. BB

139. Wielość spojrzeń : twórczość Stanisława i Wojciecha Barylskich / Muzeum Częstochowskie ; [tekst katalogu Katarzyna Sucharkiewicz]. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie, 2008. BB
140. Z dziejów życia muzycznego w Częstochowie / Leon Jelonek ; przedśłowiem opatrzył Stanisław Podobiński. - Częstochowa : Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1995. BP, BB
141. Z mroku dziejów : kultura łużycka / Muzeum Częstochowskie. Rezerwat Archeologiczny ; [teksty Maciej Kosiński, Magdalena Wieczorek-Szmal]. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie, 2007. BB
142. Zabytki sztuki Jasnej Góry : architektura, rzeźba, malarstwo / Zofia Rozanow, Ewa Smulikowska. - Katowice : Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego, 2009. BB
143. Życie muzyczne Częstochowy w latach 1918-1939 / Wanda Malko. - Częstochowa : Ośrodek Promocji Kultury "Gaude Mater", 2008. BP, BB

Edukacja, szkolnictwo

144. II Liceum Ogólnokształcące im. Romualda Traugutta w Częstochowie w latach 1920-2000 / Janusz Kołodziejski. - Częstochowa : Wydaw. Dom Książki, 2000. BP, BB
145. 10 lat VIII Liceum Ogólnokształcącego Samorządowego w Częstochowie 1994-2004 : monografia szkoły : praca zbiorowa / [kom. red. Kazimierz Albrycht, Agnieszka Borowik]. - Częstochowa : Jurapress, 2004. BP
146. 100-lecie Szkoły Podstawowej nr 47 [im. Marii Konopnickiej w Częstochowie] / [materiały zebrały, uporządkowały i przedstawiły Renata Anioł, Renata Brachowska]. - Częstochowa : [s.n.], 2000. BP
147. 40-lecie Zespołu Szkół im. C.K. Norwida w Częstochowie : Zasadnicza Szkoła Chemiczna, Technikum Chemiczne, Liceum Chemiczne, IX Liceum Ogólnokształcące : 1965-2005 / aut. tekstu Katarzyna Bodziachowska, Jadwiga Kotas. - Częstochowa : [b. w.], 2005. BB
148. 60 lat Technicznych Zakładów Naukowych im. Władysława Sikorskiego w Częstochowie : księga pamiątkowa. - Częstochowa : Druk : Wydaw. RODN "WOM", 2006. BB
149. 80 lat Zespołu Szkół im. Jana Kochanowskiego w Częstochowie / [Zespół Szkół im. Jana Kochanowskiego w Częstochowie ; oprac. i red. Grażyna Nowak]. - Częstochowa : Wydaw. Dom Książki, 2002. BP

150. 80 lat Zespołu Szkół Odzieżowych im. Wł. St. Reymonta w Częstochowie / [przewodn. kom. red. Bożena Hauser]. - Częstochowa : Zespół Szkół Odzieżowych, 1999. BP
151. 80-lecie Szkoły Podstawowej nr 51 im. M. Curie-Skłodowskiej w Częstochowie / Halina Kublicka, Mariusz Miarka // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2005, nr 3, s. 29-32. BP, BB
152. Czterdzieści dwa lata Czterdziestej Drugiej : Szkoła Podstawowa nr 42 im. Jana Brzechwy w Częstochowie 1966-2008 : praca zbiorowa / pod red. Jerzego Góreckiego i Juliusza Sętowskiego. - Częstochowa : Pracownia Autorska Małgorzaty Sętowskiej, 2008. BP, BB
153. Droga do Akademii WSN - WSP - AJD 1971-1974-2004 / oprac. Zbigniew Grządzielski, Ryszard Szwed, Beata Urbanowicz ; współpr. Ewa Bugiel, Elżbieta Brzęczek-Izydorczyk, Agnieszka Czajkowska ; red. Ryszard Szwed ; Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie. - Częstochowa : AJD, 2006. BB
154. Działalność Szkolnego Związku Sportowego w Częstochowie w latach 1953-2003 : praca zbiorowa / red. Eligiusz Małolepszy, Juliusz Sętowski. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie, 2006. BB
155. II Liceum Ogólnokształcące im. Romualda Traugutta w Częstochowie : 90 lat tradycji / [oprac. Jadwiga Wrzaszczyk]. - Częstochowa : Drukarnia Częstochowskie Zakłady Graficzne SA, 2010. BB
156. IV Liceum Ogólnokształcące im. Henryka Sienkiewicza w Częstochowie 1862-2007 : szkoła, nauczyciele, wychowankowie : praca zbiorowa / red. Juliusz Sętowski. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie, 2007. BB
157. „Kamionki” czyli Szkoła Podstawowa w Olbrachcicach na tle najbliższej okolicy / Jacek Rusinek // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2005, nr 3, s. 16-20. BP, BB
158. Kronika 55-lecia : od Wydziału Metalurgicznego do Wydziału Inżynierii Procesowej, Materiałowej i Fizyki Stosowanej [1950-2005] : praca zbiorowa / red. Elżbieta Łabuda, Jerzy Siwka ; Politechnika Częstochowska. Wydział Inżynierii Procesowej, Materiałowej i Fizyki Stosowanej. - Częstochowa : Wydaw. Wydziału Inżynierii Procesowej, Materiałowej i Fizyki Stosowanej Politechniki Częstochowskiej, 2005. (Metalurgia ; 47). BP
159. Krótkie dzieje "Medyka" / Anna Janeczek-Czarnota // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2004, nr 2, s. 101-102. BP, BB
160. Ku pamięci potomnym : przeszłość i teraźniejszość Zespołu Szkół Mechaniczno-Elektrycznych im. Kazimierza Pułaskiego w Częstochowie 1926-2006 /

red. nauk. Zbigniew Grządzielski, Kazimierz Marczyk. - [Wyd.2]. - Częstochowa : [b. w.], 2006. BP, BB

161. Nauczanie w szkołach elementarnych Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego w latach 1807-1830 : (studia nad Okręgiem Częstochowskim) / Janusz Lipiec ; Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie. - Częstochowa : Wydaw. WSP, 1993. BP, BB

162. Od Szkoły Rzemieśniczo-Przemysłowej Okręgowego Towarzystwa Rzemieśniczego do Zespołu Szkół Mechaniczno-Elektrycznych im. Kazimierza Pułaskiego w Częstochowie : zarys dziejów / [kom. red. Jan Szewczyk]. - Częstochowa : Wydaw. i Agencja Autorska OFFMAX, 1996. BP, BB

163. Politechnika Częstochowska 1949-1999 / Aleksander Gąsiorski. – Częstochowa : Wydawnictwo Politechniki Częstochowskiej, 1999. BP, BB

164. Politechnika Częstochowska 1999-2009 : minęło 60 lat / Aleksander Gąsiorski. - Częstochowa : Stowarzyszenie Wychowanków Politechniki Częstochowskiej, 2009. BB

165. Regionalny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli „WOM” w Częstochowie / Jerzy Zdański // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2003, nr 3, s. 3-5 BP, BB

166. Rys monograficzny Publicznej Szkoły Podstawowej nr 7 im. K. Makuszyńskiego w Częstochowie wydany z okazji 40-lecia powstania szkoły. - Częstochowa : [s.n.], 1997. BP

167. Spojrzenie w przeszłość (70-lecie Liceum Ogólnokształcącego w Lublińcu) / Jan Pluta // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 1993, nr 1, s. 30-31. BP, BB

168. Szacowna jubilatka. 80-lecie Zespołu Szkół im. Jan Kochanowskiego w Częstochowie / Teodor Jagodziński // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2002, nr 2, s. 109-110. BP, BB

169. Tu, gdzie uczymy się od 20 lat : praca zbiorowa / red. Renata Sowada ; Szkoła Podstawowa z Oddziałami Integracyjnymi nr 53 w Częstochowie. - Częstochowa : Szkoła Podstawowa z Oddziałami Integracyjnymi nr 53, 2008. BP, BB

170. VI Liceum Ogólnokształcące im. Jarosława Dąbrowskiego w Częstochowie : monografia 1948-2008 / [zespół red. Elżbieta Straszak, Aneta Szczepańska]. - [Częstochowa] : [s.n.], 2008. BP

171. VII Liceum Ogólnokształcące im. Mikołaja Kopernika w Częstochowie / [oprac. Alina Popczyk]. - Częstochowa : Wydaw. Junior Book, 2002. BP, BB

172. VII Liceum Ogólnokształcące im. Mikołaja Kopernika w Częstochowie. - Częstochowa : [b.w.], [2009]. BP, BB
173. Z dziejów szkolnictwa w Częstochowie i w regionie częstochowskim w latach 1918-1990 / Bogdan Snoch. - Częstochowa : Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1998. BP, BB
174. Zespół Szkół im. Bolesława Prusa w Częstochowie wczoraj i dziś / Anna Włodek // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2007, nr 2, s. 82-83. BP, BB
175. Zespół Szkół Plastycznych im. Jacka Malczewskiego w Częstochowie. - [B.m.] : [b.w.], [2003]. BP

Literatura

176. Halina Poświatowska / Izolda Kiec. – Poznań : Dom Wydawniczy Rebis, 1997. BP, BB
177. Historia literatury ziemi częstochowskiej : zarys / Józef Mikołajtis. - Wyd. 3. - Częstochowa : Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza. Oddział Częstochowski, 1985. (Prace Naukowe / Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza. Oddział Częstochowski ; T. 38/ Rocz. 18). BP, BB
178. Historia literatury ziemi częstochowskiej : zarys / Józef Mikołajtis. - Wyd. 2. - Częstochowa : Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza. Oddział Częstochowski, 1982. (Prace Naukowe / Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza. Oddział Częstochowski ; T. 36). BP, BB
179. Historia literatury ziemi częstochowskiej : zarys / Józef Mikołajtis. - Częstochowa : Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza. Oddział Częstochowski, 1982. (Prace Naukowe / Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza. Oddział Częstochowski ; T. 35/2). BP, BB
180. Literatura i kultura w Częstochowie : Częstochowa w literaturze i kulturze / pod red. Elżbiety Hurnikowej, Elżbiety Wróbel, Anny Wypych-Gawrońskiej. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie : Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza. Oddział, 2009. BB
181. Poezja mieszka w zaułkach : utwory o Częstochowie / [red. Wiesława Owczarek] ; Uniwersytet Trzeciego Wieku przy Wydziale Zarządzania Politechniki Częstochowskiej. Klub Literacki "Fraszka". - Częstochowa : CWA Regina Poloniae, 2008. BB

182. Region częstochowski w literaturze pięknej / Tadeusz Gierymski. - Częstochowa : Wydaw. Regionalnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli "WOM", 2003. BP, BB
183. Słownik biobibliograficzny twórców literatury związanych z ziemią częstochowską : (wraz z okolicą) / Władysław Edward Piekarski, Zbigniew Stańczyk. - Częstochowa : Wydaw. WIKSTAN, 2006. BP, BB
184. Strażnicy i najeźdźcy : zjawiska we współczesnej poezji regionu częstochowskiego / Arkadiusz Frania. - Częstochowa : Wydaw. "emedia", 2005. BB

Architektura. Zabytki

185. 70 lat Wodociągów i Kanalizacji w Częstochowie / [red. Andrzej Sośniak] ; Wodociągi Częstochowskie. - Częstochowa : Wodociągi Częstochowskie, [1998]. BP
186. Archikatedra Świętej Rodziny w Częstochowie / Wojciech Skrodzki ; zdjęcia Margita Kotas. - Częstochowa : Tygodnik Katolicki Niedziela, 1996. BP, BB
187. Architektura sakralna diecezji częstochowskiej w latach 1945-1996 : rozprawa doktorska / Bogdan Rogowicz. – Lublin : KUL, 1997. BB
188. Budownictwo młynarskie na terenie Ojcowskiego Parku Narodowego. Wybrane problemy architektury / Jarosław Żółciak // In: Zróżnicowanie i przemiany środowiska przyrodniczo-kulturowego Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej : kultura. T. 2 / red. Józef Partyka. – Ojców : Ojcowski Park Narodowy, 2004, s. 139-145. BP, BB
189. Budownictwo uzdrowiskowe na terenie Ojcowskiego Parku Narodowego. Wybrane problemy architektury / Jarosław Żółciak // In: Zróżnicowanie i przemiany środowiska przyrodniczo-kulturowego Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej : kultura. T. 2 / red. Józef Partyka. – Ojców : Ojcowski Park Narodowy, 2004, s. 145-154. BP, BB
190. Budynek Dowództwa VII-mej Dywizji Piechoty : do 1-go września 1939 roku w Częstochowie / [Jan Dobrowolski]. - [B.m.] : [b.w.], 2005. BP, BB
191. Częstochowa : urbanistyka i architektura : 112 ilustracji czarno-białych i 10 kolorowych / Juliusz Braun. - Wyd. 3. - Warszawa : ARKADY, 1979. BP
192. Częstochowa na dawnej pocztówce / [red. Bogusław Szybkowski ; wstęp Jacek Mróz ; aut. Zbigniew Stanisław Biernacki]. - Opole : Wydaw. Kolekcjoner, 2000. BP, BB

193. Dawna architektura Częstochowy i regionu w ikonografii XVII-XX wieku / Jadwiga Borowska-Antoniewicz. – Częstochowa : Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków, 1988. BP, BB
194. Dzieje Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Częstochowie / Henryk Kurzawa. – Częstochowa : Parafia Ewangelicko-Augsburska, 2001. BB
195. Ikonografia zabytków Częstochowy i okolicy : katalog wystawy / Aleksander Jaśkiewicz. - Częstochowa : Muzeum Okręgowe, 1991. BB
196. Kapliczki i krzyże przydrożne Częstochowy i okolic / Aleksander Jaśkiewicz. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie, 2003. BP, BB
197. Kościoły drewniane okolic Częstochowy / Aleksander Jaśkiewicz. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie, 2004. BP, BB
198. Krajobraz jurajski – walory, zniszczenia, perspektywy / Wojciech Kosiński // In: Zróżnicowanie i przemiany środowiska przyrodniczo-kulturowego Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej : kultura. T. 2 / red. Józef Partyka. – Ojców : Ojcowski Park Narodowy, 2004, s. 47-74. BP, BB
199. Na jurajskim szlaku : ilustrowany przewodnik po Jurze / Dariusz Kmiotek. - Wyd. 2 popr. - Dąbrowa Górnicza : DIKAPPA, [2003]. BP, BB [zamki i pałace ; budownictwo – zabytki]
200. Ratusz częstochowski : siedziba Muzeum Okręgowego / Aleksander Jaśkiewicz ; Muzeum Okręgowe w Częstochowie. - Częstochowa : Muzeum Okręgowe, 1992. BP, BB
201. Spacerownik po Częstochowie / teksty Tomasz Haładaj, Tadeusz Piersiak, Joanna Skiba. - [Warszawa] : AGORA SA, [2010]. (Biblioteka Gazety Wyborczej). BB [szczegółowe opisy historii kamienic i zabytków miasta]

Stowarzyszenia i organizacje

202. 100 lat Spółdzielczości Spożyców w Częstochowie 1899-1999 / Jerzy Mucha. – Częstochowa : „Społem” Powszechna Spółdzielnia Spożyców „Jedność”, 1999. BB
203. 450 [czterysta pięćdziesiąt] lat Cechu Rzemiosł Skórzanych w Częstochowie (1541-1991) / Franciszek Sobalski. - Częstochowa : Cech Rzemiosł Skórzanych, [1992]. BP

204. 90 lat Polskiego Czerwonego Krzyża w Częstochowie : 1919-2009 / Halina Piskorska ; [przedm. Norbert Kępiński]. - Częstochowa : Zarząd Rejonowy Polskiego Czerwonego Krzyża, [2011]. BB
205. Bank Handlowy w Warszawie S.A. Oddział w Częstochowie 1897-1997 / Aleksander Gąsior. - Częstochowa : Wydawnictwo Politechniki Częstochowskiej, 1997. BB
206. Częstochowska Chorągiew ZHP : zarys dziejów 1975-1992 / Ryszard Stefaniak, Janusz Szlenk. - Częstochowa : Komisja Historyczna Hufca ZHP Częstochowa, 2002. BB
207. Częstochowska Izba Rzemiosła i Przedsiębiorczości : jubileusz 25-lecia / [oprac. Stanisława Drosik, Teresa Kołodziejczyk]. - Częstochowa : Częstochowska Izba Rzemiosła i Przedsiębiorczości, [2003]. BP
208. Działalność Szkolnego Związku Sportowego w Częstochowie w latach 1953-2003 : praca zbiorowa / red. Eligiusz Małolepszy, Juliusz Sętowski. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie, 2006. BB
209. Dzieje Ochotniczej Straży Pożarnej w Częstochowie w latach 1871 - 2011 / Adam Norbert Jaruga. - Częstochowa : Zarząd Ochotniczej Straży Pożarnej, 2011. BB
210. Historia poczty i filatelistyki na terenie ziemi częstochowskiej / Polski Związek Filatelistów. Zarząd Częstochowskiego Okręgu. - Częstochowa : PZF, 2010. BB
211. Ilustrowana historia harcerstwa częstochowskiego : 100 lat harcerstwa ziemi częstochowskiej / [tekst i red. Halina Pałka ; współpr. Maria Teresa Chudzik] ; Komisja Historyczna Hufca ZHP Częstochowa. - Częstochowa : Drukarnia Usługowa "GRYF", 2011. BB
212. Katolickie Stowarzyszenia Społeczne w Diecezji Częstochowskiej (1925-1939) / Jan Związek. - Częstochowa : [Częstochowskie Towarzystwo Naukowe], 1994. BB
213. Liga Ochrony Przyrody w regionie częstochowskim 1928-1998 / Anna Maletz. - Częstochowa : Zarząd Okręgu Ligi Ochrony Przyrody, 1998. BP, BB
214. Materiały do historii i tradycji Harcerstwa Częstochowskiego / [red. tomu Ryszard Stefaniak]. - Częstochowa : Wydaw. Dom Książki : Komisja Historyczna Hufca ZHP, [2000]. BP, BB
215. Rzemiosło w Częstochowie w okresie międzywojennym (1918-1939) / Beata Urbanowicz. - Częstochowa : Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 2004. BP, BB

216. Spółdzielczość mleczarska na Ziemi Częstochowskiej / oprac. Felicjan Kotowicz, Henryk Wydmuch ; Wojewódzka Spółdzielnia Mleczarska. - Częstochowa : Wojewódzka Spółdzielnia Mleczarska, 1980. BP, BB
217. Towarzystwo Gimnastyczne "Sokół" na ziemi częstochowskiej w latach 1906-1993 / Eligiusz Małolepszy, Waclaw Baczyński, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie. - Częstochowa : Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1994. BP, BB
218. Towarzystwo Gimnastyczne "Sokół" w Częstochowie w latach 1906-2006 : praca zbiorowa / pod red. Teresy Drozdek-Małolepszej. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie, 2009. BB
219. Towarzystwo Lekarskie Częstochowskie w latach 1945-1984 / kom. red. Lesław Rudziński, Marek Sternalski, Wanda Terlecka. - Częstochowa : Towarzystwo Lekarskie Częstochowskie : Urząd Wojewódzki : Wydział Zdrowia i Opieki Społecznej, 1985. BP, BB
220. Zakład Energetyczny Częstochowa S.A. : stulecie energetyki częstochowskiej. - Częstochowa : Wydawnictwo Politechniki Częstochowskiej, 1996. BB
221. ZHP w Częstochowie i Kłobucku / Zygmunt Łęski. - Częstochowa : Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Miasta : Wydział Kultury i Spraw Społecznych Urzędu Wojewódzkiego, 1993. BB

II. BIOGRAFIE POSTACI

222. Artyści Częstochowy XIX i pierwszej połowy XX wieku : [wystawa] / Aleksander Jaśkiewicz ; Muzeum Okręgowe w Częstochowie. - [Częstochowa] : Muzeum Okręgowe, [1990]. BP, BB
223. Bolesław Włóczyk : podziemny żołnierz wolności / Damian Jerzy Tomczyk // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2008, nr 4, s. 45-48. BP, BB
224. Chirurgia i chirurdzy Częstochowy / Mieczysław Wyględowski. - Wrocław : VOLUMED, 1997. BP, BB
225. Cmentarz Ewangelicko-Augsburski w Częstochowie : przewodnik biograficzny / Juliusz Sętowski ; Towarzystwo Przyjaciół Częstochowy. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie, 2006. BP, BB
226. Cmentarz Kule w Częstochowie : przewodnik biograficzny / Juliusz Sętowski ; Częstochowskie Towarzystwo Naukowe. - Częstochowa : Wydaw. im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza, 2005. BP, BB

227. Cmentarz Rakowski w Częstochowie 1910-2010 : przewodnik biograficzny / pod red. Juliusza Sętowskiego i Romana Sitkowskiego. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie, 2010. BB
228. Dr Władysław Biegański - Częstochowianin Stulecia - patron współczesnych lekarzy / pod red. Beaty Zawadowicz ; przy współpr. Anny Wyszynskiej. - Częstochowa : Kuria Metropolitalna : Tygodnik Katolicki "Niedziela" : Towarzystwo Lekarskie Częstochowskie, 2009. (Biblioteka "Niedzieli" ; t. 244). BB
229. Drukarnia Szyszkowskich w Częstochowie w latach 1827-1847. T. 31 / Henryk Czerwień, Magdalena Kapuśniak // In: Ziemia Częstochowska / red. Marcelli Antoniewicz. - Częstochowa : Częstochowskie Towarzystwo Naukowe & Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza, 2004, s. 13-36. BP, BB
230. Ferdynand Karo (1845-1927). Farmaceuta, wielki zapomniany badacz flory Polski i Syberii / Janusz Hereźniak // In: Zróżnicowanie i przemiany środowiska przyrodniczo-kulturowego Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej : kultura. T. 2 / red. Józef Partyka. - Ojców : Ojcowski Park Narodowy, 2004, s. 115-132. BP, BB
231. Filozofia a praktyka. Świat Władysława Biegańskiego / Andrzej Tarnopolski. - Częstochowa : Wydawnictwo WSP, 2000. BP, BB
232. Halina Poświatowska / Izolda Kiec. - Poznań : Dom Wydawniczy Rebis, 1997. BP, BB
233. Józef Krasuski : wybitny naukowiec - leśnik i publicysta / Damian Jerzy Tomczyk // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2009, nr 1, s. 28-29 BP
234. Ks. Stanisław Grzybek – organizator tajnego nauczania dla dzieci i młodzieży z Krzepic i okolicy / Paweł Kostrzewski // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2012, nr 3, s. 75-77. BP, BB
235. Kto jest kim w Częstochowskim : 1998 / [red. Marian Piotr Rawinis]. - Częstochowa : Info-Mar, 1998. BP, BB
236. Leszek Wieluński : artysta pedagog / [aut. Jerzy Piwowarski] ; Biblioteka Główna Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. - Częstochowa : Wydaw. Akademii im. Jana Długosza, 2007. BP
237. Piotr Pomian : szef Głównej Komendy Szarych Szeregów / Danuta Kaczyńska, Gotfryd Pyko. - Warszawa : Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1984. BP, BB
238. Poezja współczesna : indywidualiści i samotnicy. Cz. 1 / scen. Paweł Czapczyk, Aleksandra Kuc, Jacek Kubiak. - Warszawa : Telewizja Polska S.A. : Ministerstwo

- Edukacji Narodowej, 1997. – 2 kas. VHS (2 x 120 min.) : kolor. [Halina Poświatowska]. BP
239. Policyjna historia : policyjne życiorysy / Marian Kotarski. - Częstochowa : Wojewódzki Ośrodek Metodyczny, 1998. BP, BB
240. Postacie z historii ziemi lelowskiej / red. Marian Nowak, Mirosław Skrzypczyk. – Lelów : Lelowskie Towarzystwo Historyczno-Kulturalne im. Walentego Zwierkowskiego, 2005. BP, BB
241. „Potop szwedzki” i ojciec Kordecki w ikonografii : w 350 rocznicę bohaterskiej obrony Jasnej Góry / oprac. Józef Kuffel. – Częstochowa : Wydaw. Zakonu Paulinów Paulinianum, 2005. BB
242. Przeor Kordecki 1603-1673 / Czesław Ryszka. – Częstochowa : Paulinianum Wydawnictwo Zakonu Paulinów, 2003. BP, BB
243. Ryszard Kaczorowski Honorowy Obywatel miasta Częstochowy / Ryszard Stefaniak. - Częstochowa : [Literackie Towarzystwo Wzajemnej Adoracji LI-TWA z siedzibą w Częstochowie], 2011. BB
244. Słownik biobibliograficzny twórców literatury związanych z Ziemią Częstochowską : (wraz z okolicą) / Władysław Edward Piekarski, Zbigniew Stańczyk. - Częstochowa : Wydaw. WIKSTAN, 2006. BP, BB
245. Słownik encyklopedyczny regionu częstochowskiego. Cz. 2 / Bogdan Snoch, Stanisław Podobiński. – Częstochowa : Wydawnictwo WSP, 2001. BP, BB
246. Stomatologia i stomatolodzy Częstochowy / Mieczysław Wyględowski. - Częstochowa : Okręgowa Izba Lekarska, cop. 2008. BB
247. Towarzystwo Gimnastyczne "Sokół" w Częstochowie w latach 1906-2006 : praca zbiorowa / pod red. Teresy Drozdek-Małołepszej. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie, 2009. BB [biogramy osób zasłużonych dla rozwoju Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Częstochowie]
248. Wielość spojrzeń : twórczość Stanisława i Wojciecha Barylskich / Muzeum Częstochowskie ; [tekst katalogu Katarzyna Sucharkiewicz]. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie, 2008. BB
249. Wojciech Łukaszewski : życie i twórczość / Marcin Łukaszewski. – Częstochowa : Wydawnictwo WSP, 1997. BB

III. PRZEKAZANE PRZEZ POKOLENIA

Legendy

250. Baśnie i legendy ziemi częstochowskiej, czyli Diabelskie zakusy / Krystyna Musiał-Nicpoń. - Częstochowa : Wydaw. WOM, 1999. BP, BB
251. Jura Krakowsko-Częstochowska : z legendą wśród Orlich Gniazd / Monika Kowalczyk, Artur Kowalczyk. - Kraków : Wydaw. Bezdroża, 2005. BP, BB
252. Legendy i baśnie znad Warty / Bogdan Snoch ; il. Jerzy Krakowiak. - Warszawa : Agencja Omnipress, 1987. BP, BB
253. Legendy i podania ziemi częstochowskiej / Mirosław Zwoliński. - Częstochowa : Oddział PTTK, 1994. BP, BB
254. Legendy i podania ziemi częstochowskiej. Cz. 1 / Mirosław Zwoliński. - Częstochowa : Oddział PTTK przy Hucie Częstochowa, 2006. BB
255. Nowe baśnie, legendy, opowieści z dziejów Częstochowy i okolicy / Zbislav Janikowski. - Częstochowa : Stowarzyszenie Przyjaciół Gaude Mater, 2009. BP, BB
256. Podania i legendy szlaku jurajskiego : od Wielunia po Ogrodzieniec i Pilice / Julian Zinkow. - Częstochowa : Centralny Ośrodek Informacji Turystycznej, [b.r.]. BP, BB
257. Wystawienie legendy o „Skale Miłości” w formie przedstawienia dla klas „0” : ramowy projekt scenariusza / Marzena Radecka // In: Jak nas odnaleźć na mapie świata ? : zeszyt edukacji regionalnej / red. Elżbieta Jatulewicz. - Częstochowa : RODN „WOM”, 2004, s. 48-49 [szkoła podstawowa; legenda ludowa związana z Mstowem]. BP, BB

Tradycje i obyczaje

258. Dziedzictwo kulturowe Częstochowskiego : wierzenia, zwyczaje i obrzędy rodzinne / Barbara Pabian ; Polskie Towarzystwo Ludoznawcze. - Wrocław : PLT, 2005. (Dziedzictwo Kulturowe ; t. 2). BB
259. Obrzędy i pieśni weselne w powiecie częstochowskim ; Melodie i pieśni weselne z okolic Częstochowy (Jaworzno, Parzymiechy) zebrane przez Koło Krajoznawcze przy gimn. im. Henryka Sienkiewicza w Częstochowie ; Zamki drewniane w okolicach Częstochowy ; Bibliografia Częstochowy / Zdzisław Wróbel, Maria Józefowicz. - Częstochowa : [b.w.]. BP

260. U nasz w Częstochowie..., czyli Kapela Piosenki Wszelakiej zaprasza na małą przechadzkę po miejscach znanych i lubianych w naszym mieście / Zdzisław Sierpiński. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie, 2006. [il., nuty]. BB

IV. JURAJSKIE KRAJOBRAZY

Geografia. Przyroda. Pomniki przyrody

261. Aleja Brzozowa : przewodnik po przyrodniczej ścieżce dydaktycznej dla średniozaawansowanych i zaawansowanych / [tekst Blanka Adamska, Ewa Rydzek] ; Urząd Miasta Częstochowy. Wydział Ochrony Środowiska, Rolnictwa i Leśnictwa. - Częstochowa : Urząd Miasta. Wydział Ochrony Środowiska, Rolnictwa i Leśnictwa, 2007. BP, BB

262. Atlas ptaków lęgowych Częstochowy 2003-2007 = The atlas of breeding birds in Częstochowa 2003-2007 / [Stanisław Czyż]. - Częstochowa : Stanisław Czyż, 2008. BP, BB

263. Atrakcje i produkty turystyczne regionu częstochowskiego / [red. Elżbieta Trzeciak ; zdjęcia Arkadiusz Belica i in.]. - Częstochowa : Częstochowska Organizacja Turystyczna, [2009]. BB

264. Częstochowa / [tekst Magdalena Karbowska, Eliza Waluś]. - Warszawa : Mediaprofit : Agora, 2011. (Miejsca Święte ; 18) (Biblioteka Gazety Wyborczej). BB

265. Częstochowa i okolice / [tekst i zdjęcia Joanna Baj]. - Lublin : Wydawnictwo Maki, 2009. BP, BB

266. Jurajskie Parki Krajobrazowe w obrębie województwa częstochowskiego : zbiór podstawowych informacji / Centralny Ośrodek Informacji Turystycznej. Oddział w Częstochowie. - Częstochowa : Centralny Ośrodek Informacji Turystycznej, [2004]. BP, BB

267. „Kamionki” czyli szkoła Podstawowa w Olbrachcicach na tle najbliższej okolicy / Jacek Rusinek // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2005, nr 3, s. 16-20 [geografia; wycieczka szkolna po okolicy]. BP, BB

268. Parki, rezerваты i pomniki przyrody województwa częstochowskiego / Leon Kowalewski. - Częstochowa : Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1988. BP, BB

269. Przydrożna kronika ziemi częstochowskiej : przewodnik rowerowy. T. 1 / Andrzej Siwiński. - Częstochowa : Częstochowska Organizacja Turystyczna, 2009. BB

270. Przyroda parków pałacowych, dworskich i miejskich na obszarze województwa częstochowskiego / Leon Kowalewski. - Częstochowa : Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1990. - 143 s. BP, BB
271. Przyroda województwa częstochowskiego / Jan Bogdan Krysiak, Józef Markiewicz, Stefan Skrzypczyk ; Zarząd Wojewódzki Ligi Ochrony Przyrody w Częstochowie. - Częstochowa : Zarząd Wojewódzki. Liga Ochrony Przyrody, 1993. BP, BB
272. Przyrodnicze skarby Częstochowy / Jerzy Zygmunt, Cezary Gębicki, Krzysztof Pierzgałski, Stanisław Cabała. - Częstochowa : Urząd Miasta. Wydział Ochrony Środowiska, Rolnictwa i Leśnictwa, 2011. BP, BB
273. Rezerваты przyrody ziemi częstochowskiej : studium przyrodniczo-historyczne / Janusz Hereźniak. - Częstochowa : Liga Ochrony Przyrody - Zarząd Okręgu, 2002. BP, BB
274. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 1 / red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski. – Tarnów : ZETO S.A., 2003. – 1 dysk optyczny CD-ROM [Częstochowa – geografia]. BP
275. Zespół Jurajskich Parków Krajobrazowych / Janusz Hereźniak, Andrzej W. Skalski. - Częstochowa : Centralny Ośrodek Informacji Turystycznej, [1999]. BP, BB
276. Zespół Jurajskich Parków Krajobrazowych Ojcowski Park Narodowy : przewodnik przyrodniczo-krajoznawczy. Cz. 1, Park Krajobrazowy Stawki ; Park Krajobrazowy Orlich Gniazd / Julian Zinkow. - Warszawa : "Kraj", 1990. BB
277. Zespół Jurajskich Parków Krajobrazowych Ojcowski Park Narodowy : przewodnik przyrodniczo-krajoznawczy. Cz. 2, Ojcowski Park Narodowy ; Dłubniański Park Krajobrazowy ; Park Krajobrazowy "Dolinki Krakowskie" ; Tenczyński Park Krajobrazowy ; Rudniański Park Krajobrazowy ; Bielańsko-Tyniecki Park Krajobrazowy / Julian Zinkow. - Warszawa : "Kraj", 1990. BB
278. Ziemia częstochowska : materiały do poznania środowiska przyrodniczego województwa częstochowskiego / Andrzej W. Skalski, Towarzystwo Naukowe Częstochowskie. - Częstochowa : Częstochowskie Towarzystwo Naukowe, 1992. BP
279. Zróżnicowanie i przemiany środowiska przyrodniczo-kulturowego Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej : przyroda. T. 1 / red. Józef Partyka. – Ojców : Ojcowski Park Narodowy, 2004. BP, BB

Jura Krakowsko-Częstochowska

280. 100 lat turystyki i krajoznawstwa w Częstochowie 1908-2008 : praca zbiorowa / pod red. Mariana Głowackiego. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie, [2009].
BB
281. Budownictwo młynarskie na terenie Ojcowskiego Parku Narodowego. Wybrane problemy architektury / Jarosław Żółciak // In: Zróżnicowanie i przemiany środowiska przyrodniczo-kulturowego Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej : kultura. T. 2 / red. Józef Partyka. – Ojców : Ojcowski Park Narodowy, 2004. BP, BB
282. Jura Krakowsko-Częstochowska / Cyprian Skąła, Miłosz Kądracki. – Bielsko-Biała : Pascal, 2005. BP
283. Jura Krakowsko-Częstochowska : przewodnik / tekst, rys. Marcin Żerański ; red, aktualiz. Tomasz Darmochwał. - Białystok : Agencja TD - Wydaw. Turystyczne, 2000. BP, BB
284. Jura Krakowsko-Częstochowska : z legendą wśród Orlich Gniazd / Monika Kowalczyk, Artur Kowalczyk. - Kraków : Wydaw. Bezdroża, 2005. BP, BB
285. Na jurajskim szlaku : ilustrowany przewodnik po Jurze / Dariusz Kmiotek. - Wyd. 2 popr. - Dąbrowa Górnicza : DIKAPPA, [2003]. BP
286. Szlak wodny Warty : Częstochowa - Mstów / [tekst Jerzy Zygmunt]. - Częstochowa : Częstochowska Organizacja Turystyczna, [2005?]. BB
287. Walory turystyczne okolic Złotego Potoku / Marian Głowacki // In: Zróżnicowanie i przemiany środowiska przyrodniczo-kulturowego Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej : kultura. T. 2 / red. Józef Partyka. – Ojców : Ojcowski Park Narodowy, 2004, s. 287-294. BB
288. Wyżyna Krakowsko-Częstochowska / Tomasz Stobiecki, Wojciech Śliwiński. - Warszawa ; Wrocław : Polskie Przedsięb. Wydawnictw Kartograficznych im. E. Romera, 2002. (Najlepsze Wycieczki na Rowerze Górskim ; 3). BP, BB
289. Wyżyna Krakowsko-Częstochowska : przewodnik / Stanisław Bronisz, Krzysztof J. Pucek, Andrzej Stróżecki. - Wyd. 2. - Wrocław : Wydaw. Kartograficzne EKO-GRAF, cop. 2000. BP
290. Zamki i strażnice jurajskie : przewodnik / [tekst i zdjęcia Jacek Borkowski ; oprac. graf. Krzysztof Borkowski ; tekst angielski Małgorzata Borkowska]. - [B.m.] : JB-STUDIO, cop. 2003. BP

Ochrona środowiska

291. Działania prowadzone w zakresie edukacji ekologicznej w Szkole Podstawowej w Strzebinie (gmina Koszęcin) / Ewa Krus // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2008, nr 2, s. 27-30. BP, BB
292. Ekologiczne miejsca w Częstochowie / Janina Strzyżewska // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2007, nr 4, s. 25-29. BP
293. Kwaśne deszcze na terenie Częstochowy / Adam Makówka // *Kwartalnik Nauczycielski*. - 2001, nr 2, cz. 2, s. 94-98. BP
294. Liga Ochrony Przyrody w regionie częstochowskim 1928-1998 / Anna Maletz. - Częstochowa : Zarząd Okręgu Ligi Ochrony Przyrody, 1998. BP

V. CZĘSTOCHOWA NA LUDOWO

Język. Gwara

295. Charakterystyka gwary okolic Częstochowy na podstawie przezwisk ludowych / Violetta Jaros // In: *W kręgu literatury, języka i kultury*. – Częstochowa : Wydawnictwo WSP, 2001. BB
296. Nazwy ulic Częstochowy / Aneta Majkowska, Grzegorz Majkowski. // In: *Ziemia Częstochowska*. T. 34. – Częstochowa : Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza, 2008, s. 201-213. BP, BB
297. O strukturze grup nominalnych z zaimkiem *taki* w języku mówionym częstochowian. / Aneta Majkowska // In: *Ziemia Częstochowska*. T. 30. – Częstochowa : Wydawnictwo WSP, 2003, s. 140-154. BP, BB
298. Polszczyzna mówiona mieszkańców Częstochowy / Aneta Majkowska ; Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie. - Częstochowa : Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 2000. BP, BB
299. Słowniczek częstochowski : słownictwo mieszkańców ziemi częstochowskiej / [oprac. uczniowie i nauczyciele SP nr 33 ; red. Iwona Będkowska, Małgorzata Zawada] .- Częstochowa : Szkoła Podstawowa nr 33, 2008. BB
300. Wybór tekstów polszczyzny mówionej mieszkańców Częstochowy / Aneta Majkowska, Grzegorz Majkowski ; Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie. - Częstochowa : Wydaw. Akademii im. Jana Długosza, 2004. BB

Kultura ludowa

301. Częstochowski strój ludowy / Regina Rok ; [oprac. graf. Marek Zakrzewski]. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie, 1998. BP, BB
302. Kapliczki i krzyże przydrożne Częstochowy i okolic / Aleksander Jaśkiewicz. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie, 2003. BP, BB
303. Kościoły drewniane okolic Częstochowy / Aleksander Jaśkiewicz. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie, 2004. BP, BB
304. Kultura ludowa regionu częstochowskiego : przewodnik po stałej wystawie etnograficznej / Regina Rok. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie, [2003]. BP, BB
305. Kultura ludowa regionu częstochowskiego : przewodnik po wystawie / Muzeum w Częstochowie ; [tekst Piotr Owczarski]. - Częstochowa : Muzeum w Częstochowie, 1972. BP, BB
306. Kultura ludowa regionu częstochowskiego / Anna Kunczyńska-Iracka ; [red. nauk. tomu Janusz Maciej Michałowski]. - Wrocław : Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1978. (Studia z Historii Sztuki ; T. 28). BP
307. Zwyczaje i obyczaje ludu częstochowskiego / Zdzisław Wróbel // In: Ziemia Częstochowska. T. 1. – Częstochowa : Wydaw. Towarzystwa Popierania Kultury Regionalnej, 1934, s. 119-171. BP, BB

VI. MATERIAŁY EDUKACYJNE DLA NAUCZYCIELI

Konspekty lekcji

308. Bogatko Jacek. Krzepice w statystyce [scenariusz lekcji matematyki i edukacji regionalnej]. W: *Kwartalnik Nauczycielski* [online]. 2002, nr 3. [dostęp 17 grudnia 2012]. Dostępny w Internecie:
http://www.womczest.edu.pl/2009/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=2%3A2002&Itemid=200054&lang=pl
309. „Co obce poznajmy, lecz swoje kochajmy” / Katarzyna Nowak // *Kwartalnik Nauczycielski*. - 2001, nr 3, s. 76-77. [zajęcia z wykorzystaniem legend o Częstochowie, Olsztynie, Złotym Potoku, Błesznie, Sokolich Górach; szkoła podstawowa]. BP
310. „Cudze chwalicie, swego nie znacie...” – elementy miejscowego folkloru i tradycji ludowych w pracy wychowawczo-edukacyjnej przedszkola w Mykanowie /

Anna Kucharska, Magdalena Wronkowska // *Kwartalnik Nauczycielski*. - 2001, nr 3, s. 11-14. BP

311. Częstochowa w matematyce / Jolanta Madej // *Kwartalnik Nauczycielski*. - 2002, nr 1, s. 108-109. BP

312. Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie. Konspekt zajęć edukacyjnych z wykorzystaniem prezentacji multimedialnych przygotowanych przez uczniów klasy II gimnazjum / Mariola Szymurska-Kałmuk // *Biuletyn Edukacyjny*. - 2005, nr 8, s. 43-44. [Jasna Góra]. BP

313. Konspekt lekcji bibliotecznej w klasie III LO Moja mała ojczyzna – Częstochowa, wyszukiwanie informacji na określony temat / Jolanta Otwinowska // *Biuletyn Edukacyjny*. - 2002, nr 3, s. 40-43. BP

314. Kyzioł Urszula. Scenariusz ścieżki edukacyjnej w klasie V [Temat: Charakteryzujemy krajobraz naszej okolicy – zajęcia w terenie; wieś Mykanów]. W: *Kwartalnik Nauczycielski* [online]. 2003, nr 2. [dostęp 17 grudnia 2012]. Dostępny w Internecie:

http://www.womczest.edu.pl/2009/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=3%3A2003&Itemid=200054&lang=pl

315. Moje miasto Częstochowa / Barbara Tryba // *Kwartalnik Nauczycielski*. - 2001, nr 2, s. 148-153. BP

316. Obrona twierdzy jasnogórskiej przed Szwedami w 1655 : scenariusz zajęć dydaktycznych z historii / Aneta Salachna // *Biuletyn Edukacyjny*. - 2005, nr 8, s. 4-11 [liceum]. BP

317. Orszulak Dorota. Konspekt lekcji języka polskiego dla klasy I gimnazjum „Młodzież w naszym mieście” [kształtowanie poczucia związku młodzieży z miastem]. W: *Kwartalnik Nauczycielski* [online]. 2003, nr 4. [dostęp 17 grudnia 2012]. Dostępny w Internecie:

http://www.womczest.edu.pl/2009/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=3%3A2003&Itemid=200054&lang=pl [strona internetowa RODN „WOM” w Częstochowie]

318. Poradnik metodyczny : społeczeństwo informacyjne w Częstochowie : scenariusze lekcji dla szkół ponadgimnazjalnych. [online]. [dostęp: 16 grudnia 2012]. Dostępny w Internecie:

http://www.czestochowa.pl/miasto_1/edukacja_nauka/inf_szkoly_nauczyciele/spol_informacyjne/Segregator1.fdf

319. Poszukiwacz prawd, poszukiwacz tajemnic – życie i twórczość kłobuckiego „poety przeklętego” [Władysław Sebyła] : scenariusz zajęć ze ścieżki edukacyjnej dla klasy III liceum opracowany z uwzględnieniem założeń programu „Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie kłobuckim” (wdrażanej w Zespole Szkół nr 1 w Kłobucku) / Małgorzata Śliwa, Beata Brońska // W: Jak nas odnaleźć na mapie świata : zeszyt edukacji regionalnej / red. Elżbieta Jatulewicz. – Częstochowa : RODN „WOM”, 2004, s. 117-122. BP, BB
320. Rzepicka Anna. Jak kształcić patriotyzm w czasie wycieczki na Jasną Górę? [scenariusz zajęć dla klas IV-VI]. W: *Kwartalnik Nauczycielski* [online]. 2003, nr 2. [dostęp 17 grudnia 2012]. Dostępny w Internecie: http://www.womczest.edu.pl/2009/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=3%3A2003&Itemid=200054&lang=pl [strona internetowa RODN „WOM” w Częstochowie]
321. Scenariusz lekcji w terenie w klasie IV / Grażyna Musiał // *Kwartalnik Nauczycielski*. - 2002, nr 2, s. 18-23. [Historia Alei NMP, zabytki, przyroda w mieście]. BP
322. Scenariusz zajęć dla uczniów klas IV-VI *Korona dla Jasnogórskiej Królowej* / Anita Imiołek // *Biuletyn Edukacyjny*. - 2002, nr 5, s. 30-32. BP
323. Scenariusz zajęć dydaktycznych : Wizerunki Jasnogórskiej Pani / Rita Jasnos, Grażyna Kołacz // *Biuletyn Edukacyjny*. - 2002, nr 6, s. 101-103 [Gimn.]. BP
324. Scenariusz zajęć edukacyjnych z historii w kl. V [Jubileusz 350-lecia obrony Jasnej Góry] / Robert Kokott // *Biuletyn Edukacyjny*. - 2005, nr 8, s. 12-13. BP
325. Scenariusz zajęć edukacyjnych z języka polskiego w kl. V [Jubileusz 350-lecia obrony Jasnej Góry] / Barbara Strzelbicka // *Biuletyn Edukacyjny*. - 2005, nr 8, s. 13-14. BP
326. Scenariusz zajęć edukacyjnych z plastyki w kl. V [Jubileusz 350-lecia obrony Jasnej Góry] / Magdalena Olejnik // *Biuletyn Edukacyjny*. - 2005, nr 8, s. 15. BP
327. Scenariusz zajęć ze ścieżki edukacyjnej – Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie realizowanych w świetlicy szkolnej [ręczne wyplatanie koszyków z wikliny; gimnazjum] / Grażyna Makles // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2012, nr 1, s. 31-34. BP, BB
328. Skuza Ewa. Scenariusz lekcji z geografii – Formy krasowe regionu Olsztyn. W: *Kwartalnik Nauczycielski* [online]. 2002, nr 3. [dostęp 17 grudnia 2012]. Dostępny w Internecie: http://www.womczest.edu.pl/2009/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=2%3A2002&Itemid=200054&lang=pl

329. Swoje chwalimy i znamy – nasza miejscowość dawniej dziś : scenariusz lekcji / Jolanta Ociepka // In: Jak nas odnaleźć na mapie świata ? : zeszyt edukacji regionalnej / red. Elżbieta Jatulewicz. – Częstochowa : RODN „WOM”, 2004, s. 46-47 [Opatów; szkoła podstawowa]. BP, BB

330. Z biegiem Warty – scenariusz zajęć / Dorota Mela // *Biuletyn Edukacyjny*. - 2002, nr 6, s. 98-101 [wyszukiwanie informacji; geografia; szkoła podstawowa]. BP

331. Zajęcia z edukacji regionalnej w świetlicy szkolnej w gimnazjum – domowy sposób kiszenia kapusty / Grażyna Makles // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2012, nr 3, s. 33-35. BP, BB

Konkursy

332. Konkurs międzyszkolny TPD „Ożywiamy historię – obrona Jasnej Góry” / Aneta Kownacka, Barbara Kaniuka // *Biuletyn Edukacyjny*. - 2005, nr 8, s. 17-21 [szkoła podstawowa]. BP

333. Krzypkowska Jolanta. Konkurs przyrodniczy Poznajemy najbliższą okolicę: Wyżyna Krakowsko-Częstochowska. W: *Kwartalnik Nauczycielski* [online]. 2003, nr 2. [dostęp 17 grudnia 2012]. Dostępny w Internecie: http://www.womczest.edu.pl/2009/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=3%3A2003&Itemid=200054&lang=pl [strona internetowa RODN „WOM” w Częstochowie]

334. Pakuła Tadeusz. Czy znasz przeszłość Żarek? Scenariusz konkursu zorganizowanego z okazji 620-lecia miasta. W: *Kwartalnik Nauczycielski* [online]. 2003, nr 4. [dostęp 17 grudnia 2012]. Dostępny w Internecie: http://www.womczest.edu.pl/2009/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=3%3A2003&Itemid=200054&lang=pl [strona internetowa RODN „WOM” w Częstochowie]

Scenariusze imprez i uroczystości

335. Edukacja regionalna dzieci w procesie kształcenia zintegrowanego [propozycje zajęć w klasach I-III szkoła podstawowa] / Irena Jarzyńska // *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*. - 2010, nr 15-16, s. 79-91. BP

336. „Istniejemy przez miłość” – o Halinie Poświatowskiej : scenariusz wieczoru poetyckiego / Maria Magdalena Miniszewska // *Biuletyn Edukacyjny*. - 2002, nr 6, s. 67-70 [liceum]. BP

337. Przedstawienie : Obrona Jasnej Góry w roku 1655 wg H. Sienkiewicza // *Biuletyn Edukacyjny*. - 2005, nr 8, s. 34-38 [szkoła podstawowa]. BP
338. Scenariusz montażu słowno-muzycznego „Moje miasto w moich oczach” / Monika Ziółkowska // *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*. - 2008, nr 10, s. 61-64. BP
339. Segiet Elżbieta. Scenariusz przedstawienia „Randka z Poświętowską. [online]. [dostęp 18 grudnia 2012]. Dostępny w Internecie:
http://www.womczest.edu.pl/2009/index.php?option=com_content&view=article&id=96%3Ascenariusz-przedstawienia-randka-z-powiatowsk&catid=79%3Amateriy-educavyjne&Itemid=200101&lang=pl
340. Wystawienie legendy o „Skale Miłości” w formie przedstawienia dla klas „0” : ramowy projekt scenariusza / Marzena Radecka // In: Jak nas odnaleźć na mapie świata ? : zeszyt edukacji regionalnej / red. Elżbieta Jatulewicz. – Częstochowa : RODN „WOM”, 2004, s. 48-49 [szkoła podstawowa; legenda ludowa związana z Mstowem]. BP, BB

Programy edukacji regionalnej

341. Ekspozyty opowiadają historię Częstochowy i regionu : muzealny program edukacyjny lekcji historii / red. Andrzej Kuźma ; tekst Andrzej Kuźma, Karol Nabiałek. - Częstochowa : Muzeum Częstochowskie, [2003]. BP, BB
342. Las Aniołowski : przewodnik po przyrodniczej ścieżce edukacyjnej / [tekst Blanka Adamska, Ewa Rydzek ; zdjęcia Kamila Binkiewicz i in.]. - Częstochowa : Urząd Miasta Częstochowy : Wydział Ochrony Środowiska, Rolnictwa i Leśnictwa, 2009. BB
343. „Moja mała ojczyzna Nierada” – integracja środowiska lokalnego / Renata Smędzik, Bożena Tomala // *Kwartalnik Nauczycielski*. - 2001, nr 1, s. 134-136. BP
344. Poznajemy swój rejon / Anna Magdalena Glinka // *Życie Szkoły*. - 2012, nr 7, s. 4-7. [program koła turystyczno-regionalnego dla szkoły podstawowej]. BP, BB
345. Program ścieżki edukacyjnej – edukacja regionalna „Moje miejsce w świecie. Częstochowa na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej” / Grażyna Dziuba, Urszula Michalak // *Biuletyn Edukacyjny*. - 2002, nr 6, s. 19-23 [liceum]. BP
346. Program zajęć pozalekcyjnych „Koła młodych ekologów” / Agata Niemiec // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2009, nr 3, s. 9-15. BP, BB

347. Ścieżka dydaktyczna „Moja mała ojczyzna” / Olga Jędrusiak-Urbańska, Agnieszka Kuźniak // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2006, nr 1, s. 10-19 [szkoła podstawowa, gimnazjum]. BP, BB
348. Ścieżka dydaktyczna przyrodniczo-kulturowa „Brzeziny Kolonia” / Dorota Biczak-Lipiec, Monika Lipartowska, Agnieszka Suska // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2006, nr 1, s. 23-29 [szkoła podstawowa, gimnazjum]. BP, BB
349. Ścieżka dydaktyczna w rezerwacie „Parkowe” w Zespole Jurajskich Parków Krajobrazowych: przewodnik / Anna Maletz. – Częstochowa : LOP, 1993. BB
350. Świetlica szkolna ważnym miejscem realizacji ścieżki edukacyjnej – Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie (semestr II) / Grażyna Makles // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2008, nr 1, s. 40-44. [gimnazjum]. BP, BB

Projekty edukacyjne. Wycieczki

351. Gzielo Joanna. Scenariusz projektu pt. : „Wizyta turysty w moim mieście Częstochowie i jego okolicach”. [online]. [dostęp: 17 grudnia 2012]. Dostępny w Internecie:
http://www.womczest.edu.pl/2009/index.php?option=com_content&view=article&id=95%3Ascenariusz-projektu-pt-wizyta-turysty-w-moim-miecie-czstochowie-i-jego-okolicach-&catid=79%3Amateriay-edukavyjne&Itemid=200101&lang=pl
352. Laboratorium przyrodnicze tuż za oknem, czyli o nauczaniu w terenie [zajęcia terenowe w Częstochowie] / Bożena Dobosik / *Biuletyn Edukacyjny*. - 2011, nr 21, s. 55-60. BP, BB
353. Moje miasto Częstochowa / Barbara Tryba // *Kwartalnik Nauczycielski*. - 2001, nr 2, s. 148-153. BP
354. Moje miejsce na ziemi. Cykl zajęć z edukacji regionalnej przygotowujących uczniów do pracy metodą projektów / Tadeusz Pakuła, Katarzyna Samek // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2004, nr 2, s. 30-32 [szkoła podstawowa]. BP
355. Scenariusz wycieczki dydaktycznej: *Wizyta w Blachowni – mieście rekreacji i wypoczynku* / Anna Jagusiak // *Biuletyn Edukacyjny*. - 2002, nr 4, s. 102-106. BP
356. Spacer po Alei Najświętszej Marii panny w Częstochowie [wycieczka dla uczniów szkoły podstawowej] / Anna Roskosz // *Biuletyn Edukacyjny*. - 2002, nr 5, s. 24-28. BP
357. Tomala Barbara. Metoda projektu w realizacji ścieżki edukacyjnej Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie. W: *Kwartalnik Nauczycielski*

[online]. 2002, nr 3. [dostęp 17 grudnia 2012]. Dostępny w Internecie:
http://www.womczest.edu.pl/2009/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=2%3A2002&Itemid=200054&lang=pl

358. Wcześniak Barbara. Zaproszenie na ziemię częstochowską [Zespół Jurajskich Parków Krajobrazowych – Rezerваты Parkowe i Ostrężnik]. W: *Kwartalnik Nauczycielski* [online]. 2003, nr 2. [dostęp 17 grudnia 2012]. Dostępny w Internecie:
http://www.womczest.edu.pl/2009/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=3%3A2003&Itemid=200054&lang=pl [strona internetowa RODN „WOM” w Częstochowie]

359. Wycieczka po Częstochowie śladami Haliny Poświatowskiej / Małgorzata Ciupis, Małgorzata Łyzińska // *Kwartalnik Nauczycielski*. - 2001, nr 3, s. 163-164. BP

Materiały dydaktyczne różne

360. Aleja Brzozowa : przewodnik po przyrodniczej ścieżce dydaktycznej dla średniozaawansowanych i zaawansowanych / [tekst Blanka Adamska, Ewa Rydzek] ; Urząd Miasta Częstochowy. Wydział Ochrony Środowiska, Rolnictwa i Leśnictwa. - Częstochowa : Urząd Miasta. Wydział Ochrony Środowiska, Rolnictwa i Leśnictwa, 2007. - 48 s. BP, BB

361. "Dolina Liswarty i Białej Okszy" : z doświadczeń i wspomnień międzyszkolnych rajdów ekologicznych / Urszula Mazurek-Deska // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2007, nr 4, s. 30-38 BP, BB

362. Działania prowadzone w zakresie edukacji ekologicznej w Szkole Podstawowej w Strzebinu (gmina Koszęcin) / Ewa Krus // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2008, nr 2, s. 27-30. BP, BB

363. Empiryczny wymiar edukacji przyrodniczej na przykładzie Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej / Adam Hibszer // In: Zróżnicowanie i przemiany środowiska przyrodniczo-kulturowego Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej : kultura. T. 2 / red. Józef Partyka. – Ojców : Ojcowski Park Narodowy, 2004, s. 351-356. BP, BB

364. Kształcenie nauczycieli geografii i przyrody w zakresie realizacji ścieżek edukacyjnych na zajęciach w Ojcowskim Parku Narodowym / Mariola Tracz // In: Zróżnicowanie i przemiany środowiska przyrodniczo-kulturowego Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej : kultura. T. 2 / red. Józef Partyka. – Ojców : Ojcowski Park Narodowy, 2004, s. 357-370. BP, BB

365. Materiały z seminarium „Walory przyrodnicze Częstochowy oraz wykorzystanie terenów zieleni w pracy dydaktycznej” - 27.10.2010 r., zorganizowanego przez Wydział Ochrony Środowiska, Rolnictwa i Leśnictwa wraz z Wydziałem Edukacji i Sportu Urzędu Miasta Częstochowy oraz Samorządowym Ośrodkiem Doskonalenia w Częstochowie. [online]. [dostęp 18 grudnia 2012]. Dostępny w Internecie: http://sod.ids.czyst.edu.pl/downloads.php?cat_id=1

366. Treści regionalne na lekcjach języka polskiego w gimnazjum / Krystyna Siejka, Anna Wieczorek // *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*. - 2002, nr 1, s. 21-23. [sylwetki pisarzy związanych z regionem]. BP, BB

367. Wyżyna Krakowsko-Częstochowska / Tomasz Stobiecki, Wojciech Śliwiński. - Warszawa ; Wrocław : Polskie Przedsięb. Wydawnictw Kartograficznych im. E. Romera, 2002. (Najlepsze Wycieczki na Rowerze Górskim ; 3). BP, BB

368. Cybulska Urszula, Pawlikowska Grażyna, Pyrkowska Elżbieta. Zadania dydaktyczne i wychowawcze realizowane podczas wycieczki na trasie Zielona Góra – Góry Towarne – Olsztyn [przykłady zadań do realizacji podczas wycieczki]. W: *Kwartalnik Nauczycielski* [online]. 2003, nr 4. [dostęp 17 grudnia 2012]. Dostępny w Internecie:
http://www.womczest.edu.pl/2009/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=3%3A2003&Itemid=200054&lang=pl [strona internetowa RODN „WOM” w Częstochowie]

INDEKS OSOBOWY DO PRZEWODNIKA

W indeksie ujęto autorów książek oraz artykułów, malarzy, aktorów, muzyków, reżyserów. Użyte skróty odnoszą się do numeru strony w przewodniku, a następnie numeru pozycji pod którą się znajduje. Zostały uwzględnione nazwiska autorów publikacji i artykułów, redaktorów oraz scenografów, reżyserów, malarzy oraz aktorów.

Adamek Tadeusz – 177
Adamska Blanka – 261, 342, 360
Albrycht Kazimierz – 145
Anioł Renata – 146
Antoniewicz Jadwiga, zob. Borowska-Antoniewicz Jadwiga
Antoniewicz Marcelli – 42, 68, 96, 229
Antosiewicz Małgorzata – 9, 104
Anusiewicz Marian – 73
Arkabus Agata – 136
Baczyński Wacław – 217
Baj Joanna – 265
Bala Jan – 24
Bednarek Sławomir – 14
Belica Arkadiusz – 263
Będkowska Iwona – 299
Białowąg Antoni – 2
Biczak-Lipiec Dorota – 348
Biernacki Zbigniew Stanisław – 61, 92, 192
Binkiewicz Kamila – 342
Błaszczyk Włodzimierz – 65
Bodziakowska Katarzyna – 147
Bogatko Jacek – 308
Bolek Zdzisław – 65
Borkowska Małgorzata – 290
Borkowski Jacek – 290
Borkowski Krzysztof – 290
Borowik Agnieszka – 145
Borowska-Antoniewicz Jadwiga – 193
Bossowski Józef Andrzej – 1, 3, 12, 59, 62
Brachowska Renata – 146
Brandys Janusz – 23
Braun Juliusz – 191
Bronisz Stanisław – 23, 289
Brońska Beata – 319
Bryll Ernest – 99, 126
Brzęczek-Izydorczyk Elżbieta – 153
Bugiel Ewa - 153
Byrczek Halina – 14
Cabała Stanisław – 272

Chlebowski Bronisław – 274
Chudzik Maria Teresa – 211
Ciupis Małgorzata – 359
Cybulska Urszula – 368
Czajkowska Agnieszka –153
Czapczyk Paweł – 238
Czarnota Anna, zob. Janeczek-Czarnota Anna
Czekaj Krzysztof –69
Czekajewski Jan – 76
Czekajewski Franciszek –76
Czerwień Henryk – 97, 229
Czyż Stanisław – 262
Darmochwał Tomasz – 283
Deska Urszula, zob. Mazurek-Deska Urszula
Dędek Jacenty –11, 72
Dobosik Bożena – 352
Dobrowolski Jan – 58, 190
Domagalska Sylwia – 54
Drabik Elżbieta – 123
Drosik Stanisław – 207
Drozdek-Małolepsza Teresa – 218, 247
Duda-Gracz Jerzy – 99, 126
Dziuba Grażyna – 345
Fikus Jan – 45
Frania Arkadiusz – 184
Franusiak Kazimierz – 21, 24
Furs Barbara – 25, 108
Gałęcki Tadeusz – 71, 91
Gawrońska Anna – zob. Wypych-Gawrońska Anna
Gąsiorowski Aleksander – 69, 163, 164, 205
Gębicki Cezary – 272
Gieryski Tadeusz – 182
Glinka Anna Magdalena – 344
Głowacki Marian – 280, 287
Golonka Jan – 99, 110, 112, 115, 116, 117, 126
Gondowicz Jan – 128
Gorzałka Przemysław – 88
Górecki Jerzy – 152
Gracz Jerzy, zob. Duda-Gracz Jerzy
Grzędziński Zbigniew – 78, 153, 160
Gumuła Elżbieta – 29
Gzień Joanna – 351
Haładyj Tomasz – 39, 47, 201
Hauser Bożena – 150
Herba Barbara – 17
Hereźniak Janusz – 230, 273, 275
Hibszler Adam - 363

Hoffman Maciej Krzysztof – 57
Hurnik Elżbieta – 130, 180
Hutyra Agata, zob. Ochota-Hutyra Agata
Imiołek Anita – 322
Iracka Anna, zob. Kunczyńska-Iracka Anna
Izydorczyk Elżbieta, zob. Brzęczek-Izydorczyk Elżbieta
Jabłoński Szczepan Zachariasz – 106
Jackowski Antoni – 102, 103
Jagiełło Małgorzata – 10
Jagodziński Teodor – 168
Jagusiak Anna – 355
Jakubowski Zbigniew – 15, 90
Janeczek-Czarnota Anna – 159
Janik Maciej – 30
Janik Teresa – 30
Janikowski Zbysław – 16, 255
Janos Rita – 323
Janowski Tomasz M. –
Jaros Violetta – 295
Jarzyńska Irena – 335
Jaśkiewicz Aleksander – 137, 195, 196, 197, 200, 222, 302, 303
Jatulewicz Elżbieta – 257, 329, 340
Jelonek Leon – 140
Jędruch Ewa – 37
Jędryka Jacek – 79
Jędrys Agnieszka M., zob. Spiechowicz-Jędrys Agnieszka M.
Jędrysiak-Urbańska Olga – 347
Joniec Jurek – 46
Józefowicz Maria – 259
Jurga Adam Norbert – 209
Kaczor Teresa – 13
Kaczyńska Danuta – 237
Kałmuk Mariola, zob. Szymurska-Kałmuk Mariola
Kaniuka Barbara – 332
Kapuśniak Magdalena – 229
Karbowska Magdalena – 95, 264
Kasprzak Krzysztof – 46
Kądracki Miłosz – 282
Kersten Krystyna – 8, 96
Kępiński Norbert – 204
Kiec Izolda – 176, 232
Kiryk Feliks – 5, 96
Kistela Daniel – 19
Kmieciak Iwona – 124
Kmiotek Dariusz – 199, 285
Knap Janusz – 82
Kokott Robert – 324

Kołac Grażyna – 323
Kołodziejczyk Janusz – 144
Kołodziejczyk Ryszard – 5, 6, 7, 8, 96
Kołodziejczyk Teresa – 207
Kosiński Maciej – 141
Kosiński Wojciech – 198
Kostrzewski Paweł – 234
Kotarski Marian – 239
Kotas Jadwiga – 147
Kotas Margita – 186
Kotowicz Felicjan – 216
Kowalczyk Artur – 251, 284
Kowalczyk Monika – 251, 284
Kowalewski Leon – 268, 270
Kownacka Aneta – 332
Krakowiak Jerzy –
Kretek Iwona – 10
Krus Ewa – 291, 362
Krysiak Jan Bogdan – 271
Krzemiński Tadeusz - 36
Krzypkowska Jolanta – 333
Kubiak Jacek – 238
Kublicka Halina – 151
Kuc Aleksandra – 238
Kucharska Anna – 310
Kuffel Józef – 113, 241
Kunczyńska-Iracka Anna – 306
Kurzawa Henryk – 194
Kusak Anna – 85
Kuźma Andrzej – 66, 341
Kuźniak Agnieszka – 347
Kuźniak Magdalena – 50
Kyziół Urszula – 314
Lipartowska Monika – 348
Lipiec Janusz – 75, 123, 161
Lipiec Maciej – 123
Łabuda Elżbieta – 158
Łatak Kazimierz – 38
Łatka Kazimierz - 44
Łęski Zygmunt – 221
Łukaszewski Marcin – 249
Łyzińska Małgorzata – 359
Machalica Piotr – 46
Madej Jolanta – 311
Madejski Dariusz – 119
Majkowska Aneta – 296, 297, 298, 300
Majkowski Grzegorz – 296, 300

Makles Grażyna – 327, 331, 350
Makówka Adam – 293
Malarski Tadeusz – 21, 24
Maletz Anna – 213, 294, 349
Malko Wanda – 120, 143
Małolepsza Teresa, zob. Drozdek-Małolepsza Teresa
Małolepszy Eligiusz – 154, 208, 217
Małysek Krystyna, zob. Szczekocka-Małysek Krystyna
Mandrysz Iwo – 21
Marczyk Kazimierz – 160
Markiewicz Józef – 271
Mazurek-Deska Urszula – 361
Mela Dorota – 330
Miarka Mariusz – 151
Michalak Urszula – 345
Michałowski Janusz Maciej – 306
Mielczarek Tomasz – 132
Mikołajtis Józef – 177, 178, 179
Miniszewska Maria Magdalena – 336
Mizgalski Jerzy – 94
Mróz Jacek – 61, 192
Mucha Jerzy – 202
Musialik Zdzisław Marian – 20
Musiał Grażyna – 321
Musiał-Nicpoń Krystyna – 250
Myrcik Jan – 26
Nabiątek Karol – 66, 341
Nicpoń Krystyna, zob. Musiał-Nicpoń Krystyna
Niemiec Agata – 346
Nieszporek Andrzej – 60
Nowak Barbara, zob. Rusinek-Nowak Barbara
Nowak Grażyna – 149
Nowak Katarzyna – 309
Nowak Marian – 2, 240
Ochota-Hutyra Agata – 46
Ociepka Jolanta – 329
Okamfer Stanisław – 27
Okrutny Orman – 9, 104
Olejniak Magdalena – 326
Orman Krzysztof – 89
Orman Piotr – 89
Orszulak Dorota – 317
Otwinowska Jolanta – 100, 313
Owczarek Wiesława – 181
Owczarski Piotr – 305
Pabian Barbara – 258
Pach Jadwiga – 40

Pach Jan – 101
Pach Krzysztof – 40, 103
Pakuła Tadeusz – 334, 354
Palus Waldemar – 63, 83, 93
Pałka Halina – 211
Papalski Grzegorz – 129
Partyka Józef – 188, 189, 198, 230, 279, 281, 287, 363, 364
Pawlikowska Grażyna - 368
Pawlikowski Janusz – 11, 72
Piekarski Marek – 60
Piekarski Władysław Edward – 183, 244
Piersisk Tadeusz – 47, 201
Pierzgalski Krzysztof –
Pietrzykowski Jan – 78
Piskorska Halina – 204
Piwowski Jerzy – 236
Pluta Jan – 167
Podejko Paweł – 109
Podobiński Stanisław – 22, 90, 245
Popczyk Alina – 171
Pospieszalski Marcin – 46
Pucek Krzysztof J. – 289
Pyko Gotfryd – 237
Pyrkowska Elżbieta – 368
Radecka Marzena – 257, 340
Rakoczy Eustachy – 111
Rawinis Marian Piotr – 46, 235
Resakowska Joanna – 135
Robak Włodzimierz – 101
Rogowicz Bogdan – 187
Rok Regina – 301, 304
Romański Marek – 125
Roskosz Anna – 356
Rozanow Zofia – 118, 142
Rudziński Jan Stanisław – 103
Rudziński Lesław – 219
Rusinek Jacek – 154, 267
Rusinek-Nowak Barbara – 29
Rydzek Ewa – 261, 342, 360
Ryszka Czesław – 107, 242
Rzepicka Anna – 320
Salachna Aneta – 316
Samek Katarzyna – 354
Sankowski Stanisław – 51
Sapota Barbara – 37
Segiet Elżbieta – 339
Sętowski Juliusz – 152, 154, 156, 208, 225, 226, 227

Siejka Krystyna – 366
Sierpiński Zdzisław – 260
Sikora Henryka – 35
Sikora Janusz – 53
Sikora Mirosław – 46
Sitkowski Roman – 227
Siwek Jerzy – 158
Siwiński Andrzej – 269
Skalski Andrzej W. – 68, 275, 278
Skąta Cyprian – 282
Skiba Joanna – 47, 201
Skrodzki Wojciech – 186
Skrzypczyk Mirosław – 240, 271
Skrzypczyk Stefan –
Skuza Ewa – 328
Smędzik Renata – 343
Smulikowska Ewa – 118, 142
Snoch Bogdan – 22, 32, 33, 173, 245, 252
Sobalski Franciszek – 80, 122, 203
Soczyk Marek – 48
Sośniak Andrzej – 185
Sowada Renata – 169
Spiechowicz-Jędrys Agnieszka M. – 28
Stańczyk Zbigniew – 183
Stefaniak Ryszard – 86, 206, 214, 243
Sternalski Marek – 219
Stępień Wacław – 41
Stobiecki Tomasz – 288, 367
Straszak Elżbieta – 170
Stróżecki Andrzej – 289
Strzelbicka Barbara – 325
Strzyżewska Janina – 292
Sucharkiewicz Katarzyna – 139, 248
Sulimierski Filip – 274
Suska Agnieszka – 348
Szczech Bernard – 31
Szczekocka-Mysłek Krystyna – 98
Szczepańska Aneta – 170
Szczepański Władysław – 56
Szczygłowski Tomasz – 67
Szewczyk Jan – 162
Szlenk Janusz – 206
Sztuka Jacek – 131
Szwed Ryszard – 7, 63, 83, 93, 96, 153
Szybkowski Bogusław – 61, 70, 105, 192
Szymal Magdalena, zob. Wieczorek-Szymal Magdalena
Szymański Stanisław – 55

Szymurska-Kałmuk Mariola – 312
Śliwa Małgorzata – 319
Śliwiński Wojciech – 288, 367
Tarnopolski Andrzej – 231
Tate Lucyna – 10
Terlecka Wanda – 219
Tomala Barbara – 343, 357
Tomczyk Damian Jerzy – 223, 233
Tomziński Jerzy – 101
Tracz Mariola – 364
Tryba Barbara – 34, 315, 353
Trzeciak Elżbieta – 263
Tutaj Włodzimierz – 13
Urbanowicz Beata – 81, 153, 215
Urbańska Olga, zob. Jędrasiak-Urbańska Olga
Walewski Władysław – 274
Waluś Eliza – 95, 264
Wardzyński Michał – 133, 134
Wątroba Andrzej –
Wcześniak Barbara – 112, 358
Wieczorek Anna – 366
Wieczorek-Szmal Magdalena – 141
Wiśniewska Józefa – 3, 18
Włodek Anna – 174
Woźniak Anna – 118
Wronkowska Magdalena – 310
Wróbel Elżbieta – 130, 180, 307
Wróbel Zdzisław – 259
Wrzaszczyk Jadwiga – 155
Wrzosek Mieczysław – 73
Wydmuch Henryk – 216
Wyględowski Mieczysław – 224, 246
Wypych-Gawrońska Anna – 87, 130, 180
Wyszyńska Anna – 228
Zaborski Zygmunt – 52
Zakrzewska Bożena – 127
Zakrzewski Andrzej J. – 121
Zakrzewski Marek – 301
Zatoń Janusz – 50
Zawada Małgorzata – 299
Zawartka Monika – 60
Zawadowicz Beata – 228
Zdański Jerzy – 165
Zinkow Julian – 256, 276, 277
Ziółkowska Monika – 338
Związek Jan – 64, 212
Zwoliński Mirosław – 49, 77, 253, 254

Zygmunt Jerzy – 43, 272, 286
Żakowicz Aleksander – 82
Żerański Marcin – 283
Żmudziński Jerzy – 110, 112, 115, 116
Żóćciak Jarosław – 188, 189, 281
Żurawska Ksymena – 4

INDEKS PRZEDMIOTOWY DO PRZEWODNIKA

- Aptekarstwo – 56
- Archeologia – 6, 65, 141
- Architektura – 47, 201, 142, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201
- Archiwistyka – 122
- Biała – 4
- Bibliotekarstwo – 100, 135, 136,
- Biblioteki zob. Bibliotekarstwo
- Biegański, Władysław (1857-1917) – 228, 231
- Biografie – 33, 183, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249
- Blachownia – 355
- Błeszno – 309
- Brzeziny Kolonia – 348
- Budownictwo zob. Architektura
- Cmentarze zob. Biografie; Miejsca pamięci
- Czasopisma – 132, 137
- Częstochowa – 9, 10, 11, 13, 22, 32, 33, 34, 46, 47, 72, 92, 356
- Częstochowa – 17 w. – 57
- Częstochowa – 18-20 w. – 6, 63, 69, 71, 80
- Częstochowa – 19 w. – 56, 75, 82, 80
- Częstochowa – 1901-1918 r. – 63, 71, 89
- Częstochowa – 1918-1939 r. – 7, 27, 64, 71, 73, 81, 83
- Częstochowa – 1939-1945 r. – 7, 55, 58, 59, 74, 76, 78, 87, 88, 91
- Częstochowa – 1944-1989 r. – 8
- Częstochowa – do 18 w. – 5, zob. też. Archeologia
- Częstochowa – encyklopedia – 22, 32, 33, 235, 244, 245
- Częstochowa – film – 46, 114, 238
- Częstochowa – historia – 6, 9, 12, 15, 61, 62, 64, 66, 67, 68, 79, 90, 92
- Częstochowa – ikonografia – 13, 113, 193, 195
- Częstochowa – kalendarium – 12, 62, 72
- Częstochowa – konkursy – 332
- Częstochowa – kultura zob. Kultura
- Częstochowa – programy – 341, 342, 345
- Częstochowa – projekty edukacyjne – 351, 352, 353, 354, 357
- Częstochowa – scenariusze zajęć – 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331
- Częstochowa – statystyka – 14

Częstochowa – uroczystości szkolne – 335, 336, 337, 338, 339, 340
Częstochowa – wycieczki – 352, 353, 355, 356, 358, 359, 320, 321
Częstochowa – zabytki – 6, 47
Częstochowska, diecezja (katol.) – 64, 187, 212
Danków – 16
Drukarstwo – 97, 132, 136, 229
Dźbów – 9
Etnografia – 302, 303, 303, 304, 305, 306, 307, zob. też Folklor; Obyczaje, Legendy i podania
Folklor – 301, 307, 310, 327, 331 zob. też Etnografia; Obyczaje
Geografia – 263, 264, 265, 267, 269, 274, 275, 330
Harcerstwo – 86, 87, 206, 211, 214, 221, 237
Heraldyka – 68, 77
Herby zob. Heraldika
Hutnictwo – 24
Janów – 23, 49, 287, zob. też. Żłoty Potok
Jasna Góra – 17-20 w. – 6, 96, 97, 113, 316, 320, 324, 325, 332, 337
Jasna Góra – 1918-1939 r. – 7, 106
Jasna Góra – 1939-1945 r. – 7
Jasna Góra – 1944-1989 r. – 8
Jasna Góra – 7, 95, 103, 104, 107
Jasna Góra – architektura – 5, 110, 116, 117, 118
Jasna Góra - do 18 w. – 5, 316, 324, 325, 337
Jasna Góra – film – 114
Jasna Góra – historia – 6, 70, 96, 98, 105, 106
Jasna Góra – ikonografia – 113
Jasna Góra – kultura – 97, 99, 100, 109, 110, 111, 112, 115, 118, 121, 127, 138, 142
Jasna Góra – Matka Boska Częstochowska – 5, 101, 107, 110, 111, 322, 323
Jasna Góra – parki i ogrody – 25, 108
Jasna Góra – pielgrzymki – 5, 102, 107
Język zob. Językoznawstwo
Językoznawstwo – 295, 296, 297, 298, 299, 300
Jura Krakowsko-Częstochowska zob. Krakowsko-Częstochowska, Wyżyna
Kawodrza Dolna – 53
Kłobuck – 319
Kolejnictwo – 1
Komunikacja – 39
Koniecpol – 27
Konkursy – 332, 333, 334
Konopiska – 17
Kordecki, Augustyn (1603-1673) – 113, 241, 242

Koszęcin – 26
Kościoły i kaplice – 21, 28, 186, 194, 196
Kościoły i kaplice (okręg) – 19, 27, 31, 38, 41, 44, 45, 196, 197
Koziegłowy – 3, 18, 37, 41
Koziegłówki zob. Koziegłowy
Krakowsko-Częstochowska, Wyżyna – 188, 189, 198, 199, 251, 256, 257, 266, 267, 268, 271, 275, 276, 278, 279, 309, 328, 333, 340, 344, 345, 349, 358, 361, 363, 364, 367, 368, 367, zob. też. Geografia; Przyroda (okręg); Turystyka
Krzepice – 308
Kultura – 15, 82, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 126, 127, 129, 130, 133, 138, 141, 142, 143, 222, zob. też. Malarstwo, Muzyka
Legendy i podania – 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 309, 340
Lelów – 2, 52, 240
Literatura – 126, 130, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 238, 317, 319, 325, 366, zob. też Kultura
Lubliniec – 30, 45
Lubsza – 31
Malarstwo – 126, 128, 131, 139, 175, zob. też. Kultura; Jasna Góra - kultura
Matka Boska Częstochowska zob. Jasna Góra – Matka Boska Częstochowska
Matka Boska Mstowska (obraz) – 38, 44
Medycyna – 56, 204, 219, 224, 246
Miejsca pamięci – 67, 74, 79, 85, 87, 88, 225, 226, 227
Mstów – 38, 44, 340
Muzealnictwo – 66, 112, 137
Muzyka – 118, 119, 120, 129, 140, 143, 249, 259, 260, zob. też Kultura; Jasna Góra - kultura
Mykanów – 310, 314
Nauczanie – 318, 335, 341, 363, 364, 366
Nauczyciele – 75, 78, 135, 136, 165, 234, 264 zob. też. Organizacje dziecięce;
Szkolnictwo
Nierada – 343
Obyczaje – 258, 259, 260, 307, 310
Odlęwnictwo, zob. Przemysł
Olbrachcice – 157
Olsztyn – 20, 125, 328, 333, 368
Opatów – 329
Organizacje – 185, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 294
Organizacje dziecięce – 123, 124, 154
Oświata zob. Szkolnictwo
Pajęczno – 40

Parki i ogrody – 25, 43, 270, 342
Parki miejskie zob. Parki i ogrody
Pielgrzymki zob. Jasna Góra - pielgrzymki
Pieniądz – 69, 205
Pomniki – 67, 79, zob. też. Miejsca pamięci
Pomniki przyrody – 261, 266, 268, 272, 275
Poświatowska, Halina (1935-1967) – 176, 232, 238, 336, 339, 359
Praszka – 36
Projekty i programy nauczania – 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 353, 354, 357
Przemysł – 24, 50, 80
Przyroda – 262, 263, 268, 271, 272, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 346, 349, 360, 365
Przyroda – ochrona – 213, 261, 273, 291, 292, 293, 294, 360, 362
Przyroda (okręg) – 230, 233, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 285, 287, 289, 290, 358
Radomsko – 51, 84
Raków – 21, 54, , 227
Rzeźba – 133, 134, 139, 142, 236
Scenariusze (wybór) – 308, 311, 312, 313, 315, 316, 317, 320, 326, 335, 338, 343, 354
Sokole Góry – 310
Społeczeństwo – 20 w. –
Społeczeństwo – historia – 60, 83, 93
Sport – 48, 154, 208, 217, 218, 247
Staromieście, zob. Lelów
Strzebinia – 362
Szkolnictwo – 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 155, 156, 157, 159, 160, 162, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175
Szkolnictwo – historia – 75, 78, 120, 161, 173
Szkolnictwo wyższe – 153, 158, 163, 164, 236, 249
Szpitale zob. Medycyna
Sztuka – zob. Kultura
Turystyka – 261, 263, 264, 265, 266, 269, 280, 282, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 361 zob. też. Wycieczki
Wrzosowiak – 35
Wycieczki – 314, 321, 344, 352, 355, 359, 356, 358, 367, 368
Zabytki zob. Architektura; Kultura
Zajączki – 19
Zamki i pałace – 20, 198, 199, 282, 283, 284, 285, 286, 287
Złoty Potok – 287, 309
Żarki – 42, 334
Żydzi – 90, 94

